

Instytut Wymiaru Sprawiedliwości

Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej
i profilaktycznej stosowane przez kuratorów
sądowych wykonujących orzeczenia
w sprawach rodzinnych i nieletnich

dr Łukasz Kwadrans

Prawo karne i kryminologia

Warszawa 2019

Spis treści

Wprowadzenie	5
1. Metodyka pracy kuratorów sądowych – zagadnienia ogólne	9
1.1. Kuratela sądowa – krótka charakterystyka	9
1.2. Kuratela rodzinna – zadania i regulujące je przepisy prawa	11
1.3. Diagnoza w pracy kuratora rodzinnego (analiza dokumentów, obserwacja, wywiad środowiskowy)	20
1.4. Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach: rodzinnych, nieletnich, skierowania do ośrodka kuratorskiego, o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe	25
2. Wprowadzenie do badań dotyczących stosowanych metod pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej kuratorów rodzinnych	31
2.1. Cel i przedmiot badań	31
2.2. Metody, techniki i narzędzia badawcze	32
2.3. Organizacja badań	35
3. Analiza metod pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowanych przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia sądów opiekuńczych	39
3.1. W sprawach rodzinnych	42
3.2. W sprawach nieletnich	54
3.3. W sprawach skierowania do ośrodka kuratorskiego	68
3.4. W sprawach o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe	75
3.5. Planowanie – ewaluacja – metody pracy rodzinnych kuratorów sądowych (w sprawach opiekuńczych, nieletnich, o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe)	95
4. Wybrane programy resocjalizacyjne i profilaktyczne stosowane przez służby, instytucje oraz organizacje pozarządowe w Polsce	105
5. Systemy probacyjne w Niemczech, Norwegii, Słowacji	109
5.1. Probacja, pomoc, opieka kuratorska dla nieletnich w Niemczech	109
5.2. Ogólny zarys systemu probacyjnego w Norwegii	126
5.3. Charakterystyka probacji w Republice Słowackiej	130
6. Propozycje programu oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjnego i profilaktycznego dla kuratorów rodzinnych	135
7. Podsumowanie, wnioski i rekomendacje	143
Bibliografia	155

Wprowadzenie

Od dawna ugruntowaną historycznie i ustrojowo, ważną instytucją polskiego wymiaru sprawiedliwości, a także systemu wsparcia rodziny, profilaktyki i prewencji społecznej, resocjalizacji jest współczesna kuratela sądowa. Pomimo szeregu zmian legislacyjnych, powstawania nowych instytucji w systemie, wzmocnienia kompetencji i nadania szeregu nowych uprawnień instytucjom pomocy społecznej (pracownikom socjalnym), aktywności organizacji pozarządowych, to kuratela sądowa poprzez jednoznaczne związanie z sądownictwem rodzinnym wypełnia bezpośrednio misję zapewnienia ochrony małoletnich dzieci przez państwo.

W Polsce kuratorzy sądowi stanowią służbę, która głównie jest wykonawcą orzeczeń sądów i środków probacyjnych (organem wykonawczym i pomocniczym sądu). Misją kuratorskiej służby sądowej jest między innymi pomoc w readaptacji społecznej, resocjalizacja nieletnich, motywowanie i wspieranie rodziców w opiece oraz wychowaniu dzieci, ochrona dobra małoletnich dzieci, redukcja zjawisk społecznie patologicznych i przestępczości, ochrona społeczeństwa przed tymi zjawiskami.

Ze statystyk prowadzonych postępowań wynika, że 2067 rodzinnych zawodowych kuratorów sądowych, wspieranych przez 11 885 kuratorów społecznych w 2017 r. wykonywało zadania wobec grupy przekraczającej 313 000¹ osób. Wśród nich są nieletni, rodzice, którym ograniczono władzę rodzicielską, osoby dorosłe całkowicie ubezwłasnowolnione, osoby dorosłe zobowiązane do leczenia odwykowego, rodziny podopiecznych. Kuratorzy sądowi pracują z osobami wykluczonymi i niedostosowanymi społecznie, jak i osobami zagrożonymi tymi negatywnymi zjawiskami.

Zarówno wiele wydarzeń nagłaśnianych w mediach, jak i kolejne raporty Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, prace prowadzone w Ministerstwie Sprawiedliwości, raporty Najwyższej Izby Kontroli oraz opinia środowiska kuratorskiego w sprawie funkcjonowania służby wskazują, że należy podjąć pogłębiony dyskurs nad przyszłością kurateli rodzinnej w naszym kraju. Przy projektowaniu przyszłych rozwiązań nie powinno jednak zabraknąć samych kuratorów sądowych i odniesienia się do dorobku prawie stuletniej historii funkcjonowania tej służby w systemie wymiaru sprawiedliwości. Zgodnie z wnioskami

¹ Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Strategii i Funduszy Europejskich, Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej MS-S40 za 2017 r.

wypływającymi podczas tych rozważań i kierunkami wskazywanymi przez reprezentantów świata nauki, resortu sprawiedliwości, kuratorów sądowych oraz rekomendacjami Rady Europy należy prowadzić odpowiednią politykę informacyjną mającą na celu upowszechnienie wiedzy o działalności kuratorów rodzinnych, a także dążyć do poprawy efektywności ich pracy, m. in. poprzez zachęcanie do badań, ekspertyz, raportów, które winny być wykorzystywane do wypracowywania wytycznych w zakresie polityki i praktyki, a także zmian legislacyjnych. Jednocześnie konieczne wydaje się dostarczenie właściwej oceny efektów prowadzonej działalności kuratorów rodzinnych, jako integralnego elementu każdego systemu pomocy rodzinie. Brak bowiem standaryzowanych narzędzi pracy kuratora np. dla celów diagnostycznych i wskazania celu nadzoru wpływa również na brak możliwości określenia obiektywnych kryteriów oceny skuteczności pracy kuratora sądowego.

Dostrzegając potrzebę opisu i diagnozy działalności prowadzonej przez kuratorów sądowych w tym właśnie obszarze, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości (dalej: IWS) na zlecenie Ministra Sprawiedliwości zorganizował przygotowanie przedmiotowego raportu na temat: *Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich*. Zespół powołany przez IWS opracował kwestionariusz ankiety badawczej, przeprowadził badanie aktowe 500 spraw dobranych na jego potrzeby, opracował wyniki badań aktowych, przygotował analizę dogmatyczną, opracowanie i analizę danych statystycznych. Dodatkowo opracowanie wzbogacają analizy stosowanych w Polsce przez służby, instytucje oraz organizacje pozarządowe programów resocjalizacyjnych i profilaktycznych. Raport zawiera opracowanie programów oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjnego i profilaktycznego dla kuratorów rodzinnych, a także analizy komparatystyczne systemów probacyjnych pod kątem programów stosowanych przez służby probacyjne oraz prezentację na ich tle metod stosowanych przez kuratorów sądowych w Polsce. Przeprowadzono badanie empiryczne (aktowe) na próbie ponad 500 spraw sądowych, analizę dogmatyczną, statystyczną, komparatystyczną, oraz analizę wyników obserwacji nieuczestniczącej w zakresie wyznaczonym przedmiotem raportu. Publikację kończy przedstawienie wniosków *de lege lata* i sformułowanie postulatów *de lege ferenda*.

We wstępnej części badań, których wyniki prezentowane są w niniejszym raporcie, uwzględniając cele projektu, przeprowadzono pilotaż. Dzięki temu można było poprawić narzędzie w formie kwestionariusza ankiety, dookreślić zadania kuratorów sądowych i wskazać podstawowe grupy podopiecznych, wobec których orzekany jest nadzór kuratora sądowego – z wykorzystaniem statystycznej analizy orzecznictwa na podstawie MS-S 40 oraz innych danych. Określono podstawowe grupy: nadzorowanych nieletnich z uwagi na przyczyny zastosowania nadzoru, podopiecznych w nadzorze opiekuńczym z uwagi na przyczynę ograniczenia władzy rodzicielskiej, rodzajów prowadzonych nadzorów w sprawach nieletnich oraz innych środków wychowawczych stosowanych w ramach ustawy przy udziale kuratorów sądowych. Istotne dla celu badań było przede wszystkim określenie

podstawowych zadań i metod pracy kuratorów sądowych przy wykonywaniu środka wychowawczego w postaci nadzoru kuratora sądowego, skierowania do ośrodka kuratorskiego, nadzorów w sprawach opiekuńczych, nadzorów nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego. Przedmiot zainteresowania stanowiły dla prowadzących badanie również nadzory tymczasowe, ich cel oraz sposób prowadzenia, metody stosowane przez kuratorów sądowych. Dokonana została analiza ilości spraw, rodzaju czynności wykonywanych przez kuratorów sądowych w okręgach sądowych – analiza danych statystycznych. Pozwoliło to na rzetelny wybór okręgów sądowych, z których zamierzano pozyskać akta wykonawcze kuratorów sądowych, następnie zwrócono się do tych sądów o akta przez IWS. Analizie poddano ponad 500 akt spraw z różnych kategorii i okręgów sądowych. Opracowano wyniki badań aktowych i podsumowanie. Podjęto próbę określenia metod i technik zbierania danych, informacji do diagnozy i wywiadów środowiskowych, a także metod i technik stosowanych przez kuratorów sądowych. Celem bowiem było wskazanie, czy kuratorzy sądowi prowadzą zróżnicowane oddziaływania resocjalizacyjno-wychowawcze w oparciu o metody dostosowane do konkretnej kategorii nieletnich zagrożonych demoralizacją lub dopuszczających się popełnienia czynów karalnych oraz w nadzorach opiekuńczych i nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego.

Raport został przygotowany po badaniach przeprowadzonych w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości przez zespół kierowany przez dr. Łukasza Kwadransa (Uniwersytet Śląski w Katowicach), w składzie: dr Karol Konaszewski (Uniwersytet w Białymstoku), dr Ilona Fajfer-Kruczek (Uniwersytet Śląski w Katowicach), ks. dr hab. Janusz Surzykiewicz prof. UKSW (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), Lidia Sylđatk (Sąd Rejonowy w Kołobrzegu). Autorami poszczególnych części są: Łukasz Kwadrans (rozdział 1, 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2, 2.1, 2.2, 2.3, 3, 3.2, 3.3, 3.5, 7), Karol Konaszewski (rozdział 1.3, 1.4, 3.1, 4, 6), Ilona Fajfer-Kruczek (rozdział 3.4, 5.2, 5.3), Janusz Surzykiewicz (rozdział 5.1).

1. Metodyka pracy kuratorów sądowych – zagadnienia ogólne

Kuratorzy sądowi już prawie 100 lat funkcjonują w polskim sądownictwie, a sposób umiejscowienia tej służby w strukturze wymiaru sprawiedliwości, jak już wspomniano, ma swoje uzasadnienie wynikające z historii kultury i przyjętych rozwiązań ustrojowych. W tym opracowaniu szczególny nacisk zostanie położony na kuratelę sądową w kontekście stawianych przed nią zadań i wykonywanej współcześnie działalności, z mocnym akcentem na metodykę pracy. Uwaga będzie również skupiona na zadaniach kurateli rodzinnej (specyficznej na gruncie europejskim formy realizacji orzeczeń sądów), ze zwróceniem uwagi na problematykę wykonywania nadzorów w sprawach opiekuńczych. Zatem celem opracowania jest charakterystyka pracy kuratorów rodzinnych, zwłaszcza z uwzględnieniem roli i sposobu wykonywania nadzorów w związku z ograniczeniem władzy rodzicielskiej, nadzorem nad nieletnim, nadzorem nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego, czy skierowaniem do ośrodka kuratorskiego, jako szczególną formą pracy kuratorów sądowych z wykorzystaniem wielości metod i sposobów oddziaływania resocjalizacyjnego. Istotne z uwagi na cel tego opracowania wydaje się również zasygnalizowanie problemów w wykonywaniu zadań.

1.1. Kuratela sądowa – krótka charakterystyka

Należy na samym wstępie przypomnieć jeszcze pewne etapy rozwoju kurateli sądowej w Polsce², która swój początek miała w związku z powstaniem pierwszych instytucji już w roku 1919. Utworzono wtedy sądy dla nieletnich i powołano tak zwanych opiekunów sądowych dla nieletnich. Następnie instytucja ta ewoluowała w kierunku kuratora dla nieletnich (rok 1929), a dopiero w 1965 r. możemy mówić o kurateli dla dorosłych o charakterze zbliżonym do obecnego. Natomiast rok 2001, to tak naprawdę przełom dla tego zawodu

² Opis ewolucji kurateli sądowej w Polsce można odnaleźć m. in. w: K. Gromek, *Kuratorzy sądowi: komentarz*, Warszawa 2005; K. Stasiak, T. Jedynak, *Ustawa o kuratorach sądowych. Komentarz*, Warszawa 2008; *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, T. Jedynak (red.), K. Stasiak, (red.), Warszawa 2008, 2010, 2014, 2018, a także w wydawnictwach pokongresowych: *Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. Historia-Teraźniejszość-Przyszłość*, K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynak, (red.), Kraków 2010; *Polska kuratela sądowa na przełomie wieków – nadzieje, oczekiwania, dylematy*, M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak, (red.), Kraków 2016.

zaufania społecznego, bowiem nadana mu zostaje jego konstytucja – uregulowane zostaje ustawą funkcjonowanie kuratorskiej służby sądowej i jej specjalizacja w postaci dwóch pionów: rodzinnego, funkcjonującego jako wykonawczy dla sądów opiekuńczych (rodzinnych) i tego dla dorosłych, związanego z sądownictwem karnym. Pomimo wielu zabiegów, które wskazywałyby na zmiany w kierunku profesjonalizacji kurateli sądowej w Polsce do dnia dzisiejszego mamy do czynienia z modelem o dominacji kurateli społecznej nad zawodową. Przewodnią ideą reformy kurateli i profesjonalizacji służby była wola nadania kurateli sądowej charakteru opiekuńczego, wychowawczego i terapeutycznego, zamiast nadzorczo-represyjnego. System ten miał być realizowany przede wszystkim na podstawie modelu zawodowego kurateli sądowej, bowiem dotąd, w latach 1980–2000 około 90% kadry kuratorskiej pełniło swoje obowiązki społecznie. Obecnie ten trend znacznie się zmienia.

Prace nad zmianami w kurateli sądowej były prowadzone w latach 90. W dniu 27 lipca 2001 r. uchwalono *ustawę prawo o ustroju sądów powszechnych*³, w której przyjęto, że zasady organizacji służby kuratorskiej i wykonywania obowiązków przez kuratorów sądowych oraz ich status określi odrębna ustawa. Tego samego dnia została przyjęta *ustawa o kuratorach sądowych*⁴. Ta właśnie ustawa, obowiązująca od 1 stycznia 2002 r., zapewniła właściwą rangę zawodowi kuratora sądowego. Ustawa *o kuratorach sądowych* na samym początku (art. 1) stanowi, że kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym związane z wykonywaniem orzeczeń sądu. Przy konstruowaniu tej ustawy kolejny raz podkreślano ideę profesjonalizacji służby. W ustawie zawarto definicje oraz podział kurateli zawodowej i społecznej, a także wyraźne rozróżnienie kurateli rodzinnej i karnej.

Poniżej podjęta została próba krótkiej charakterystyki kurateli rodzinnej w Polsce. Opisu-
jąc zadania kuratorów, którzy wykonują orzeczenia sądów opiekuńczych, zwracamy uwagę na funkcje jakie spełniać ma nadzór nad wykonywaniem władzy rodzicielskiej, wskazujemy na dostępne w systemie zasoby i narzędzia własne kuratorów sądowych, stosowane zgodnie z prawem czy też wynikające z przepisów. Zwracamy również uwagę na pozostałe zadania kuratorów rodzinnych w kontekście ich wielości, problemów ich wykonywania, a tym samym wymagań wszechstronnego przygotowania, profesjonalizmu.

³ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 98, poz. 1070).

⁴ Dz.U. Nr 98, poz. 1071; t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1014, dalej także: „u.o.k.s.”.

1.2. Kuratela rodzinna – zadania i regulujące je przepisy prawa⁵

Kuratorska służba sądowa liczyła na dzień 31 grudnia 2017 r. 5115 etatów kuratorów sądowych. Kuratorzy zawodowi dla dorosłych (3048 etatów) i 2067 kuratorów zawodowych rodzinnych współpracowało z 22 683 kuratorami społecznymi⁶.

Zadania kuratorów rodzinnych, to:

1) wywiady środowiskowe:

- w sprawach małżeńskich (art. 434 Kodeksu postępowania cywilnego⁷ w zw. z art. 56 § 2, 58 § 1 i 61¹ § 2 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁸),
- w postępowaniu o zezwolenie na zawarcie małżeństwa (art. 561¹ Kodeksu postępowania cywilnego),
- o rozstrzygnięcie w istotnych sprawach rodziny (art. 565¹ k.p.c.),
- w sprawach opiekuńczych małoletnich (art. 570¹ k.p.c.),
- w sprawach o przysposobienie dziecka (art. 9 Europejskiej Konwencji o przysposobieniu dzieci⁹),
- w postępowaniu wyjaśniającym, rozpoznawczym i w sprawach nieletnich (art. 24 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich¹⁰),
- w postępowaniu wykonawczym w sprawach nieobjętych nadzorem: ocena zachowania się podopiecznego po wydaniu orzeczenia (§ 259 Regulaminu wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych¹¹),
- wywiady kontrolne przeprowadzane w nadzorach sprawowanych przez kuratorów społecznych oraz inne uprawnione osoby (art. 11 pkt 4 ustawy o kuratorach sądowych (u.o.k.s.), § 5 pkt 2 rozporządzenia w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych¹²);

2) sprawowanie nadzorów w sprawach opiekuńczych:

- jako środka zabezpieczającego (art. 109 § 1 k.r.o. w zw. z art. 732 i 755 § 1 k.p.c.),

⁵ Ten fragment został przygotowany na podstawie tekstu: Ł. Kwadrans, Kuratela rodzinna w postępowaniu opiekuńczym. Motywowanie oraz wspieranie rodziców w opiece i wychowaniu dzieci czy jedynie ochrona małoletnich? [w:] K. Stasiak (red), Kuratela sądowa w Polsce. Analiza systemu. Księga pamiątkowa dedykowana dr Tadeuszowi Jedynakowi, Toruń 2018, s. 291–308.

⁶ Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Strategii i Funduszy Europejskich, Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej MS-S40 za 2017 r.

⁷ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1360 ze zm.), dalej: „k.p.c.”.

⁸ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 682 ze zm.), dalej: „k.r.o.”.

⁹ Europejska Konwencja o przysposobieniu dzieci, sporządzona w Strasburgu dnia 24 kwietnia 1967 r. (Dz.U. z 1999 r. Nr 99, poz. 1157).

¹⁰ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 969), dalej: „u.p.n.”.

¹¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 grudnia 2015 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. poz. 2316 ze zm.).

¹² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. Nr 112 poz., 1064; t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 989).

- jako środka ograniczenia władzy rodzicielskiej (art. 109 § 2 k.r.o.),
 - w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej (art. 109 § 4 k.r.o.);
- 3) sprawowanie nadzorów nad nieletnimi:
 - jako środka tymczasowego (art. 26 u.p.n.),
 - jako środka samoistnego (art. 6 pkt 5 u.p.n.),
 - jako środka „probacyjnego” w przypadku zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym (art. 11 § 2 u.p.n.),
 - w przypadku warunkowego zwolnienia (art. 87 § 2 u.p.n.),
 - w przypadku warunkowego odstąpienia od umieszczenia w zakładzie poprawczym (art. 88 § 2 u.p.n.);
 - 4) sprawowanie nadzorów nad osobami zobowiązanymi do leczenia odwykowego (art. 31 ustawy z dnia 26 października 1982r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałania alkoholizmowi¹³),
 - 5) prowadzenie zajęć z uczestnikami w ośrodkach kuratorskich¹⁴,
 - 6) kontrola zobowiązań nałożonych na nieletnich w trybie art. 6 pkt 2 u.p.n.,
 - 7) kontrola zobowiązań nałożonych na rodziców nieletnich w trybie art. 7 § 1 u.p.n.,
 - 8) badanie nieletnich na obecność alkoholu i innych środków odurzających,
 - 9) realizowanie „Procedury współpracy z Policją w nadzorach nad nieletnimi, którzy dopuścili się czynów karalnych z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej”,
 - 10) składanie wniosków o modyfikację orzeczeń,
 - 11) udział w ustanowionych przez sąd kontaktach rodziców z małoletnimi dziećmi (art. 97 § 2 i art. 109 k.r.o.),
 - 12) przymusowe odbieranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej (art. 598⁶-598¹² k.p.c.), oraz umieszczanie w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej (art. 598¹³ Kodeksu postępowania cywilnego),
 - 13) współpraca z sądem rodzinnym na podstawie § 260 Regulaminu wewnętrznego urzędowania sądów powszechnych,
 - 14) współpraca z powiatowym centrum pomocy rodzinie w trybie art. 109 § 4 k.r.o.,
 - 15) kontrola warunków życiowych osób poddanych opiece prawnej i przebywających w rodzinach zastępczych,

¹³ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 2137 ze zm.).

¹⁴ Należy wspomnieć, że około 70% sądów rodzinnych nie ma możliwości orzekania określonego ustawowo środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego, pomimo jego wyników oddziaływania i możliwości pracy różnymi metodami. Można tym samym wskazać na brak równości w dostępie do prawa. Krótka charakterystyka tego zadania w następnym akapicie.

- 16) współpraca z organizatorem pieczy zastępczej w sprawach dotyczących przejęcia na powrót funkcji opiekuńczej przez rodzinę biologiczną dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej,
- 17) udział w pracach gminnych zespołów interdyscyplinarnych i grupach roboczych w sprawach dotyczących przemocy w rodzinie,
- 18) organizacja i kontrola pracy podległych kuratorów społecznych oraz innych osób uprawnionych do wykonywania nadzorów,
- 19) współpraca ze szkołami, ośrodkami opieki społecznej, powiatowymi centrami pomocy rodzinie, poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, rodzinnymi ośrodkami diagnostyczno-konsultacyjnymi, młodzieżowymi ośrodkami socjoterapii, młodzieżowymi ośrodkami wychowawczymi, zakładami poprawczymi, schroniskami dla nieletnich, samorządem terytorialnym, Policją, organizacjami pozarządowymi, uczelniami wyższymi.

Tabela 1. Kuratorzy rodzinni. Liczba prowadzonych spraw (na dzień 31.12.2018)

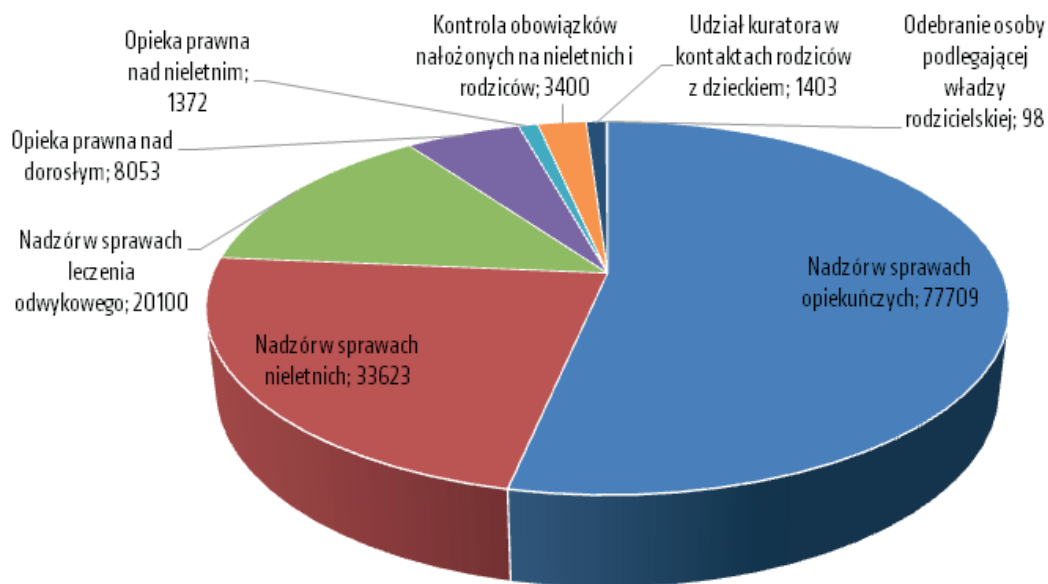
Sprawy ogółem	Nadzory	Inne sprawy	Wywiady środowiskowe
135 364	127 003	8 361	335 353

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Strategii i Funduszy Europejskich Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej MS-S40 za 2018 r.

Środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego (do 2001 r. kuratorski ośrodek pracy z młodzieżą) od chwili powstania był i jest w dalszym ciągu istotnym elementem systemu resocjalizacji nieletnich w Polsce. Jest on swoistą odmianą nadzoru kuratorskiego sprawowanego przez zespół kuratorów sądowych zatrudnionych w ośrodku kuratorskim i polega na profesjonalnej organizacji czasu pozaszkolnego nieletnich poprzez działalność profilaktyczną, opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną zmierzającą do zmiany postaw uczestników w kierunku społecznie pożądanym. W wielu okręgach sądowych jest to stały i ważny składnik pracy kuratorów sądowych, dlatego w tym opracowaniu został również wspomniany. Przed wejściem w życie obowiązującego rozporządzenia¹⁵, w Polsce było ponad 260 kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą. Na koniec 2018 roku w Polsce funkcjonowało 97 ośrodków kuratorskich, do których skierowanych było 1424 uczestników.

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz.U. Nr 120, poz. 1294).

Wykres 1. Struktura spraw wykonywana przez kuratorów rodzinnych w I połowie 2017 r.

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Sprawozdanie MS-S4o z działalności kuratorskiej służby sądowej. Opracował S. Stasiorowski.

Część zadań wykonywanych przez kuratorów sądowych w obu pionach nie jest ujmowana w statystykach Ministerstwa Sprawiedliwości. Również rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego¹⁶ nie uwzględnia wielu czynności i zadań wykonywanych przez kuratorów, w tym przede wszystkim przeprowadzania wywiadów środowiskowych czy obecności przy kontaktach rodziców z dziećmi ustalonych przez sąd opiekuńczy. Terminowe wykonywanie powierzonych obowiązków wymusza na kuratorach sądowych konieczność korzystania ze swoich środków transportu. Kuratorska służba sądowa jest prawdopodobnie jedyną służbą, która do realizacji zadań wynikających z przepisów prawa używa własnych narzędzi i sprzętu (m. in. swoich samochodów). Należy wskazać, że wykonywanie obowiązków służbowych przez kuratorów sądowych w terenie, miejscu zamieszkania podopiecznych nie pozostaje bez wpływu na bezpieczeństwo pracy¹⁷. Wystarczy wspomnieć, że kuratorzy sądowi wykonują czynności służbowe samodzielnie bez wsparcia partnera, czy współpracownika samotnie odwiedzają osoby, którymi się zajmują. Każdego roku odnotowuje się przypadki napaści i agresji fizycznej wobec kuratora, wskutek których toczą się postępowania karne, częste są także przypadki napaści zwierząt domowych na kuratora.

¹⁶ Dz.U. 2003 Nr 116, poz.1100.

¹⁷ Zob. D. Wójcik, K. Buczkowski, R. Kulma, *Trudności w kontaktach z podopiecznymi*, [w:] *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, D. Wójcik (red.), Warszawa 2010; *idem, Zagrożenia dla kuratorów ze strony nadzorowanych*, [w:] D. Wójcik, (red.), *Kuratela sądowa...*; E. Wojtera, *Bezpieczeństwo pracy kuratora sądowego w ujęciu uniwersalnym i interdyscyplinarnym*, „Resocjalizacja Polska” 2012, nr 3; B. Hołyst, E. Wojtera, *Bezpieczeństwo kuratorów sądowych w świetle badań ogólnopolskich*, Warszawa 2013; Ł. Wirkus, *Stres w pracy kuratora sądowego. Studium teoretyczno-empiryczne*, Kraków 2015; A. Janus-Dębska, M. Gronkiewicz-Ostaszewska, *Bezpieczeństwo kuratorów sądowych w świetle badania ankietowego*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2016.

Mimo świadomości wspomnianych obiektywnych trudności kuratorzy sądowi angażują się jednak dodatkowo w wiele projektów, programów, inicjatyw skierowanych do swoich podopiecznych, a także mających charakter szeroko pojętej prewencji społecznej. Wielu kuratorów sądowych działa w strukturach instytucji zajmujących się udzielaniem pomocy potrzebującym, np. w Miejskich lub Gminnych Komisjach Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Uczestniczą w działalności Punktów Interwencji Kryzysowej, w pracach zespołów interdyscyplinarnych, w stowarzyszeniach, które działają na rzecz promocji reintegracji społecznej, resocjalizacji i tolerancji, pracują w punktach „Niebieska Linia”, telefonu zaufania dla dzieci i młodzieży oraz współorganizują kampanie na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, współtworzą Lokalne Systemy Profilaktyki Krzywdzenia Małych Dzieci, Środowiskowe Programy Profilaktyki dla Dzieci i Młodzieży, są także członkami takich organizacji jak m. in.: Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom Pozbawionym Naturalnego Środowiska Rodzinnego „Nadzieja”, Komitet Ochrony Praw Dziecka, Stowarzyszenie Inicjatyw Społecznych „Mecenat”, Towarzystwo Higieny Psychiczej, Towarzystwo Suicydologiczne. W ramach swojej pracy kuratorzy rodinni prowadzą dodatkowo działalność edukacyjno-profilaktyczną uczestnicząc w komisjach wychowawczych, a także w spotkaniach z młodzieżą w szkołach w ramach godzin wychowawczych, szkoleniowych radach pedagogicznych. Organizują i realizują programy na terenie gmin i miast, proponują alternatywne formy spędzania wolnego czasu dla dzieci i młodzieży.

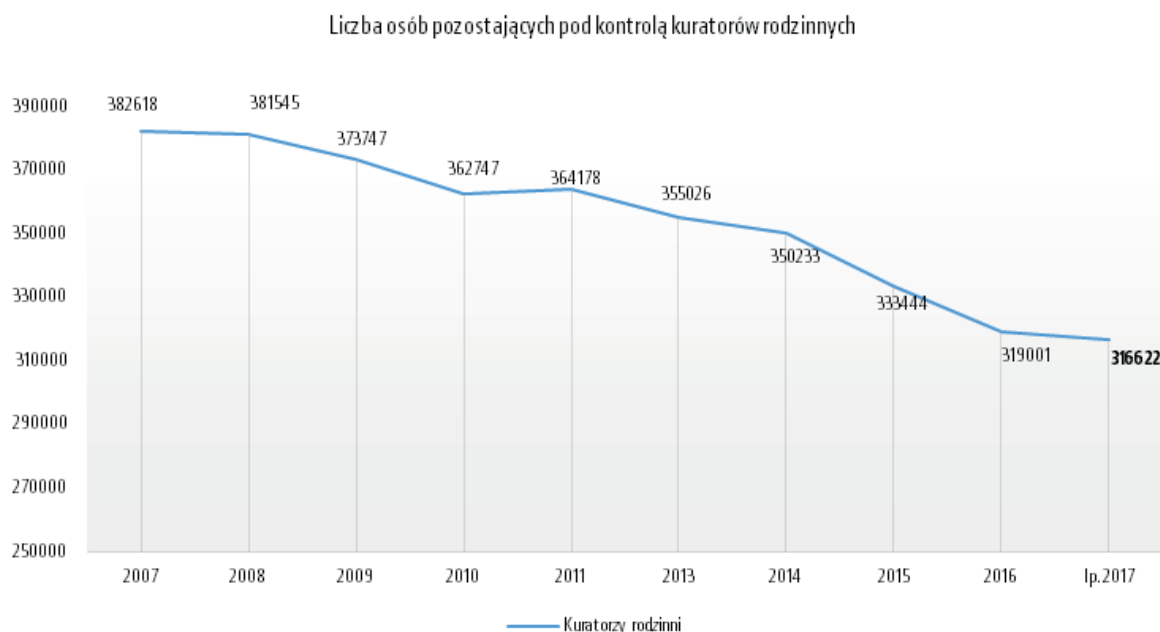
W ostatnich latach w ramach prac Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Rodzinnego i Opiekuńczego przy Rzeczniku Praw Dziecka wskazano na obszary proponowane do uregulowania¹⁸. Postulowano ustalenie organów wykonawczych w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz określenie statusu kuratora rodzinnego, uregulowanie takich zasad wykonywania zadań kuratorskich, jak: nadzór, wywiad środowiskowy, udział kuratora w kontaktach, udział kuratora w kontroli warunków życiowych osób poddanych opiece, udział kuratora w przymusowym odebraniu osoby podlegającej władzy rodzicielskiej (w przypadku udziału kuratora w przymusowym odebraniu) i w związku z wykonywaniem kontaktów z dzieckiem (art. 598⁶⁻²¹ k.p.c.), wynikających z przepisów dotyczących leczenia odwykowego. Proponowano projekt rozporządzenia wykonawczego do ustawy z zapisami dotyczącymi współdziałania sądu i sędziego z kuratorem oraz współpracy sekretariatów wydziału i kuratorskiej służby sądowej, które powinny znaleźć się w Regulaminie urzędowania sądów powszechnych. Do projektowanych zapisów odnośnie do regulaminu dołączono także schematy uregulowania współpracy i obiegu dokumentów na linii Wydział – Zespół kuratorski¹⁹.

¹⁸ Wspomnieć należy, że do prac zaproszeni zostali przedstawiciele środowiska kuratorskiego. Resort Sprawiedliwości również przygotował propozycje zmian do Kodeksu postępowania cywilnego.

¹⁹ Niemal wszystkie te postulaty były wielokrotnie podnoszone przez Tadeusza Jedynaka. Znane są jego opracowania, analizy, wystąpienia na ten temat, nie do przecenienia jest udział w komisjach, grupach eksperckich, zespołach zadaniowych.

Od początku tej dekady, mimo względnej stabilizacji ilości spraw prowadzonych przez kuratorów sądowych, zaobserwować można systematyczny wzrost nowych obowiązków, np. zobowiązanie do udziału w pracach gminnych zespołów interdyscyplinarnych, związanych z wykonywaniem zadań zarówno w terenie, jak i w siedzibie sądów oraz związanych z mnożeniem czynności biurowych w zespołach kuratorskiej służby sądowej. Liczba spraw kuratorów rodzinnych w ostatnim czasie nieznacznie maleje, jednak ich stopień złożoności i ilość dodatkowo wykonywanych zadań wyraźnie wzrastają. Można zauważyć również pewną stałość w interesującej nas szczególnie kategorii spraw, tj. w nadzorach nad sposobem wykonywania władzy rodzicielskiej²⁰. W ostatnim czasie kuratorzy rodzinni napotykają również na coraz większy opór w wykonywaniu swoich zadań, w szczególności dotyczących odebrania dziecka i przekazania osobie uprawnionej albo kontaktów rodzica z jego małoletnim dzieckiem asysta²¹. Wiele takich spraw staje się tematem medialnym, bez pogłębionej analizy dotyczącej kompetencji instytucji pomocy społecznej oraz organów sądowych i metodyki wykonywania obowiązków przez kuratorów sądowych.

Wykres 2. Kuratorzy zawodowi wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich w poszczególnych latach.

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Sprawozdanie MS-S4o z działalności kuratorskiej służby sądowej. Opracował S. Stasiorowski.

²⁰ Zob. A. Prusinowska-Marek, Skuteczność i celowość prowadzenia długoletnich (trwających od co najmniej 3 lat) nadzorów wykonywanych przez kuratorską służbę sądową w sprawach małoletnich – raport z badań aktowych, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2016.

²¹ Zob. E. Holewińska-Łapińska, Sędziowska ocena efektywności stosowania przepisów dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁵ – 598²⁰ k.p.c.) w świetle wyników badania ankietowego, Prawo w Działaniu nr 25, Warszawa 2016; idem, Postępowania w sprawach o wykonywanie kontaktów z dzieckiem umorzone na podstawie art. 598²⁰ k.p.c., Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2016.

Jak wynika z tabeli 1, kuratorzy zawodowi rodzinni wykonywali, według stanu na dzień 31 grudnia 2017 r., zadania w 142 451 sprawach podopiecznych sądów rodzinnych. Ponadto rodzinni kuratorzy sądowi przeprowadzili 322 413 wywiadów środowiskowych. Średnie obciążenie kuratora rodzinnego na koniec okresu statystycznego wyniosło 72,2 sprawy. W prowadzonych przez siebie sprawach kuratorzy rodzinni składają wnioski o zmianę lub modyfikację orzeczenia.

Na początku tej części zasygnalizowano, że celem opracowania jest nie tylko krótka charakterystyka działalności kurateli rodzinnej w Polsce, ale też zwrócenie uwagi na istotny element pracy jakim jest wykonywanie zarządzeń i orzeczeń sądów rodzinnych w sprawach opiekuńczych. Analizując bowiem strukturę zadań kuratorów rodzinnych, bez trudu dostrzeżemy (wykres 1.), że nadzory w sprawach opiekuńczych stanowią największą ich część, a liczba tych nadzorów nie uległa znacznemu zmniejszeniu. Podnoszone są zresztą stale kwestie skuteczności i celowości prowadzenia długoletnich (trwających od co najmniej 3 lat) nadzorów²². Kategoria spraw opiekuńczych może być rozumiana bardzo szeroko, od działalności o charakterze diagnostycznym – wywiady środowiskowe, poprzez współpracę z instytucjami, organizatorami pieczy zastępczej, po sprawowanie nadzorów w sprawach opiekuńczych. Chcemy zatem skupić się przede wszystkim na wykonywaniu tegoż nadzoru kuratorskiego: jako środka zabezpieczającego (art. 109 § 1 k.r.o. w zw. z art. 732 i 755 § 1 k.p.c.), w przypadku umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej (art. 109 § 4 k.r.o.), a na końcu, najistotniejszego środka, tj. ograniczenia władzy rodzicielskiej (art. 109 § 2 k.r.o.).

Nie sposób dokonywać analizy sytuacji w jakiej wykonywane są nadzory w sprawach opiekuńczych bez odniesienia się do zasobów osobistych i środowiskowych posiadanych przez kuratorów sądowych. Nie można również nie wspomnieć o ciągłym braku systemu szkoleń i działalności w kierunku podnoszenia kwalifikacji ze strony pracodawcy. Kuratorzy rodzinni samodzielnie podejmują próby zwiększania zasobów osobistych, którymi dysponują. Również sami starają się radzić sobie ze stresem, wypaleniem zawodowym i organizować elementy superwizji.

Zasobów środowiskowe wynikają ze świadomości struktury systemu oraz osobistej aktywności i znajomości środowiska lokalnego, a także instytucji w nim funkcjonujących. Jednak przede wszystkim są realizacją przepisów prawa, a na przestrzeni ostatniej dekady mieliśmy istotne zmiany prawa w tej sferze. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej²³ to akt prawny, którego konsekwencją wprowadzenia była zmiana innych przepisów (zob. dział IX, art. 201-225 ustawy), między innymi w: Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (art. 201) – 10 zmian, Kodeksie postępowania cywilnego (art. 202) – 6 zmian, ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich (art. 205) – 20 zmian. Warto tylko

²² A. Prusinowska-Marek, Skuteczność i celowość prowadzenia...

²³ Dz.U. 2011 Nr 149, poz. 887; t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 998; zm.: Dz.U. z 2018 r. poz. 416, poz. 1076 i poz. 1544.

wspomnieć te, które dotyczyły bezpośrednio pracy kuratorów rodzinnych ze względu na nowe zobowiązania dla rodziców i współpracę międzyinstytucjonalną. Zmiany w prawie rodzinnym: art. 109 § 2 pkt 1 k.r.o. otrzymał brzmienie:

1) zobowiązać rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania, w szczególności do pracy z asystentem rodziny, realizowania planu pracy z rodziną, skierować małoletniego do placówki wsparcia dziennego, określonych w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej lub skierować rodziców do placówki albo specjalisty zajmujących się terapią rodzinną, poradnictwem lub świadczących rodzinie inną stosowną pomoc z jednoczesnym wskazaniem sposobu kontroli wykonania wydanych zarządzeń;

art. 109 § 2 pkt 5 otrzymał brzmienie:

5) zarządzić umieszczenie małoletniego w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo w instytucjonalnej pieczy zastępczej albo powierzyć tymczasowo pełnienie funkcji rodziny zastępczej małżonkom lub osobie, niespełniającym warunków dotyczących rodzin zastępczych, w zakresie niezbędnych szkoleń, określonych w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej;

art. 109 § 4 otrzymał brzmienie:

§ 4. W przypadku, o którym mowa w § 2 pkt 5, a także w razie zastosowania innych środków określonych w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, sąd opiekuńczy zawiadamia o wydaniu orzeczenia właściwą jednostkę organizacyjną wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, która udziela rodzinie małoletniego odpowiedniej pomocy i składa sądowi opiekuńczemu, w terminach określonych przez ten sąd, sprawozdania dotyczące sytuacji rodziny i udzielanej pomocy oraz realizacji planu pracy z rodziną, a także współpracuje z kuratorem sądowym.

Natomiast jeśli chodzi o Kodeksie postępowania cywilnego, to kuratorów rodzinnych pośrednio i bezpośrednio dotyczyły zmiany:

art. 570¹ § 1. Sąd opiekuńczy może zarządzić przeprowadzenie przez kuratora sądowego wywiadu środowiskowego, a także zwrócić się do właściwej jednostki organizacyjnej wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej o informacje dotyczące małoletniego i jego środowiska, a w szczególności dotyczące zachowania się i warunków wychowawczych małoletniego, sytuacji bytowej rodziny, przebiegu nauki małoletniego i sposobu spędzania czasu wolnego, jego kontaktów środowiskowych, stosunku do niego rodziców lub opiekunów, podejmowanych oddziaływań wychowawczych, stanu zdrowia i znanych w środowisku uzależnień małoletniego. § 2. W przypadku gdy z rodziną małoletniego asystent rodziny prowadzi pracę określoną w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, sąd opiekuńczy zwraca się o informacje, o których mowa w § 1, do właściwej jednostki organizacyjnej wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej. § 3. Sąd opiekuńczy może zwrócić się o informację do właściwej jednostki organizacyjnej wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej w celu wskazania osób właściwych do zapewnienia dziecku rodzinnej pieczy zastępczej.

Co jednak najważniejsze, wspomniana wyżej ustawa wprowadziła instytucję asystenta rodziny, o której Tadeusz Jedynak już na początku jej funkcjonowania pisał, że może być realizowana w trzech wymiarach, postulując jednak jej profesjonalizację²⁴. Aktualnie przepisy prawa regulują dość precyzyjnie funkcjonowanie asystenta rodziny jako zawodu, jego zadania i wymagania odnośnie kwalifikacji, a także nawet liczbę rodzin, z którymi pracuje. W tym stanie prawnym i aktualnej sytuacji rysują się od kilku lat raczej pytania o rolę kuratora rodzinnego w systemie wsparcia rodziny. Czy jest on zatem instytucją wsparcia, czy jedynie ma zapewniać (kontrolować) ochronę małoletnich w rodzinach będących w zainteresowaniu sądów opiekuńczych? W ramach intensywnej pracy socjalnej, maksymalnego poziomu zaangażowania pracownika socjalnego, zarówno w wymiarze czasowym, wielości i różnorodności stosowanych instrumentów, jak i głębi ingerencji w kryzysową sytuację rodziny/osoby, to kurator sądowy, czy asystent rodziny miałby być liderem wsparcia rodziny? Asystent rodziny przeprowadza pogłębioną diagnozę funkcjonowania rodziny w aspekcie holistycznym i prowadzi pracę socjalną dotyczącą problemów opiekuńczo-wychowawczych, prowadzenia gospodarstwa domowego, zarządzania budżetem, przemocy w rodzinie, bezrobocia, uzależnień. Model zakłada ścisłą współpracę pracownika socjalnego i asystenta. Drugi typ działalności, to gdy liderem wsparcia rodziny byłby pracownik socjalny lub kurator sądowy, natomiast asystent wspierałby ich jako trener umiejętności funkcjonowania w życiu codziennym (np. takich, jak prowadzenie gospodarstwa domowego, budowanie prawidłowych ról w rodzinie), jako przedstawiciel, rzecznik interesów rodziny. Wydaje się, że model do dziś ma charakter mieszany i zależy od lokalnie i osobiście wypracowanej współpracy. Nie należy wspominać o dezintegracji instytucji, kiedy rywalizują one ze sobą o ważność. Jest to dalece niepożądane.

Na podstawie prac wspomnianej Komisji przy Rzeczniku Praw Dziecka²⁵, a także wielu opracowań Tadeusza Jedynaka i postulatów wypływających ze środowiska, w tym Krajowej Rady Kuratorów, można wskazać na problemy wynikające z braku regulacji, dookreślenia kompetencji organów w kontekście wykonania orzeczeń sądowych w sprawach opiekuńczych. Przywołane zmiany przepisów prawa wprowadzające do systemu instytucję asystenta rodziny winny jedynie skłaniać ustawodawcę do uregulowania tych kwestii²⁶. Po pierwsze, skoro w ramach przepisów sąd może „poddąć wykonywanie władzy rodzicielskiej stałemu nadzоровi kuratora sądowego” (art. 109 § 2 pkt 3 k.r.o.), to należałoby dookreślić, co może? (co mu wolno?), a co powinien kurator rodzinny? Wskazane byłoby opracowanie praw i obowiązków w kontekście wykonywania orzeczenia. Winien zostać określony zakres odpowiedzialności

²⁴ *Stosowanie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, opracowanie: dr Tadeusz Jedynak, Kurator okręgowy w Sądzie Okręgowym w Słupsku, XIV Kongres Stowarzyszenia Sędziów Sądów Rodzinnych w Polsce, Zakopane, 11 września 2012 r.

²⁵ Zob. *Standardy ochrony praw dziecka*, M. Michalak (red.), Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2018.

²⁶ *Problemy kuratorów rodzinnych związane z wykonaniem orzeczeń sądowych*, opracowanie: Łukasz Kwadrans, XVI Kongres Stowarzyszenia Sędziów Rodzinnych w Polsce „Sądownictwo rodzinne – pozycja i zadania w perspektywie zmian legislacyjnych”, Zakopane, 21–25 września 2014 r.

sądu i kuratora w tym temacie. Brak jest bowiem definicji, wskazania istoty i celu nadzoru. Nie odnajdujemy również w przepisach tego, co może kurator rodzinny, wykonując nadzór, co natomiast powinien, a zatem katalogu praw, czy uprawnień i obowiązków. To samo dotyczy nadzorowanego, powinny zostać określone jego prawa i obowiązki wynikające z nadzoru. Zasadne wydają się badania dotyczące efektywności, nie zdefiniowano bowiem w przepisach, jaki jest cel nadzoru, więc co za tym idzie, obowiązki kuratora w związku z wykonywaniem nadzoru (w tym brak jest określenia podejmowanych czynności, rodzajów składanych wniosków o modyfikację orzeczenia, warunków uchylenia nadzoru, warunków zawieszenia i umorzenia postępowania itp.) oraz jakie są obowiązki i prawa podopiecznych, rodziców/opiekunów. Takie problemy dotyczą niemal wszystkich kategorii spraw i zadań wykonywanych przez kuratorów rodzinnych. Pewnego dookreślenia doczekały się tylko czynności związane z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich i wykonywaniem środka wychowawczego w postaci nadzoru kuratora sądowego nad nieletnim.

1.3. Diagnoza w pracy kuratora rodzinnego (analiza dokumentów, obserwacja, wywiad środowiskowy)

(dr Karol Konaszewski, dr Łukasz Kwadrans)

Pedagogika resocjalizacyjna jako autonomiczne źródło wiedzy o ludzkich zachowaniach i ich naprawie składa się z następujących działów: teleologii, teorii, diagnostyki i metodyki. Teleologia wychowania resocjalizacyjnego ustala nadrzędne etapowe cele oddziaływania resocjalizacyjnego na podstawie przyjętego systemu wartości. Teoria wychowania resocjalizacyjnego zajmuje się podstawami teoretycznymi procesów wychowawczych dotyczących jednostek nieprzystosowanych społecznie. Diagnostyka wychowania resocjalizującego związana jest z rozpoznaniem interesującego diagnostę stanu rzeczy. Metodyka wychowania resocjalizacyjnego natomiast zajmuje się wdrażaniem ustaleń diagnostyki, teleologii i teorii resocjalizacyjnej, formułuje zalecenia natury praktycznej można stwierdzić, że bardziej „technicznej”²⁷. Planowanie i projektowanie postępowania diagnostycznego wymaga opisu i wyjaśnienia aktualnego stanu osobowego, społecznego i kulturowego środowiska, które poddajemy rozpoznaniu. Diagnostyka resocjalizacyjna jest zatem dyscypliną naukową zajmującą się stawianiem trafnych i rzetelnych diagnoz na użytek wychowania resocjalizującego osób wadliwie przystosowanych społecznie²⁸. Natomiast kurator sądowy występujący

²⁷ M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich: zarys koncepcji twórczej resocjalizacji*, Warszawa 2006; L. Pytka, *Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym*, Warszawa 1986; E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Warszawa 2008.

²⁸ L. Pytka, T. Zacharuk, *Wielowymiarowa geneza zaburzeń przystosowania społecznego*, [w:] *Pedagogika społeczna*, T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), Warszawa 1995; L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna: wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne, metodyczne*, Warszawa 2005.

w roli diagnosty może interesować się diagnozą o charakterze jednostkowym lub diagnozą środowisk wychowawczych (np. rodziny).

Najbardziej wielostronną i wieloaspektową definicję diagnozy na użytek nauk społecznych skonstruował S. Ziemiński, twierdząc, że jest to rozpoznanie badanego stanu rzeczy przez zaliczenie go do znanego typu albo gatunku, przez przyczynowe i celowościowe wyjaśnienie tego stanu rzeczy, określenie jego fazy obecnej oraz przewidywanego dalszego rozwoju²⁹. Diagnoza w ujęciu A. Podgóreckiego³⁰, obejmuje nie tylko opis stanu rzeczy, ocenę tych stanów oraz konkluzję oceniającą, a także zwraca uwagę na aspekt prakseologiczny, gdzie konieczne jest wyjście poza rozpoznanie opisowe i rozumienie diagnozy w jej szerszym ujęciu. Wynika to z faktu traktowania jej jako złożonego procesu, który stanowi pierwsze i podstawowe ogniwo postępowania celowościowego, gdzie kwestią najważniejszą jest problem przekształcania rzeczywistości w kierunku jej optymalizowania. Chodzi przede wszystkim o polepszenie funkcjonowania danych środowisk wychowawczych. W przypadku pracy kuratorskiej będzie to np. rodzina czy grupa rówieśnicza. Na proces diagnozy składa się w takim ujęciu szereg etapów, co wskazuje na jego procesualność, zaś etapy te następują po sobie w logicznej kolejności, co warunkuje uzyskanie prawidłowej konkluzji oceniającej badaną rzeczywistość³¹.

W ujęciu indywidualnym diagnoza obejmuje rozpoznanie stanu nieprzystosowania społecznego jednostki, jego opis, genezę oraz ocenę z punktu widzenia istniejących standardów pedagogicznych i społecznych, celem zaprojektowania oddziaływania zapobiegawczego (profilaktycznego) lub korekcyjnego (resocjalizującego)³². Pierwszy etap diagnozy polega na możliwie pełnym opisie istniejącego stanu rzeczy (określenie rodzaju występujących zaburzeń i dewiacji, wykrycie mechanizmów osobowościowych i środowiskowych prowadzących do rozpoznanych zaburzeń) oraz konkluzji oceniającej, zawierającej decyzję dotyczącą działania interweniującego lub wstrzymywania się od niego. W rozpoznaniu badanej rzeczywistości powinniśmy poszukiwać zarówno kategorii problemowych, sprawiających kłopot, ale również mocnych stron, zalet, na których możemy oprzeć projekt późniejszych działań. Drugi etap polega na sformułowaniu hipotez i postulatów dających podstawę do podjęcia decyzji dotyczących kierunku i zakresu zamierzonej działalności profilaktycznej lub resocjalizacyjnej. Etap trzeci ma na celu sprawdzenie prawdziwości uzyskanego obrazu diagnostycznego³³.

W resocjalizacji jednostek nieprzystosowanych społecznie również zwraca się uwagę, że diagnoza składa się z kilku etapów. Pierwszy to diagnoza konstatacyjna fakty, dotycząca opisu sytuacji wychowawczej oraz stanu osobowości jednostki. Określa się rodzaj występujących zaburzeń i dewiacji, mechanizmy psychospołeczne leżące u ich podłoża, udział

²⁹ S. Ziemiński, *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa 1973.

³⁰ A. Podgórecki, *Charakterystyka nauk praktycznych*, Warszawa 1962.

³¹ J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne i metodyczne w opiece i wychowaniu*, Olecko 2003; A. Podgórecki, *Charakterystyka nauk praktycznych...*; L. Pytka, *Teoretyczne problemy diagnozy...*

³² L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna: wybrane zagadnienia...*

³³ *Ibidem*.

poszczególnych grup czynników w ich genezie oraz skutki osobiste i społeczne występujących zaburzeń. Drugi etap to diagnoza projektująca, ukierunkowująca działania wychowawcze, wskazująca potencjalne rozwiązania metodyczne; polega na sformułowaniu szeregu hipotez i postulatów stanowiących podstawę podjęcia decyzji zarówno o ukierunkowaniu, zakresie planowanego działania naprawczego, jak i strategiach, procedurach i metodach postępowania korekcyjnego, adekwatnego do problemu. Trzeci etap to diagnoza sprawdzająca, weryfikująca uzyskany obraz diagnostyczny oraz prawidłowość przyjętych założeń i rozwiązań pozwalających realizować zaplanowane cele, polegająca na ocenie uzyskiwanych efektów po wdrożeniu projektu działania³⁴.

Diagnoza rozwinięta składa się z pięciu diagnoz częściowych: **diagnozy identyfikacyjnej**, która dotyczy rozpoznania badanego stanu rzeczy przez przyporządkowanie go do pewnego gatunku lub typu zjawiska, określenie z czym mamy do czynienia, nazwanie danego stanu rzeczy, problemu, zaburzenia. W rozpoznaniu badanej rzeczywistości poszukujemy zarówno deficytów, jak również zasobów tkwiących w środowisku i jednostce, jej mocnych stron, talentów, potencjałów. Jest to odpowiedź na pytanie, czym jest dany stan lub zjawisko na podstawie zidentyfikowanych objawów (symptomów). **Diagnoza genetyczna** wyjaśnia łańcuch uwarunkowań przyczynowych. Obejmuje opis i wyjaśnienie obszaru uwarunkowań badanego stanu rzeczy, przy czym dąży się tu do ustalenia czynników (prostych i złożonych) stanowiących przyczyny (pierwotne i wtórne) i mechanizmy rozwoju danego zjawiska lub problemu, zaburzenia lub zaistniałego stanu rzeczy. Etap ten dotyczy formułowania wniosków na podstawie zebranego materiału. Diagnosta – kurator posługuje się wiedzą, doświadczeniem, intuicją, teoriami i koncepcjami w celu ustalenia ciągu przyczynowo-skutkowego. Chodzi przede wszystkim o odpowiedź na pytanie, dlaczego doszło do pojawienia się danego zjawiska. **Diagnoza znaczenia** określa rolę badanego zjawiska dla pewnego szerszego kompleksu zjawisk, bądź całego układu, którego dotyczy – uwypukla celowość podjętej diagnozy. W tym przypadku poszukuje się odpowiedzi na pytanie o to, jakie konsekwencje spowodował dany stan rzeczy dla funkcjonowania jednostki w różnych sferach i obszarach życia, jak również jakie konsekwencje spowodował dla funkcjonowania innych układów, w których jednostka żyje. **Diagnoza fazy**, która pozwala na określenie etapu rozwoju rozpoznawanego stanu rzeczy lub zjawiska, określa poziom jego rozwoju i pośrednio nasilenie zaburzeń. **Diagnoza prognostyczna** pozwala przewidywać, w jaki sposób i w jakim kierunku badane zjawisko może lub powinno się rozwijać. Dokonuje się jej na podstawie wyprowadzenia wniosków uzyskanych z wcześniejszych etapów postępowania diagnostycznego (diagnozy genetycznej, znaczenia i fazy). Wymienione aspekty częściowe wzajemnie się dopełniają i warunkują, razem tworząc pełną i wielostronną definicję diagnozy, określanej jako rozpoznanie na podstawie zebranych objawów i znanych ogólnych prawidłowości badanego złożonego stanu

³⁴ C. Czapów, Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki i diagnostyki, Warszawa 1978, s. 319, L. Pytka, Pedagogika resocjalizacyjna: wybrane zagadnienia..., s. 96–97.

rzeczy przez przyporządkowanie go do typu albo gatunku, przez wyjaśnienie genetyczne i celowościowe, określenie fazy obecnej oraz przewidywanego rozwoju³⁵.

Diagnoza w pracy kuratora sądowego powinna stanowić integralną część postępowania celowościowego, w którym akcenty rozkładają się pomiędzy aspektem opisująco-wyjaśniającym a prakseologicznym (czyli praktycznym), uwzględniając przy tym wszelkie uwarunkowania, jak i efekty procesu wychowawczego. Zatem cel badań diagnostycznych nie poprzestaje na charakterze poznawczym, ale zmierza w kierunku zaplanowania skutecznych działań wychowawczych, resocjalizacyjnych i profilaktycznych³⁶. Jeżeli zatem istotą diagnostyki jest rozpoznanie, to znaczy opis, przyporządkowanie, dokonanie oceny, konkluzja, a następnie wyjaśnienie, postulowanie i stawianie hipotez, to istotą metodyki w pracy resocjalizacyjnej jest decyzja o podjęciu działań o charakterze innowacyjnym, profilaktycznym, naprawczym, terapeutycznym lub projektującym³⁷.

Diagnoza w pracy kuratora rodzinnego to szereg czynności zawierających się przede wszystkim w przygotowywaniu materiału do podjęcia decyzji przez sąd (sprawozdania z wywiadów środowiskowych), ale również integralnie związany z metodyką pracy resocjalizacyjno-wychowawczej proces zbierania informacji o podopiecznych, służący zarówno konstruowaniu, jak i zmianie planu pracy (sprawozdania z wywiadów kontrolnych, sprawozdania z nadzoru). Należy podkreślić, że diagnoza w takim rozumieniu ma charakter ciągły i nie dotyczy jedynie postępowania wyjaśniającego, przygotowawczego, rozpoznawczego³⁸, ale przede wszystkim jest warunkiem koniecznym właściwego planowania i prowadzenia metodycznego oddziaływania na podopiecznych w trakcie wykonywania nadzoru czy orzeczenia sądu. Jako podstawowe techniki zbierania materiału do diagnozy w pracy kuratora sądowego można wskazać analizę dokumentów (akt), wywiad środowiskowy i obserwację.

Analiza dokumentów

Podstawowym sposobem zbierania informacji do diagnozy w pracy kuratora sądowego jest analiza dokumentów. Wynika to nie tylko z obowiązujących przepisów wykonawczych³⁹, ale

³⁵ J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne...* S. Ziemiński, *Problemy dobrej diagnozy...*

³⁶ T. Bajkowski, *System diagnosis of a family – integrative approach*, [w:] E. Jarosz, M. Józł, M. Bargel jr. (red.), *Contemporary Challenges in Social Pedagogy*, Brno 2010, s. 79; T. Bajkowski, *Uwarunkowania rodzinne kompetencji do komunikacji międzykulturowej współczesnej młodzieży*, [w:] J. Nikitorowicz, A. Sadowski, M. Sobecki (red.), *Pogranicze. Studia Społeczne*, Tom XXI, Białystok 2013; J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne...*

³⁷ J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne...*; A. Podgórecki, *Charakterystyka nauk praktycznych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1962. L. Pytka, *Teoretyczne problemy diagnozy...*

³⁸ Przed wydaniem orzeczenia przez sąd.

³⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych.

przede wszystkim z konieczności zapoznania się ze sprawą i informacjami o podopiecznych, zebrania danych demograficznych, a także innych szczegółowych danych na podstawie dokumentów znajdujących się w aktach sprawy bądź będących w posiadaniu i wywołanych przez inne instytucje, m. in.: opinii poradni psychologiczno-pedagogicznych, opinii okręgowych zespołów specjalistów, dokumentów z Policji, ze szkół, ośrodków pomocy społecznej itp. Wykonując swoje obowiązki służbowe, kurator sądowy ma prawo do (art. 87 ust. 3 i art. 9 pkt 4 ustawy o kuratorach sądowych): przeglądania akt sądowych i sporządzania z nich odpisów w związku z wykonywaniem czynności służbowych oraz dostępu do dokumentacji dotyczącej podopiecznego i innych osób objętych postępowaniem.

Obserwacja

Nie do przecenienia jest wykorzystywanie technik obserwacyjnych, umiejętności, którą winien wykazywać się doświadczony kurator sądowy, wykonując zarówno czynności o charakterze diagnostycznym, jak i sprawując nadzory. Obserwacja zachowania podopiecznych podczas przeprowadzanych wywiadów środowiskowych, w kontaktach bezpośrednich, w trakcie pełnienia przez nich ról społecznych, rodzinnych, podczas codziennych relacji z domownikami, przedstawicielami innych instytucji, w trakcie posiedzeń wykonawczych, kontaktu na terenie sądu i w miejscu zamieszkania podopiecznych dostarcza szeregu informacji niezbędnych w pracy resocjalizacyjnej, wychowawczej i profilaktycznej. Zazwyczaj nie podlega ona standaryzacji z wykorzystaniem narzędzi, jest najczęściej obserwacją jawną, uczestniczącą bądź nie i pozwala uzupełnić dane, które stają się częścią sprawozdań z wywiadów środowiskowych, sprawozdań z nadzoru, a na bieżąco znajdują swoje miejsce w opisie działań podejmowanych przez kuratora, a dokumentowanych w kartach czynności nadzoru. Obserwacja jest jednak techniką zbierania informacji nierozłącznie towarzyszącą przeprowadzaniu wywiadu środowiskowego i jedną z podstawowych technik diagnostycznych w pracy kuratora sądowego.

Wywiad środowiskowy

Wspólnym dla wszystkich kuratorów sądowych sposobem zbierania informacji do diagnozy jest przeprowadzanie wywiadów środowiskowych. Jest to nawet obowiązek zapisany w art. 11 pkt 2 ustawy o kuratorach sądowych: przeprowadzanie na zlecenie sądu lub sędziego wywiadów środowiskowych. Zgodnie z art. 9 u.o.k.s., wykonując swoje obowiązki służbowe, kurator sądowy ma prawo (dotyczy to również przeprowadzania wywiadów) do odwiedzania w godzinach od 7⁰⁰ do 22⁰⁰ osób objętych postępowaniem w miejscu ich zamieszkania

lub pobytu, a także w zakładach zamkniętych, żądania niezbędnych wyjaśnień i informacji od podopiecznych objętych dozorem, nadzorem lub inną formą kontroli zleconej przez sąd, żądania od Policji oraz innych organów lub instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie ich działania, a także od osób fizycznych pomocy w wykonywaniu czynności służbowych. Ustawa o kuratorach sądowych wskazuje, że kuratorzy wykonują swoje zadania w środowisku otwartym, w miejscu zamieszkania podopiecznych, na terenie zamkniętych zakładów i placówek ich pobytu, w szczególności na terenie zakładów karnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz leczniczo-rehabilitacyjnych (art. 3 ust. 1 u.o.k.s.). Obok analizy akt, która winna zwykle poprzedzać stosowanie innych technik gromadzenia materiału do diagnozy, wywiad środowiskowy i towarzysząca mu obserwacja to podstawowe techniki zbierania informacji. Kurator sądowy potrzebuje ich do przygotowania właściwej diagnozy o charakterze ciągłym, dającej możliwość ewaluacji planu oddziaływań i stosowania właściwych metod pracy z podopiecznymi.

1.4. Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach: rodzinnych, nieletnich, skierowania do ośrodka kuratorskiego, o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe

(dr Karol Konaszewski, dr Łukasz Kwadrans)

Skuteczność postępowania metodycznego zależy przede wszystkim od zasad i reguł stosowanych w procesie wychowawczym. Podstawą efektywnych oddziaływań profilaktycznych i resocjalizacyjnych są określone założenia aksjologiczne oraz teleologiczne, które powinny zostać ustalone przed odpowiednim sposobem działania. Efekty metod wychowawczych natomiast uwarunkowane są między innymi poziomem demoralizacji jednostki, sytuacją rodziny, etiologią powstałych zaburzeń osobowych i społecznych. Trzeba zwrócić także uwagę, że rozpoznanie objawów nieprzystosowania i jego typologii, wyjaśnienie determinantów biopsychicznych i socjokulturowych nie daje gwarancji powodzenia wychowawczego.

Tradycyjnie w metodyce wychowania resocjalizacyjnego wyróżnia się trzy obszary oddziaływań: etiotropowe – polegające na usuwaniu przyczyn zaburzeń w zachowaniu się jednostki głównie poprzez zastosowanie nagród i upomnień, ergotropowe – polegające na wytwarzaniu motywacyjnych nawyków konkurencyjnych w stosunku do nawyków skłaniających do reakcji negatywnych oraz działania semiotropowe – służące wzmacnianiu odporności wychowanka, wzmacnianiu pożądaných rezultatów resocjalizacyjnych, osiągniętych w toku działań ergotropowych⁴⁰.

⁴⁰ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki...* C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1971.

Podejmując decyzję dotyczącą konstrukcji projektu działania mającego na celu kształtowanie tożsamości nieletnich lub zmianę funkcjonowania systemu społecznego należy dobrać odpowiednie metody pracy resocjalizacyjnej. Pożądane jest przyjęcie takiej metody w nadzorze, która charakteryzowałaby się indywidualnym podejściem do osób i ich problemów. Takim sposobem jest *casework* czyli metoda pracy z indywidualnym przypadkiem. Posługując się analizą sześciu wybranych ze swej praktyki przypadków, M. Richmond wyróżniła czynności składające się na *casework*. Uznała, że przyjmują one dwie formy: wglądu i czynu. Wgląd to przede wszystkim zrozumienie indywidualności i zrozumienie środowiska. Natomiast na czyn składają się: czyny bezpośrednie, obejmujące osobiste relacje z podopiecznym oraz czyny pośrednie, zmierzające do użycia zorganizowanych sił środowisk wychowawczych, sąsiedztwa i społeczności⁴¹.

W ujęciu klasycznym wyróżniamy procedury antropotechniczne (psychotechniczne, socjotechniczne) i kulturotechniczne⁴². W psychotechnice kurator stara się oddziaływać na podopiecznego/rodzinę poprzez doradzanie (odradzanie), przekonywanie, tłumaczenie, rozmowę i dyskusję. Jest to metoda oparta na bezpośrednim kontakcie i tak zwanej technice wpływu osobistego. Polega ona na oddziaływaniu za pomocą przykładu własnej postawy (zachowania) w stosunku do kogoś lub czegoś. W socjotechnice wychowawczej narzędziem pracy wychowawczej jest grupa, wykorzystywana przez kuratora w celu osiągnięcia przyjętych celów (stosowana na przykład w pracy z nieletnimi w ośrodku kuratorskim). Do oddziaływań socjotechnicznych można zaliczyć: różnego rodzaju treningi grupowe (trening intra- i interpersonalny, psychoterapia grupowa, terapia rodzinna) oraz metody oparte na społeczeństwie i na społeczeństwo ukierunkowane (praca na rzecz niepełnosprawnych, praca społecznie użyteczna, społeczność terapeutyczna)⁴³. Metody oparte na kulturotechnice posługują się elementami kultury traktowanymi jako narzędzie realizacji celów wychowawczych. To sposób postępowania wykorzystujący jako narzędzie oddziaływania jakiś element kultury. To także różnego rodzaju działania obejmujące swym zakresem religię, sport, sztukę, muzykę, teatr, sztukę, architekturę, turystykę, aktywizację zawodową⁴⁴.

Zaplanowane w toku tej części procesu działania powinny prowadzić do wyeliminowania zachowań niepożądanych (w kontekście samego obiektu, jak i otaczającego go środowiska). Natomiast w przypadku diagnozy pozytywnych stanów rzeczy należałoby sprecyzować możliwe, dostępne sposoby utrzymania dotychczasowego stanu rzeczy oraz efektywnej stymulacji

⁴¹ S. Bębas, *Metody i formy oddziaływań wychowawczych kuratorów sądowych*, Lubelski Rocznik Pedagogiczny, 2015, Vol. 33, s. 130..

⁴² C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki...*, Warszawa 1978; C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna...*

⁴³ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki...*; C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna...*; A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Kraków 2012.

⁴⁴ C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna...*; M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych...*; M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji: teoria i praktyka wychowawcza*, Warszawa 2009; L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna: wybrane zagadnienia...*

podnoszącej poziom satysfakcji. Uwzględniając potencjał podmiotu badania, można próbować modyfikować dotychczasowy sposób funkcjonowania na taki, który przyniesie większe korzyści zarówno dla samego obiektu, jak i otoczenia społecznego⁴⁵.

Wobec powyższego w diagnozie w naukach praktycznych, w których fundamentalnym problemem jest to, jak przekształcić – usprawnić rzeczywistość wychowawczą, można zastosować dwie strategie postępowania. Pierwsza strategia będzie dotyczyła racjonalnych działań mających na celu zapobieganie nieprawidłowym zjawiskom społecznym lub odejmowanie i usuwanie zjawisk zakłócających funkcjonowanie systemu lub podsystemu społecznego. Druga strategia – udoskonalająca – dotyczy kreatywnego stymulowania zjawisk społecznych; kreowania takiego systemu, który będzie odpowiadał określonej normie, wzorom systemów działających w ramach przyjmowanego układu odniesienia danej dziedziny pedagogiki, zgodnego z przyjętą koncepcją teoretyczną, założeniami aksjologicznymi i teleologicznymi.

Zgodnie z obowiązującym prawem do zadań powierzonych kuratorom rodzinnym zastosowanie mają m.in. przepisy Kodeksu postępowania cywilnego, Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi oraz ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Akty wykonawcze, które wskazują obowiązki i zadania kuratorów rodzinnych, jednak nie precyzują metodyki ich wykonywania, poza terminami, a także czynnościami o charakterze administracyjno-kontrolnym, to m.in.:

- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych;
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie nadzoru nad nieletnim⁴⁶;
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 sierpnia 2001 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich⁴⁷;
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 kwietnia 2012 r. w sprawie warunków i sposobu przeprowadzania badań na obecność alkoholu lub innego środka użytego w celu wprowadzenia się w stan odurzenia w organizmie nieletniego⁴⁸;
- rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich;
- rozporządzenie Ministrów Sprawiedliwości oraz Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie zasad i trybu wykonywania nadzoru nad osobami, w stosunku do których orzeczony został obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu⁴⁹.

⁴⁵ T. Bajkowski, *System diagnosis of a family...*, [w:] E. Jarosz, M. Józł, M. Bargel jr. (red.), *Contemporary...*, s. 79; T. Bajkowski, *Uwarunkowania rodzinne kompetencji do komunikacji...*, [w:] J. Nikitorowicz, A. Sadowski, M. Sobecki (red.), *Pogranicze. Studia Społeczne...*

⁴⁶ Dz.U. poz. 855

⁴⁷ Dz.U. Nr 90, poz. 1010.

⁴⁸ Dz.U. poz. 468.

⁴⁹ Dz.U. Nr 25, poz. 110.

Ponadto kuratorzy rodzeni podejmują działania w związku z ustawą o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie⁵⁰, poprzez uczestniczenie w pracach zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych.

Liczba i problematyka wyżej wymienionych aktów prawnych wskazują na szeroki i różnorodny zakres obowiązków oraz zadań powierzanych kuratorom sądowym. Standardy pracy kuratorów zawodowych zostały określone rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości, które przewiduje dla kuratorów wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich prowadzenie do 100 spraw, w tym 50 własnych.

Do obowiązków kuratorów rodzinnych, jak wskazywaliśmy wcześniej, należy m.in.: sprawowanie nadzorów w sprawach opiekuńczych, w sprawach nieletnich, nadzór nad osobami zobowiązanymi do leczenia uzależnienia alkoholowego, udział kuratora w kontaktach rodziców z małoletnimi dziećmi, odbieranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej, kontrola zobowiązań nałożonych na nieletnich i rodziców, składanie wniosków do sądu o wszczęcie postępowań incydentalnych, udział w posiedzeniach sądu, udział w pracach zespołów interdyscyplinarnych i grup roboczych.

Ogólnie sformułowane obowiązki, to te wynikające z ustawy o kuratorach sądowych (art. 11 u.o.k.s.):

- 1) występowanie w uzasadnionych wypadkach z wnioskiem o zmianę lub uchylenie orzeczonego środka;
- 2) przeprowadzanie na zlecenie sądu lub sędziego wywiadów środowiskowych;
- 3) współpraca z właściwym samorządem i organizacjami społecznymi, które statutowo zajmują się opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem i świadczeniem pomocy społecznej w środowisku otwartym;
- 4) organizacja i kontrola pracy podległych kuratorów społecznych oraz innych osób, uprawnionych do wykonywania dozorów lub nadzorów;
- 5) sygnalizowanie sądowi przyczyn przewlekłości postępowania wykonawczego lub innych uchybień w działalności pozasądowych podmiotów wykonujących orzeczone środki.

Wykonując swoje obowiązki służbowe, kurator sądowy ma prawo do (art. 9 i art. 87 ust. 3 u.o.k.s.):

- 1) odwiedzania w godzinach od 7⁰⁰ do 22⁰⁰ osób objętych postępowaniem w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, a także w zakładach zamkniętych;
- 2) żądania okazania przez osobę objętą postępowaniem dokumentu pozwalającego na stwierdzenie jej tożsamości;
- 3) żądania niezbędnych wyjaśnień i informacji od podopiecznych objętych dozorem, nadzorem lub inną formą kontroli zleconej przez sąd;

⁵⁰ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j., Dz.U. z 2015 r., poz. 1390).

- 4) przeglądania akt sądowych i sporządzania z nich odpisów w związku z wykonywaniem czynności służbowych oraz dostępu do dokumentacji dotyczącej podopiecznego i innych osób objętych postępowaniem;
- 5) żądania od Policji oraz innych organów lub instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie ich działania, a także od osób fizycznych pomocy w wykonywaniu czynności służbowych.

Ustawa o kuratorach sądowych głosi, że kuratorzy wykonują swoje zadania w środowisku otwartym, w miejscu zamieszkania podopiecznych, na terenie zamkniętych zakładów i placówek ich pobytu, w szczególności na terenie zakładów karnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz leczniczo-rehabilitacyjnych (art. 3). W związku z powyższym kuratorzy realizują swoje obowiązki służbowe przede wszystkim w terenie, ale pełnią również dyżury sądowe ustalone przez prezesa sądu rejonowego po zasięgnięciu opinii kierownika zespołu. Czas pracy kuratora zawodowego określony jest wymiarem jego zadań (art. 13 u.a.k.s.). Kuratorzy sądowi, pracując w określonym terenie, współpracują nie tylko z podopiecznymi i ich rodzinami, lecz również z organizacjami samorządowymi i pozarządowymi, władzami lokalnymi, placówkami i instytucjami państwowymi, które statutowo zajmują się opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem i świadczeniem pomocy społecznej w środowisku otwartym. Podejmują działania mające na celu pomoc i wsparcie osób poddanych ich pieczy oraz szeroko rozumiane działania profilaktyczne (np. przez aktywny udział w tworzeniu i działalności lokalnych placówek pomocowych, wychowawczych lub resocjalizacyjnych). Podopiecznymi kuratorów są osoby, których dotyczy postępowanie (art. 3 ust. 2 u.o.k.s.). W odniesieniu do kuratorów rodzinnych, do podopiecznych możemy zaliczyć: nieletnich oraz małoletnich i ich rodziców, osoby wymagające ustanowienia opieki prawnej (małoletnie i pełnoletnie – całkowicie ubezwłasnowolnione), jak również osoby zobowiązane do podjęcia leczenia odwykowego. W każdym orzeczeniu sądu jednoznacznie wskazane są osoby, których dotyczy postępowanie i które będą adresatami oddziaływań kuratora.

Z uwagi na charakter i wagę wykonywanych zadań oraz zakres odpowiedzialności za osoby poddane pieczy kuratora wobec kandydatów do tego zawodu stawiane są wysokie wymagania dotyczące właściwego wykształcenia, kompetencji psychologicznych, zdolności intelektualnych, moralnych i etycznych, profesjonalnej wiedzy, zdrowia fizycznego i psychicznego. Jednak poza praktyką podczas aplikacji kuratorskiej, która jest ogólnie określona w ustawie, a realizowana na poziomie okręgów sądowych, nie ma możliwości rozwijania metodyki pracy kuratora sądowego. Kuratorem zawodowym może być mianowany ten, kto m.in.: posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich; jest nieskazitelnego charakteru; jest zdolny ze względu na stan zdrowia do pełnienia obowiązków kuratora zawodowego; ukończył wyższe studia magisterskie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych albo inne wyższe studia magisterskie i studia podyplomowe z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych

(art. 5 u.o.k.s.). Nie ma tu mowy o przygotowaniu metodycznym do pełnienia obowiązków związanych z nadzorami nad podopiecznymi. Brak jest centralnej aplikacji, prowadzonej np. przez podmiot, który byłby do tego najlepiej przygotowany, tj. Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury. Zazwyczaj bowiem zarówno przebieg aplikacji (prowadzonej na poziomie okręgu bądź apelacji), a zatem praktyczna nauka zawodu, jak i przygotowanie teoretyczne dotyczy procedur związanych z wykonywaniem przepisów prawa, a nie zawiera wskazań metodycznych wynikających z dorobku naukowego takich dyscyplin, jak psychologia czy pedagogika. Również popularna i ważna publikacja stanowiąca kompendium wiedzy zarówno dla przyszłych kandydatów do zawodu, jak i aplikantów czy kuratorów sądowych jest przede wszystkim odwołaniem do obowiązujących przepisów, procedur, zaleceń⁵¹.

Przed przystąpieniem do wykonywania obowiązków zarówno kurator zawodowy, jak i społeczny składają ślubowanie, w którym zobowiązują się powierzone obowiązki kuratora sądowego wykonywać zgodnie z prawem, sumiennie i rzetelnie, a w postępowaniu kierować się zasadami etyki zawodowej, mając na względzie dobro Rzeczypospolitej Polskiej i dobro osób podlegających ich pieczy (art. 6 i 85 u.o.k.s.). Owe etyczne standardy zawodu kuratora oraz moralny wymiar jego pracy jako osoby zaufania publicznego, sformalizowała Krajowa Rada Kuratorów w Kodeksie etyki kuratora sądowego⁵², który został uchwalony w związku z art. 46 ust. 1 pkt 1 ustawy o kuratorach sądowych.

Kodeks Etyki Kuratora Sądowego w art. 5 wskazuje na dowolność doboru metod pracy przez kuratora sądowego: realizując swoje ustawowe zadania kurator sądowy ma swobodę wyboru metod i środków oddziaływania, zgodnych z aktualnym stanem wiedzy z zakresu pedagogiki, psychologii i resocjalizacji oraz pracy socjalnej. Jedynie dwa wspomniane wyżej rozporządzenia, wcześniejsze⁵³, uchylone w części dotyczącej kurateli dla dorosłych oraz to, które dotyczy dokładnie spraw nadzoru nad nieletnimi⁵⁴, zawierają wskazania odnośnie do pracy. Natomiast tylko w rozporządzeniu regulującym funkcjonowanie ośrodków kuratorskich znajdują się wskazania dotyczące metodyki, a właściwie jedynie wymieniono w nim metody pracy, zadania i sposoby ich realizacji⁵⁵.

⁵¹ *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, T. Jedynak (red.), K. Stasiak (red.), Warszawa 2008, 2010, 2014, 2018. Wśród nielicznych publikacji nt. metodyki pracy kuratorów sądowych wyróżnić można m. in.: *Wybrane programy resocjalizacyjne w praktyce kuratorów sądowych*, Ł. Wirkus (red.) Adam Marszałek, Toruń 2017.

⁵² Kodeks Etyki Kuratora Sądowego, <http://kurator.webd.pl/kodeks-etyki-kuratora/> (dostęp: 17.10.2018). Zob. A. Samek, *Kodeks etyki kuratora sądowego – od kwalifikacji moralnych do kompetencji etycznych*, „Probacja” 2013, nr 2, s. 129–142.

⁵³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych.

⁵⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie nadzoru nad nieletnim.

⁵⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich.

2. Wprowadzenie do badań dotyczących stosowanych metod pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej kuratorów rodzinnych

W tej części raportu zaprezentujemy sposób organizacji badań wyznaczony ich celem i przedmiotem, opiszemy metody, techniki i narzędzie, a także dobór próby i krótko odniesiemy się do przebiegu badań oraz analiz.

2.1. Cel i przedmiot badań

Temat raportu, a zarazem przedmiot badań, to: *Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich*. Temat ten został zgłoszony przez Radę Główną ds. Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym.

Na dzień 31 grudnia 2017 r. orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich wykonywało 2067 zawodowych kuratorów sądowych oraz 11 885 społecznych kuratorów sądowych. Zgodnie z treścią ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. *o kuratorach sądowych* kurator sądowy realizuje określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu.

Zatem celem badań, wynikającym zarówno z pobudek poznawczych, środowiskowych, społeczno-politycznych, nie pozbawionym jednak swojej naukowej wartości była charakterystyka metod pracy kuratorów rodzinnych ze szczególnym uwzględnieniem ich wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej roli oraz sposobu wykonywania nadzorów. Przy czym badania dotyczyły realizacji orzeczeń sądów w związku z ograniczeniem władzy rodzicielskiej, nadzorem nad nieletnim, nadzorem nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego, czy skierowaniem do ośrodka kuratorskiego, jako szczególną formą aktywności kuratorów sądowych z wykorzystaniem wielości metod pracy i sposobów oddziaływania resocjalizacyjnego. Istotne z uwagi na cel tego opracowania wydaje się również zasygnalizowanie problemów w wykonywaniu przedmiotowych zadań.

Cel główny raportu był możliwy do zrealizowania poprzez cele szczegółowe. Zatem istotne było określenie podstawowych grup nadzorowanych nieletnich z uwagi na przyczyny zastosowania nadzoru – przejawy demoralizacji, czyny karalne; określenie podstawowych grup podopiecznych w nadzorze opiekuńczym z uwagi na przyczynę ograniczenia władzy

rodzicielskiej. Szczególnie ważne było określenie metod i technik pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej, stosowanych przez kuratorów sądowych; wskazanie, czy kuratorzy sądowi prowadzą zróżnicowane oddziaływania resocjalizacyjno-wychowawcze i profilaktyczne w oparciu o metody i techniki dostosowane do konkretnej kategorii nieletnich zagrożonych demoralizacją lub dopuszczających się popełnienia czynów karalnych oraz w nadzorach opiekuńczych.

Dodatkowo celem o charakterze poznawczym było opracowanie programów oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjnego i profilaktycznego dla kuratorów rodzinnych z możliwością ich wykorzystania w ramach indywidualnego oddziaływania. Podjęto działania w celu dookreślenia, czy metodyka pracy winna stać się elementem programu centralnej aplikacji kuratorów sądowych oraz programu kształcenia ustawicznego w zakresie programowego działania kuratorów dla Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury.

2.2. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Podczas prowadzonych badań zebrano zarówno dane ilościowe i jakościowe. Dokonana triangulacja metod badawczych, pozwoliła na wzmocnienie przekonania o trafności dobranych danych i pozwoliła je zweryfikować w wielu źródłach⁵⁶. Do zastosowanej jakościowo-ilościowej strategii badawczej dobrano właściwe metody i techniki badawcze, tj. jakościową analizę tekstu oraz ilościową analizę danych statystycznych. Wykorzystanie wieloletnich danych statystycznych było niezbędne dla sformułowania prawidłowych wniosków z analizy jakościowej⁵⁷.

Zastosowane techniki badań, to: analiza źródeł wtórnych, tj. dokumentów – w tym konkretnym przypadku akt nadzorów kuratorów sądowych (zawodowych i społecznych), analiza i opracowanie danych statystycznych, analiza stosowanych programów resocjalizacyjnych i profilaktycznych przez służby, instytucje oraz organizacje pozarządowe w Polsce, obserwacja uczestnicząca, obserwacja nieuczestnicząca, analiza aktów prawnych oraz literatury przedmiotu.

Narzędziem badawczym, umożliwiającym jednolitą i spójną analizę metod pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej, profilaktycznej, diagnostycznej, kontrolnej była opracowana ankieta do badania akt nadzorów oraz programy komputerowe wspomagające analizę danych statystycznych.

Do zastosowanej strategii jakościowej wykorzystane zostały: analiza tekstu, tj. badanie i analiza dokumentów (akt nadzoru); obserwacja uczestnicząca poprzez seminaria, konferencje, szkolenia, współpracę z kuratorami sądowymi, sędziami, funkcjonariuszami Policji,

⁵⁶ Por. K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa 2011, s. 88.

⁵⁷ T. Bauman, T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001.

pracownikami socjalnymi oraz przedstawicielami organizacji pozarządowych – pracującymi w obszarze reintegracji społecznej; obserwacja nieuczestnicząca poprzez obserwację funkcjonowania kuratorskiej służby sądowej i kuratorów sądowych, służb współpracujących, a także funkcjonowania systemu pomocy społecznej; analiza literatury przedmiotu; narzędzia badawcze: ankieta do badań aktowych (akt nadzorów kuratorów sądowych).

Do strategii ilościowej odpowiednio dostosowane zostały: analiza danych statystycznych poprzez ich opracowanie; narzędzia badawcze przy wykorzystaniu programów komputerowych. W trakcie przeprowadzania badań analizowane były źródła wtórne, takie jak: akta nadzorów kuratorów sądowych wraz ze zgromadzoną w sprawie dokumentacją. Dane statystyczne gromadzone przez Ministerstwo Sprawiedliwości, Główny Urząd Statystyczny, Komendę Główną Policji. W rozdziałach badawczych powoływano się na informacje oparte na szczegółowej analizie i opracowaniu danych statystycznych, zbiorczych, dotyczących całej Polski z różnych okresów statystycznych, sporządzonych do końca 2017 r. na potrzeby Ministerstwa Sprawiedliwości. Wyniki statystyczne i wielowymiarowe analizy publikowane są na ogólnie dostępnym portalu ISWS (Informator Statystyczny Wymiaru Sprawiedliwości) oraz na portalu NetWeaver dostępnym dla pracowników sądów i Ministerstwa Sprawiedliwości. Na podstawie danych statystycznych przeprowadzone zostało szereg analiz szczegółowych, których wyniki zostały zaprezentowane.

Ujawnienie metod prowadzenia różnorodnych oddziaływań i czynności przez kuratorów sądowych nie jest zadaniem łatwym, albowiem dotyka interdyscyplinarnej działalności, która łączy w sobie elementy diagnozy, wychowania, resocjalizacji, profilaktyki, kontroli, a także pracy socjalnej. Rozbudowane narzędzie badawcze, w postaci znormalizowanego kwestionariusza do badania akt nadzoru kuratorów sądowych (ankieta) zostało opracowane w formie elektronicznej we współpracy z Instytutem Wymiaru Sprawiedliwości a następnie wypełniane przez grupę badaczy dla każdej sprawy (akt nadzoru). Pierwotnie narzędzie w formie ankiety elektronicznej skonstruowane zostało osobno dla każdej kategorii spraw, tj. trzy kwestionariusze. Jednak ostatecznie zrealizowano połączenie narzędzi w jeden kwestionariusz, w którym dokonywano rozwinięcia pewnych pytań, czy badano akta dotyczące sprawy opiekuńczej, nieletniego, czy uczestnika. Pytania zostały wyposażone w kafeterie odpowiedzi z możliwością uzupełnienia.

Ostatecznie kwestionariusz ankiety podzielono na sześć zasadniczych części:

- 1) pytania wspólne dotyczące sprawy: okręgu, dat powierzenia, zakończenia, rodzaju postępowania, charakteru sprawy, daty orzeczenia, przyczyn wszczęcia i zakończenia postępowania (czy jedna, czy więcej?), zmian kuratora sądowego w trakcie nadzoru, powodów tej zmiany, częstotliwości składania sprawozdań, tego, kto powiadomił sąd opiekuńczy;

- 2) postępowanie diagnostyczne, pytania wspólne: czy nazwano stosowane metody, techniki zbierania informacji do diagnozy? jakie z nich zastosowano? skąd pozyskiwano informacje? czy ustalono zasoby rodziny? czy ustalono zasoby podopiecznego?
- 3) diagnoza genetyczna, w tym identyfikacyjna:
 Opm: a) co zawierała charakterystyka rodziny? b) co zawierała charakterystyka małoletnich dzieci? c) jakie problemy w rodzinie wskazał kurator? d) jakie problemy zachowań małoletniego? e) ewentualnie, jakie czyny karalne?
 Nw: a) co zawierała charakterystyka nieletniego? b) jakie inne informacje kurator sądowy zawarł w charakterystykach? c) w jakim obszarze kurator ustalił przyczyny negatywnego funkcjonowania nieletniego? d) jakie inne problemy nieletniego wskazał kurator? ewentualnie, jakie czyny karalne? e) jakie problemy kurator wskazał w rodzinie nieletniego? f) czy kurator ustalił etap nieprzystosowania społecznego nieletniego?
 Alk: a) co zawierała charakterystyka uczestnika? b) czy kurator ustalił i wskazał, w jakich obszarach występują problemy w osobie i rodzinie uczestnika? c) jakie problemy zachowań uczestnika wskazał kurator? d) jakie informacje kurator sądowy zawarł w charakterystykach?
- 4) metodyka pracy, pytania wspólne: czy kurator sformułował plan pracy w nadzorze? czy dokonywana była ewaluacja planu pracy w nadzorze? jakie metody pracy stosował kurator w nadzorze? czy kurator korzystał z narzędzi, wskazywał, nazywał techniki, metody pracy z podopiecznym? jakie narzędzia, techniki, metody stosował? jaka była częstotliwość kontaktów kuratora z podopiecznymi? na czym polegał kontakt, jaki miał charakter? czy kurator określał czas przebiegu tych czynności? czy kurator określał – Ile czasu zwykle poświęcał na te czynności? gdzie spotykał się kurator z podopiecznymi? czy terminy wywiadów były uzgadniane z podopiecznymi? czy kurator składał wnioski w sprawie? czy kurator wykazywał inną aktywność? czy kurator kontaktował się, prowadząc nadzór, z innymi instytucjami? z jakimi instytucjami? czy odnoszono się do stanu zdrowia i higieny rodziców/opiekunów małoletniego?
- 5) metodyka pracy z rodziną, nieletnim, uczestnikiem:
 Opm: a) jakie dostrzeżono elementy pracy z rodziną? czy kurator w toku postępowania wykonawczego podejmował działania i współpracę z lokalnymi partnerami na rzecz poprawy sytuacji w rodzinie małoletniego? z jakimi partnerami? czy odnotowywana była zmiana sytuacji mieszkaniowej rodziny? czy wskazywano na zmiany sytuacji materialnej rodziny? czy odnotowano zmiany w funkcjonowaniu rodzinnym? czy wskazywano na zmiany w zakresie kompetencji i umiejętności rodzicielskich oraz społecznych? co kurator w trakcie nadzoru ustalił?
 Nw: a) czy kurator w sprawozdaniach z przebiegu nadzoru przedstawiał, jakie pojawiły się zmiany w życiu nieletniego? jakie inne elementy pracy z indywidualnym przypadkiem stosował kurator? czy realizowano zadania w ramach wsparcia rodziny

podopiecznego? czy odnotowano zmiany w zachowaniu nieletniego? czy odnotowano zmiany w funkcjonowaniu nieletniego w szkole? czy odnotowano zmiany w funkcjonowaniu nieletniego w rodzinie? czy odnotowano zmiany w funkcjonowaniu nieletniego w grupie rówieśniczej?

Alk: a) czy kuratorzy sądowi prowadzili zróżnicowane oddziaływania resocjalizacyjno-wychowawcze w oparciu o metody dostosowane do nadzoru nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego? czy kurator w toku postępowania wykonawczego podejmował działania i współpracę z lokalnymi partnerami na rzecz poprawy sytuacji w rodzinie uczestnika? Z jakimi? czy odnotowywana była zmiana sytuacji mieszkaniowej rodziny uczestnika? czy wskazywano na zmiany sytuacji materialnej rodziny uczestnika? czy odnotowano zmiany w systemie rodzinnym uczestnika? czy dostrzeżono elementy pracy z indywidualnym przypadkiem (*casework*)? czy realizowano zadania w ramach wsparcia rodziny podopiecznego?

- 6) dane demograficzne pełniącego nadzór: płeć osoby pełniącej nadzór, czy był kuratorem zawodowym, społecznym? czy pełnił nadzór więcej niż jeden kurator w trakcie postępowania wykonawczego? ilu kuratorów pełniło nadzór w tym czasie? stopień służbowy kuratora, jaki jest teren objęty działalnością w nadzorze.

2.3. Organizacja badań

Przygotowania do podjęcia badań rozpoczęto od wskazania podstawowych grup podopiecznych, wobec których orzekany jest nadzór kuratora sądowego. Dokonano statystycznej analizy orzecznictwa, ilości spraw, rodzaju czynności wykonywanych przez kuratorów sądowych w okręgach sądowych. Kolejnym etapem była analiza statystyczna obciążenia pracą kuratorów sądowych. Na tej podstawie dokonano wyboru okręgów sądowych, z których należy pozyskać akta wykonawcze kuratorów sądowych oraz zwrócono się o akta do tych sądów przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.

Dobór próby dotyczył akt nadzorów (kuratorów zawodowych lub społecznych) kolejno zakończonych spraw w 2017 r. (od 31 grudnia wstecz). Cztery główne rodzaje akt w określonych proporcjach stanowiły: 1) Opm; 2) Nwk, 3) Alk, 4) akta wykonawcze spraw z zastosowaniem wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego. Według sprawozdania MS-S4or z działalności kuratorskiej służby sądowej w 2017 r., na 52 662 zakończonych nadzorów 25 124 dotyczyło spraw Opm (47,7%), 16 083 Nwk (30,5%) i 11 455 Alk (21,8%). Dodatkowo według tego samego sprawozdania w 2017 r. z ewidencji ośrodków kuratorskich ubyło 707 nieletnich. Odrzucono z losowania sądy, w których nie było ani jednej sprawy, albo tylko jedna (dotyczy ośrodków kuratorskich – zostało 61 SR z takimi zakończonymi postępowaniami). Założono próbę – ok. 500 akt, z czego

260 spraw Opm (47%), 160 spraw Nwk (29%), 65 spraw Alk (12%), 65 akt wykonawczych spraw z zastosowaniem wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego (12%). Próba została dobrana z około 10% zapasem związanym z możliwą niepełną realizacją. Uwzględniając 318 sądów, podzielono je na trzy warstwy ze względu na ogólną liczbę zakończonych w 2017 r. nadzorów, uporządkowane od największej do najmniejszej (1 warstwa – 42 sądy „największe”, 2 warstwa – 85 sądów „średnich”, 3 warstwa – 191 sądów „małych”. Każda warstwa miała tę samą łączną liczbę zakończonych nadzorów (po ok. 17 554). W każdej warstwie dodatkowo wyłoniono sądy z zakończonymi sprawami z zastosowaniem wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego. Założono losowanie 50 sądów rejonowych (10 z pierwszej warstwy, 15 z drugiej i 25 z trzeciej, a spośród nich 15 z zakończonymi sprawami z zastosowaniem wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego (po 5 z każdej warstwy).

Tabela 2. Liczba wylosowanych spraw z ich podziałem na sądy, kategorie oraz etapy badań

Kategorie spraw =>	Opm	Nwk	Alk	Ośrodki kuratorskie	
Ilość =>	260	160	65	65	
Sądy					
SR dla Krakowa-Podgórze	25	15	6	18	I ETAP
SR w Słupsku	13	8	3	5	I ETAP
SR w Białymstoku	11	7	3	4	I ETAP
SR w Rzeszowie	10	6	2	2	I ETAP
SR Poznań-Grunwald i Jeżyce	9	5	2	4	I ETAP
SR w Wieliczce	6	4	2	4	I ETAP
SR w Płocku	6	4	1	2	I ETAP
SR w Jeleniej Górze	5	3	1	8	I ETAP
SR w Piotrkowie Tryb.	5	3	1	3	I ETAP
SR w Piasecznie	4	3	1	2	I ETAP
SR w Grajewie	4	2	1	4	I ETAP
SR w Skierniewicach	3	2	1	3	I ETAP
SR we Włodawie	2	1	1	4	I ETAP
SR w Hrubieszowie	2	1	0	1	I ETAP
SR w Janowie Lub.	1	1	0	1	I ETAP
SR w Wejherowie	13	8	3	0	II ETAP
SR w Oświęcimiu	13	8	3	0	II ETAP
SR w Toruniu	10	6	2	0	II ETAP
SR w Koninie	9	5	2	0	II ETAP
SR w Bytomiu	8	5	2	0	II ETAP
SR dla Warszawy-Mokotowa	7	4	2	0	II ETAP

Kategorie spraw =>	Opm	Nwk	Alk	Ośrodki kuratorskie	
Ilość =>	260	160	65	65	
Sądy					
SR w Gdyni	7	4	2	0	II ETAP
SR w Olkuszu	6	4	1	0	II ETAP
SR dla Wrocławia-Krzyków	5	3	1	0	II ETAP
SR w Bielsku-Białej	5	3	1	0	II ETAP
SR w Szczecinku	5	3	1	0	II ETAP
SR w Będzinie	4	3	1	0	II ETAP
SR w Łęczycy	4	3	1	0	II ETAP
SR we Wrześni	4	3	1	0	II ETAP
SR w Opolu	4	2	1	0	II ETAP
SR w Oleśnicy	4	2	1	0	II ETAP
SR w Ostrowi Mazowieckiej	4	2	1	0	II ETAP
SR w Płońsku	3	2	1	0	II ETAP
SR w Mikołowie	3	2	1	0	II ETAP
SR w Lublińcu	3	2	1	0	II ETAP
SR w Słupcy	3	2	1	0	II ETAP
SR w Zwoleń	3	2	1	0	II ETAP
SR w Jarosławiu	3	2	1	0	II ETAP
SR w Węgrowie	3	2	1	0	II ETAP
SR w Krośnie Odrzańskim	3	2	1	0	II ETAP
SR w Lubartowie	3	2	1	0	II ETAP
SR w Żninie	2	1	1	0	II ETAP
SR w Skarżysku Kamiennej	2	1	1	0	II ETAP
SR w Sokółce	2	1	1	0	II ETAP
SR w Lesku	2	1	1	0	II ETAP
SR w Wałczu	2	1	1	0	II ETAP
SR we Wschowie	2	1	0	0	II ETAP
SR w Rawiczu	1	1	0	0	II ETAP
SR w Sandomierzu	1	1	0	0	II ETAP
SR w Aleksandrowie Kuj.	1	1	0	0	II ETAP

Źródło: IWS. Opracował: P. Ostaszewski.

Działając na podstawie art. 53c § 3 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. *prawo o ustroju sądów powszechnych* w związku z prowadzonym na zlecenie Ministra Sprawiedliwości badaniem Instytut Wymiaru Sprawiedliwości zwrócił się do Prezesów Sądów Rejonowych o przekazanie akt w celach realizacji badań. Zespół dokonał wstępnej analizy akt i wyboru okręgów sądowych podlegających badaniu. Równolegle postępowało opracowanie narzędzia badawczego – kwestionariusza do badania akt wykonawczych kuratora sądowego. Przeprowadzono analizy akt odpowiednio z każdej kategorii do 5 % próby, aby sprawdzić narzędzie, które, pomimo

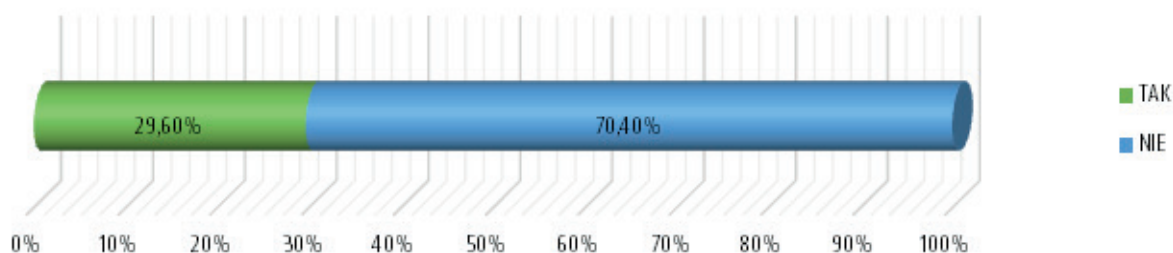
jego zbytniego rozbudowania, pozostawiono w niezmienionej wersji, jedynie dokonując instruktażu członków zespołu przez kierownika, jak traktować pewne kategorie danych, aby nie dokonywać ich subiektywnej nadinterpretacji podczas analizy. Wypełnienie ankiety przez członków zespołu dokonujących analizy akt było możliwe poprzez użycie odpowiedniego tokena. Badania odbywały się w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości od kwietnia do września 2018 r. Ankieta elektroniczna została przygotowana na bazie programu LimeSurvey przez pracowników IWS. Kwestionariusz ankiety do badań nt.: *Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich* to rozbudowane narzędzie, które podzielono na trzy podstawowe subkwestionariusze ze względu na rodzaj analizowanych akt: sprawy opiekuńcze (Opm), sprawy nieletnich (Nw), sprawy o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe (Alk). Dodatkowo w postępowaniach wykonawczych w sprawach nieletnich wyróżniono przy analizie sprawy z zastosowaniem środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego.

Badania główne to, jak wspomniano wcześniej, przede wszystkim jakościowa analiza akt (łącznie 500 spraw), opracowanie wyników badań aktowych i podsumowanie. Analiza dogmatyczna, badanie i analiza źródeł wtórnych (dokumentów, tu: akt wykonawczych kuratorów sądowych), wyniki badań ilościowych, tj. analiza i opracowanie danych statystycznych, wyniki obserwacji nieuczestniczącej, wyniki analiz komparatystycznych, podsumowanie, wnioski i postulaty *de lege ferenda*. Określenie metod i technik zbierania danych, informacji do diagnozy i wywiadów środowiskowych. Określenie metod i technik, stosowanych przez kuratorów sądowych. Wskazanie, czy kuratorzy sądowi prowadzą zróżnicowane oddziaływania resocjalizacyjno-wychowawcze w oparciu o metody dostosowane do konkretnej kategorii nieletnich zagrożonych demoralizacją lub dopuszczających się popełnienia czynów karalnych oraz w nadzorach opiekuńczych i nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego. Dokonanie komparatystyki systemów probacyjnych w Europie pod kątem programów stosowanych przez służby probacyjne oraz zaprezentowanie na ich tle metod stosowanych przez kuratorów sądowych w Polsce. To także dokonanie analizy stosowanych programów resocjalizacyjnych i profilaktycznych przez służby, instytucje oraz organizacje pozarządowe w Polsce. Opracowanie programów oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjnego i profilaktycznego dla kuratorów rodzinnych.

3. Analiza metod pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowanych przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia sądów opiekuńczych

Przed szczegółową prezentacją danych uzyskanych podczas analizy akt zasadnym wydaje się odniesienie do pewnych generalnych informacji na temat prowadzonych postępowań wykonawczych. Wydawało się, że zmienną, która może wpływać na sposób, dobór stosowanych metod pracy przez kuratorów sądowych będzie sytuacja zmiany prowadzącego nadzór. Jednak, jak się okazało, pozostawało to bez wpływu na rodzaj stosowanych metod, ich liczbę, czy właściwy dobór. Dodatkowo należy przyznać, że ta zmiana stanowiła dla wszystkich rodzajów spraw niecałe 30%. Zrezygnowano z korelacji i odnoszenia się do zmiennych niezależnych zawartych w części metryczkowej kwestionariusza ankiety. Wymaga to bowiem obszerniejszego potraktowania tematu niż raport z badań. Natomiast za najważniejsze uznano odniesienie się do metodyki pracy kuratorów sądowych.

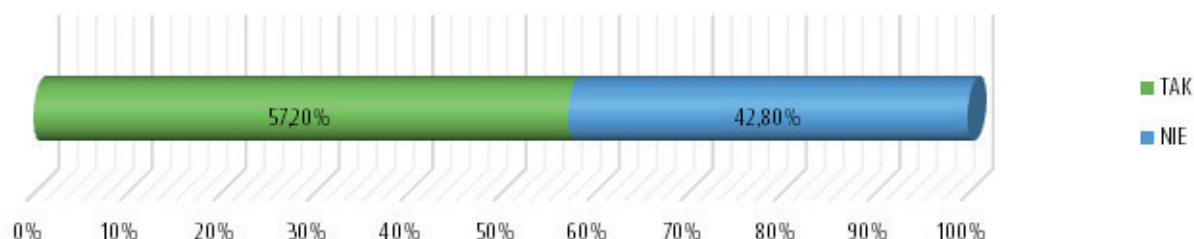
Wykres 3. Czy w trakcie postępowania wykonawczego doszło do zmiany kuratora sądowego sprawującego nadzór?

Opracowanie własne.

Sąd zazwyczaj określał częstotliwość składania sprawozdań z nadzoru (57,2%), a jeśli nie, to przyjmowano 6miesięczne interwały, a niekiedy nawet 3-miesięczne na złożenie informacji przez kuratora z pełnionego nadzoru. Zauważalna już w tym przypadku jest odmienność w tym zakresie wynikająca ze specyfiki lokalnej związanej czy to z orzecznictwem, czy też jego wykonywaniem przez kuratorów sądowych.

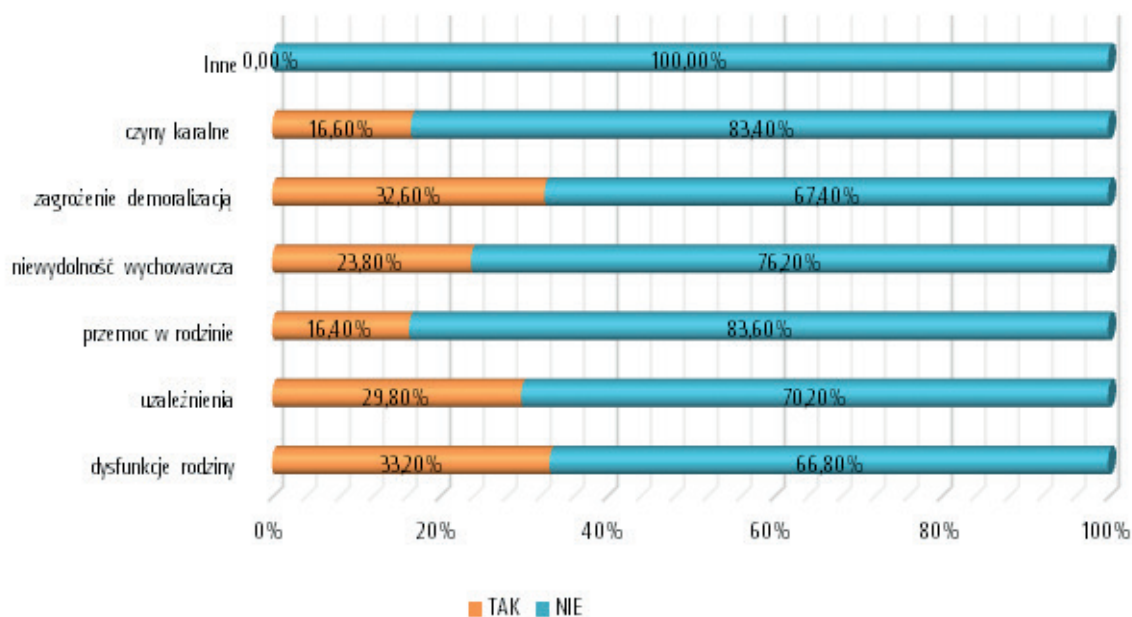
Wykres 4. Czy sąd określił częstotliwość składania sprawozdań?

Opracowanie własne.

Najczęściej przyczyną wszczęcia postępowania przez sąd, a tym samym pełnienia nadzoru, było zagrożenie demoralizacją (32,6%), dysfunkcje rodziny (33,2%), uzależnienia (29,8%), niewydolność wychowawcza (23,8%).

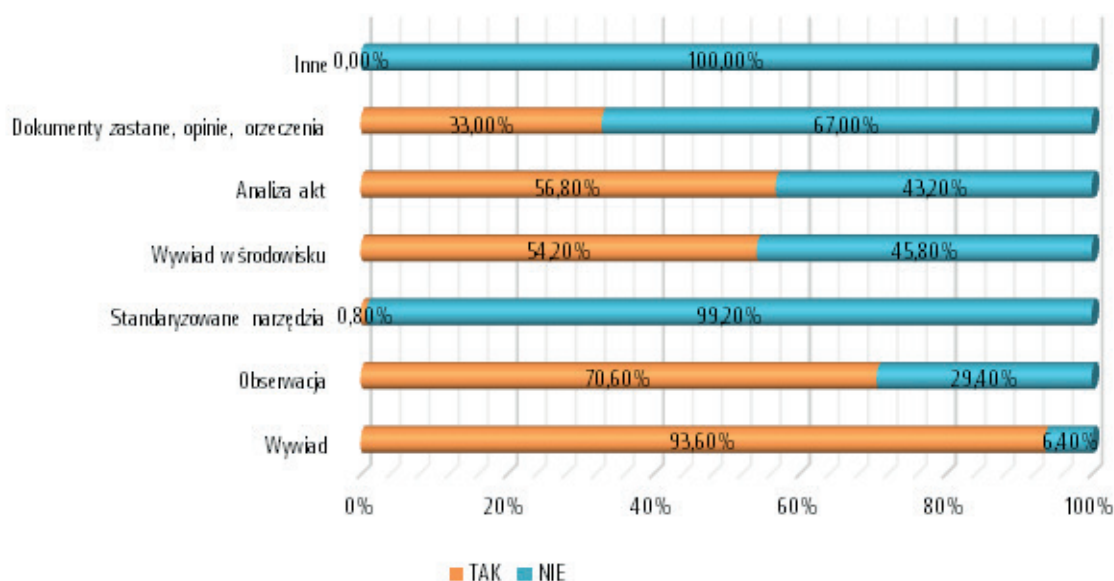
Wykres 5. Przedmiot, przyczyna wszczęcia postępowania

Opracowanie własne.

Aktywność diagnostyczna kuratorów sądowych opierała się przede wszystkim na przeprowadzaniu wywiadów (93,6%) i wywiadów środowiskowych (54,2%), obserwacji (70,6%) i analizie akt (56,8%) oraz dokumentów zastanych, opinii, orzeczeń (33%). Tak zakładano również przed podjęciem badań.

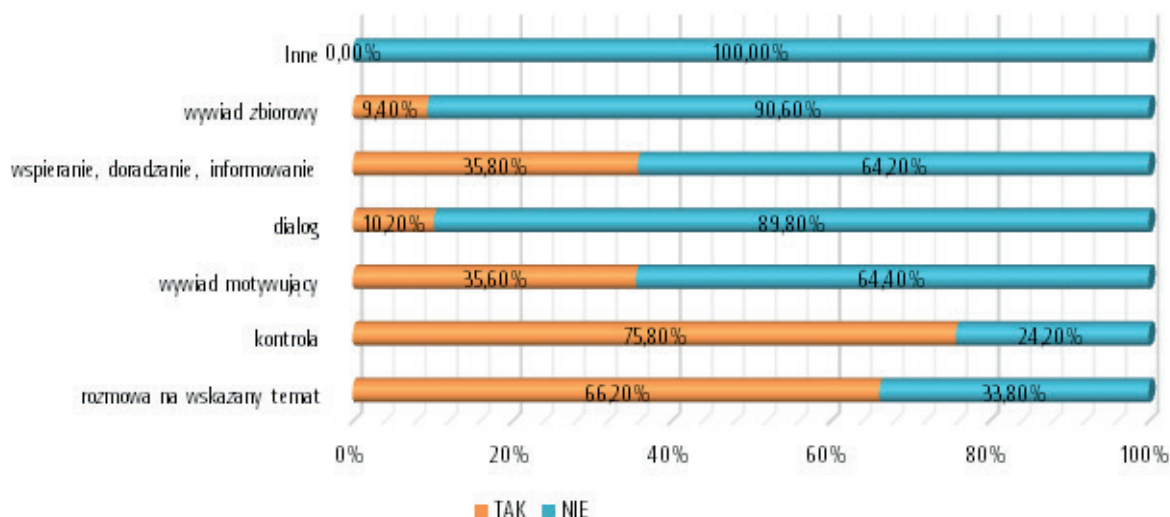
Wykres 6. Jakie metody i techniki gromadzenia danych zastosował kurator sądowy?

Opracowanie własne.

Kontakt kuratora sądowego z podopiecznym polegał przede wszystkim na kontroli (75,8%), rozmowie na wskazany temat (66,2%). Dopiero na kolejnych miejscach wskazywane są takie elementy pracy, jak doradzanie, wspieranie, informowanie (35,8%) czy wywiad motywujący (35,6%).

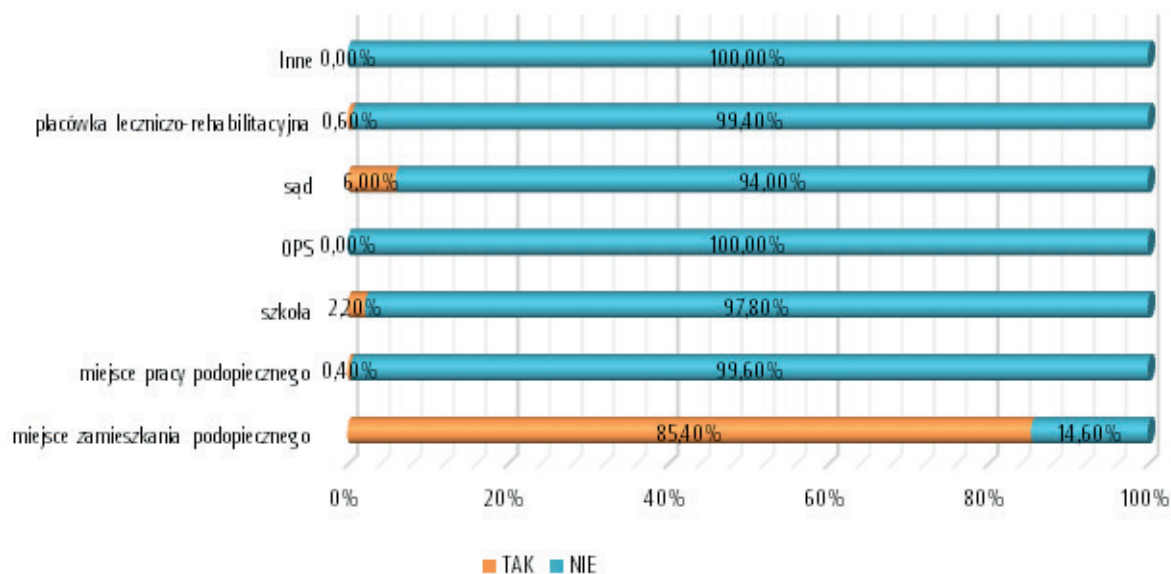
Wykres 7. Na czym polegał kontakt, jaki miał charakter?

Opracowanie własne.

Natomiast zgromadzone dane wskazywały, że spotkania z podopiecznymi odbywały się jedynie w miejscu ich zamieszkania (85,4%). Rzadziej kontakt z osobami nadzorowanymi bądź członkami ich rodzin odbywał się w innych miejscach.

Wykres 8. Gdzie spotykał się kurator sądowy z podopiecznymi?

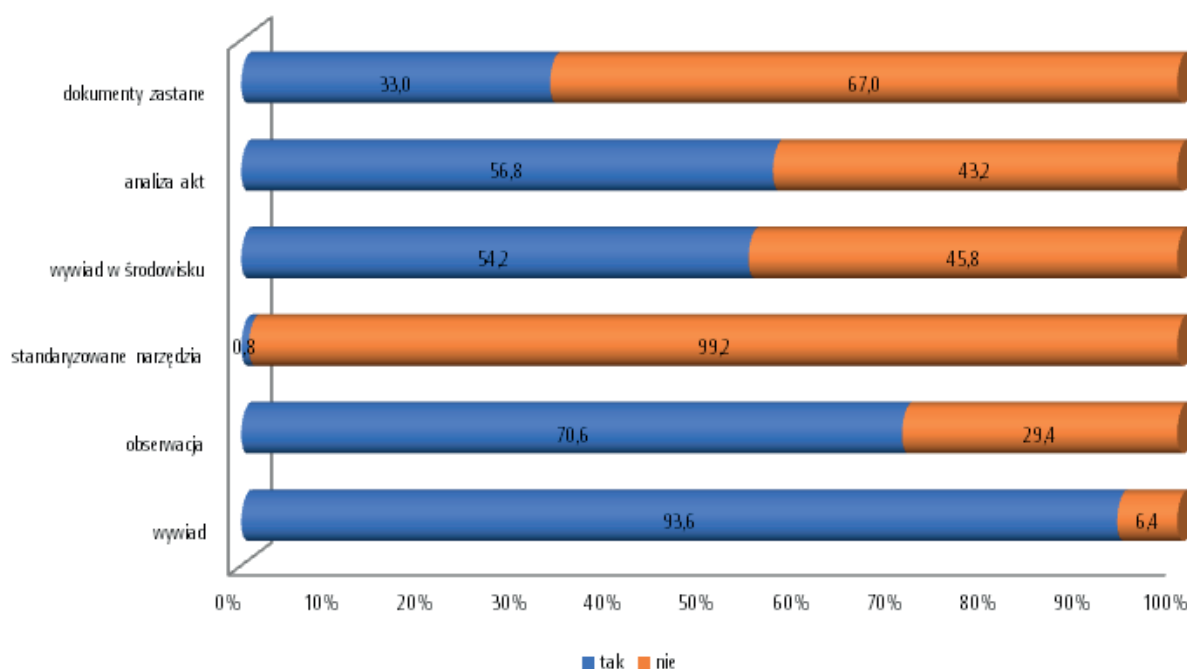
Opracowanie własne.

3.1. W sprawach rodzinnych

(dr Karol Konaszewski)

Wobec dosyć szczegółowego wprowadzenia w pierwszym rozdziale raportu do zagadnień związanych z wykonywaniem orzeczeń sądów opiekuńczych w kontekście nadzoru kuratora sądowego nad sposobem wykonywania władzy rodzicielskiej, w tej części omówione zostaną wyniki badań aktowych. Celem tego fragmentu, jak i całej pracy, jest zwrócenie uwagi na to, jakie metody są stosowane przez kuratorów w pracy diagnostycznej, skąd kuratorzy czerpią informacje na temat podopiecznych oraz jakie informacje zostały zwarte w analizowanych aktach. Na podstawie analizy akt ustalono, że ponad 62% kuratorów sądowych nazywa/określa stosowane metody, techniki zbierania informacji na podstawie, których przygotowuje diagnozę podopiecznego, uczestnika postępowania lub rodziny. Na wykresie 9. przedstawiono wyniki analizy akt, której celem było ustalenie, jakimi metodami i technikami gromadzenia informacji posługują się kuratorzy sądowi.

Wykres 9. Metody i techniki gromadzenia danych stosowane przez kuratorów sądowych

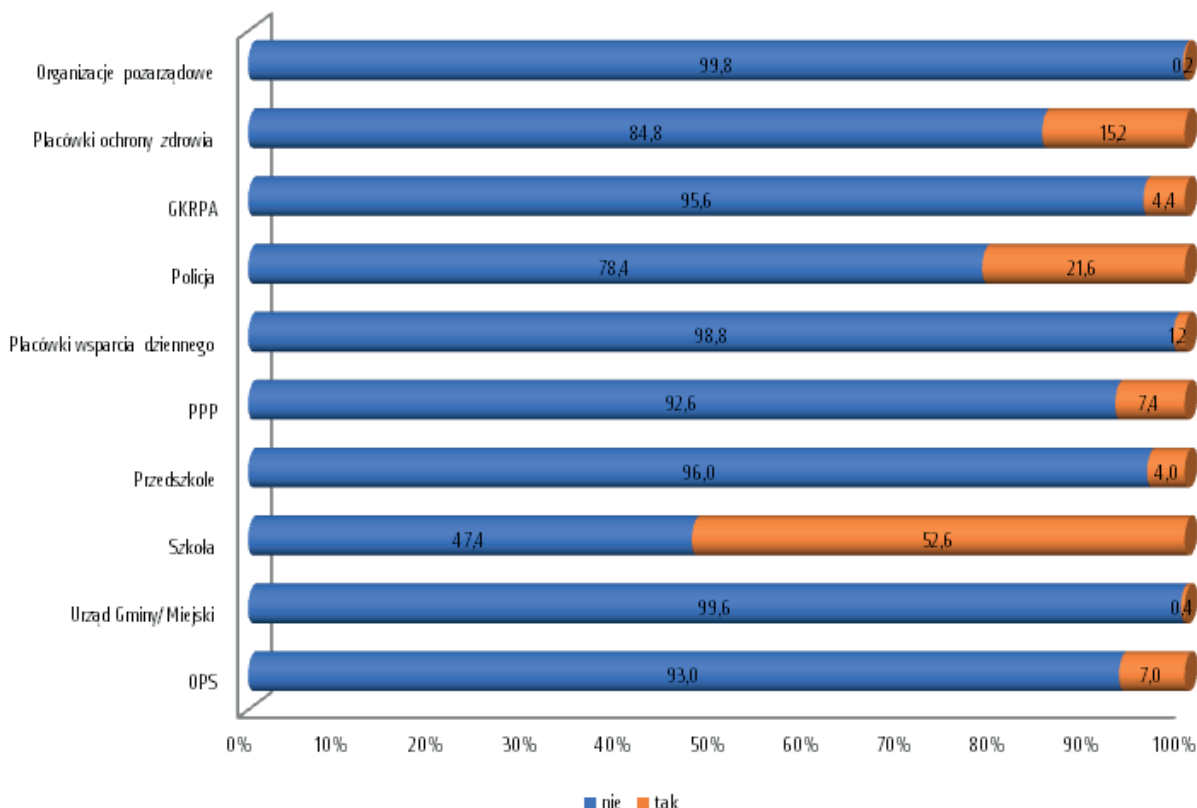

Opracowanie własne.

Jak wynika z analizowanych akt, dwie najczęściej stosowane metody zbierania informacji na temat podopiecznych to wywiad (niepełna 94%) oraz obserwacja (ponad 70%). Ponad 50% kuratorów dodatkowo korzysta z wywiadu w środowisku oraz analizy akt (56,8%), a 33% wspomaga opis diagnostyczny dokumentami zastanymi. Natomiast niecały 1% kuratorów korzysta z wystandaryzowanych narzędzi diagnostycznych.

Na wykresie 10 przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, mającej na celu odnalezienie informacji na temat miejsc, w których kuratorzy sądowi pozyskują informacje o sytuacji nadzorowanych i funkcjonowania rodzin.

Wykres 10. Miejsce pozyskiwania przez kuratorów sądowych informacji o sytuacji nadzorowanych i funkcjonowaniu rodzin

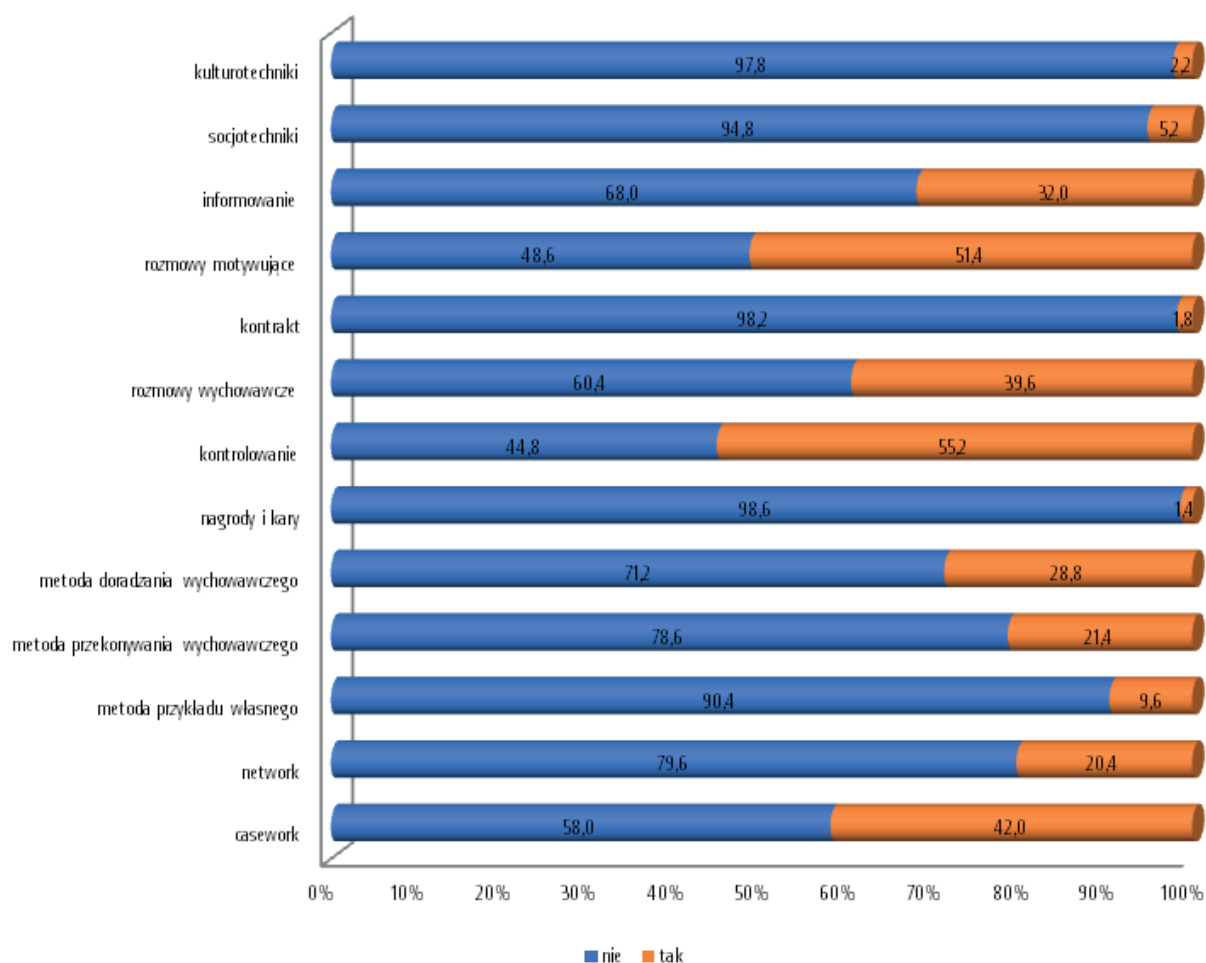

Opracowanie własne.

W ponad 52% ocenianych akt sądowych można zauważyć, że przy pierwszym przygotowywanym sprawozdaniu kuratorzy sądowi korzystają przy zbieraniu informacji przede wszystkim z pomocy szkoły (wychowawca, nauczyciel, pedagog). Na kolejnych miejscach wśród podmiotów, od których kuratorzy uzyskują dodatkowe informacje, znajdują się policja (21,6%) i osoby pracujące w placówkach ochrony zdrowia (15,2%). Miejsca takie jak: poradnie psychologiczno-pedagogiczne (PPP), ośrodki pomocy społecznej, komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, przedszkola, placówki wsparcia dziennego i urzędy gminy i miasta w mniejszym stopniu stanowią źródło informacji o nadzorowanych przy przygotowywaniu pierwszego sprawozdania.

Na kolejnym wykresie przedstawiono wyniki badań aktowych, które odnosiły się do metod, jakie stosują kuratorzy sądowi w prowadzonych nadzorach. Analizując akta, starano się zwrócić uwagę na to, w jakim stopniu kuratorzy nazywają używane przez nich metody pracy.

Wykres 11. Metody pracy stosowane przez kuratorów w pełnionym nadzorze

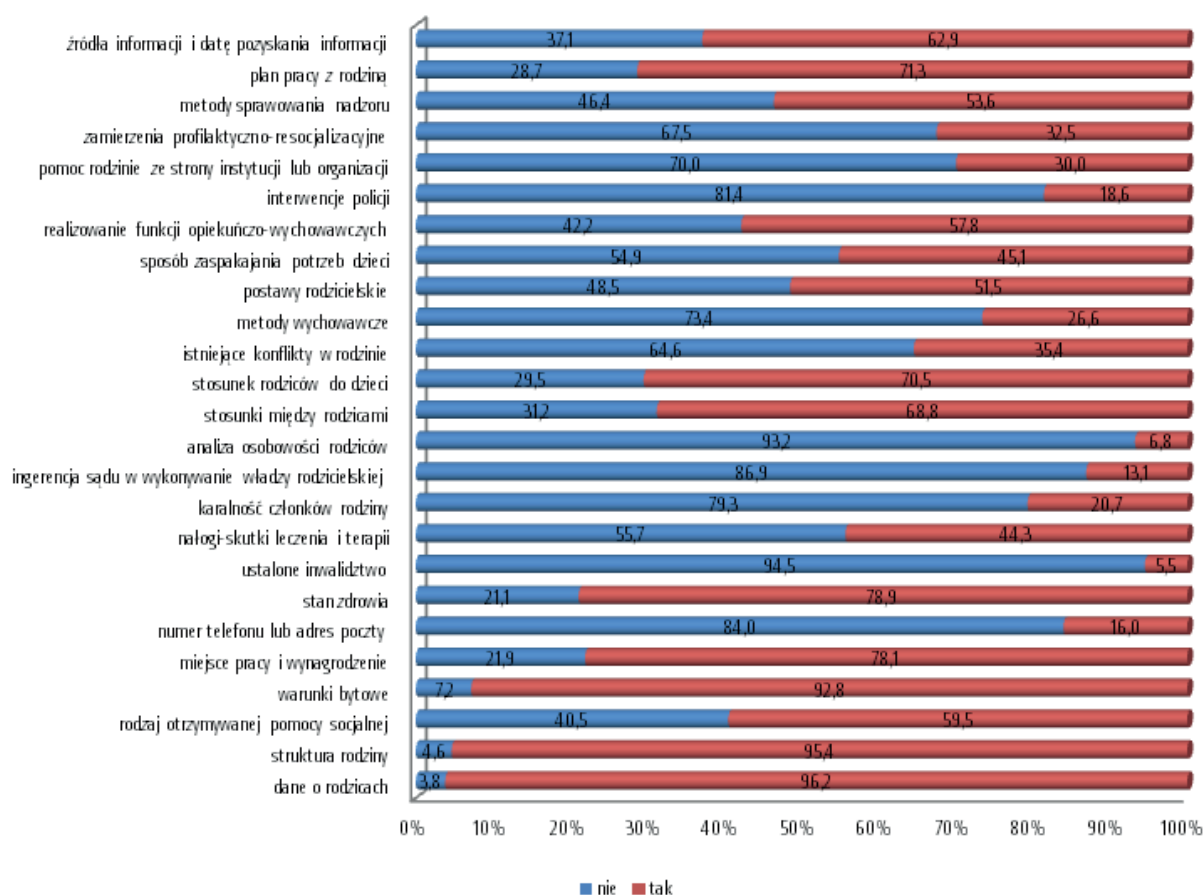
Opracowanie własne.

Jak wynika z analizowanych akt, kuratorzy najczęściej wykorzystują metodę indywidualnego przypadku (casework; 42%), rozmowy motywujące (51,4%), kontrolowanie różnych zachowań, czynności (55,2%) oraz rozmowy wychowawcze (39,6%). Ponadto kuratorzy sądowi korzystają z metody doradztwa (28,8%) i przekonywania (21,4%), środowiskowej (network; 20,4%) przykładu osobistego (9,6%) oraz informują (32%) np. o możliwości skorzystania z pomocy socjalnej, terapii itp. Na podstawie analizy akt można stwierdzić, że incydentalnie korzystają z kontraktu (1,8%), nagród i kar (1,4%), socjotechnik (5,2%) oraz kulturotechnik (2,2%).

Diagnoza w pracy kuratora sądowego wykonującego orzeczenia w sprawach rodzinnych – analiza badań aktowych

Omówienie poszczególnych aspektów diagnostycznych należałoby rozpocząć od diagnozy klasyfikacyjnej (inaczej identyfikacyjnej, przyporządkowującej lub typologicznej). Jej zadaniem jest identyfikacja badanego stanu rzeczy poprzez przyporządkowanie go do jakiegoś typu lub gatunku zjawiska. Celem tej części analizy akt sądowych było ustalenie, jakie obszary są przedstawiane w kontekście opisywanych charakterystyk rodzin w sprawach rodzinnych. Dlatego zwróciliśmy uwagę na płaszczyzny, które mogą być brane pod uwagę przy przygotowywaniu pierwszego sprawozdania na temat rodziny. Wyniki analiz akt przedstawiono na wykresie 12.

Wykres 12. Obszary dotyczące identyfikacji rodziny uwzględniane przez kuratorów sądowych przy przygotowywaniu sprawozdania z objęcia nadzoru w sprawach rodzinnych

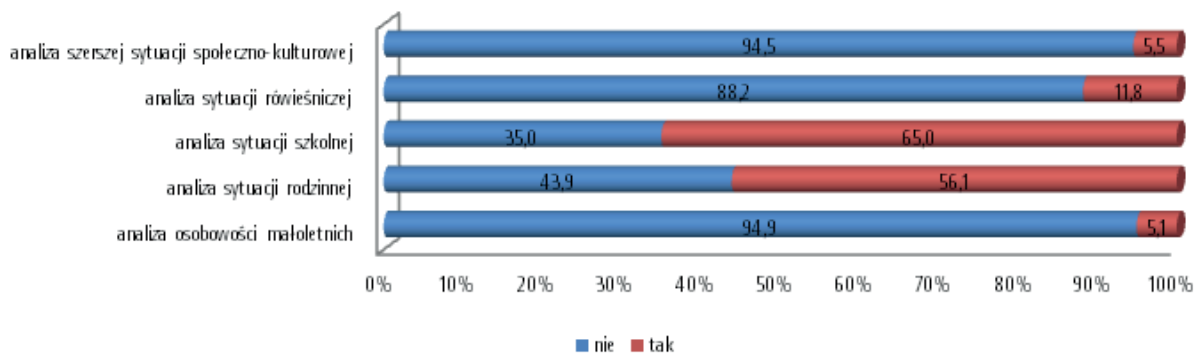
Opracowanie własne.

Zdecydowana większość analizowanych sprawozdań zawierała dane o rodzicach (96,2%), informacje na temat struktury rodziny (95,4%) oraz warunków bytowych (92,8%). W dużej części sprawozdań kuratorzy uwzględniali również stan zdrowia rodziców (78,9%), miejsce

pracy i wynagrodzenie (78,1%), stosunek rodziców do dzieci (70,5%), stosunki między rodzicami (68,8%), źródła informacji (62,9%), rodzaj otrzymywanej pomocy socjalnej (59,5%), a ponadto zaprojektowali plan pracy z rodziną (71,3%). W ponad połowie sprawozdań można było zauważyć, że kuratorzy zwracają uwagę na metody sprawowania nadzorów (53,6%), realizowanie funkcji opiekuńczo-wychowawczych (57,8%) czy postawy rodzicielskie (51,5%). Ponad 30% sprawozdań obejmowało także informacje na temat zamierzeń profilaktyczno-re-socjalizacyjnych i opiekuńczo-wychowawczych, pomocy ze strony innych organizacji, istniejących konfliktów w rodzinie. Kuratorzy opisywali nałogi i skutki leczenia terapeutycznego (44,3%) czy sposób zaspokajania potrzeb członków rodziny (45,1%). Niecałe 30% kuratorów zwracało uwagę na metody wychowawcze stosowane przez rodziców, karalność członków rodziny. Rzadko natomiast analizowano osobowość rodziców (6,8%), ustalano inwalidztwo (5,5%), interwencje policji (18,6%), proszono o numer kontaktowy (16%) czy zwracano uwagę na ingerencję sądu odnośnie do wykonywania władzy rodzicielskiej (13,1%).

Na wykresie 13 przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, które dotyczą ogólnych charakterystyk małoletnich dzieci uwzględnianych przy przygotowywaniu sprawozdania z objęcia nadzoru.

Wykres 13. Ogólne obszary dotyczące małoletnich dzieci uwzględniane przez kuratorów sądowych przy przygotowywaniu sprawozdania z objęcia nadzoru w sprawach rodzinnych

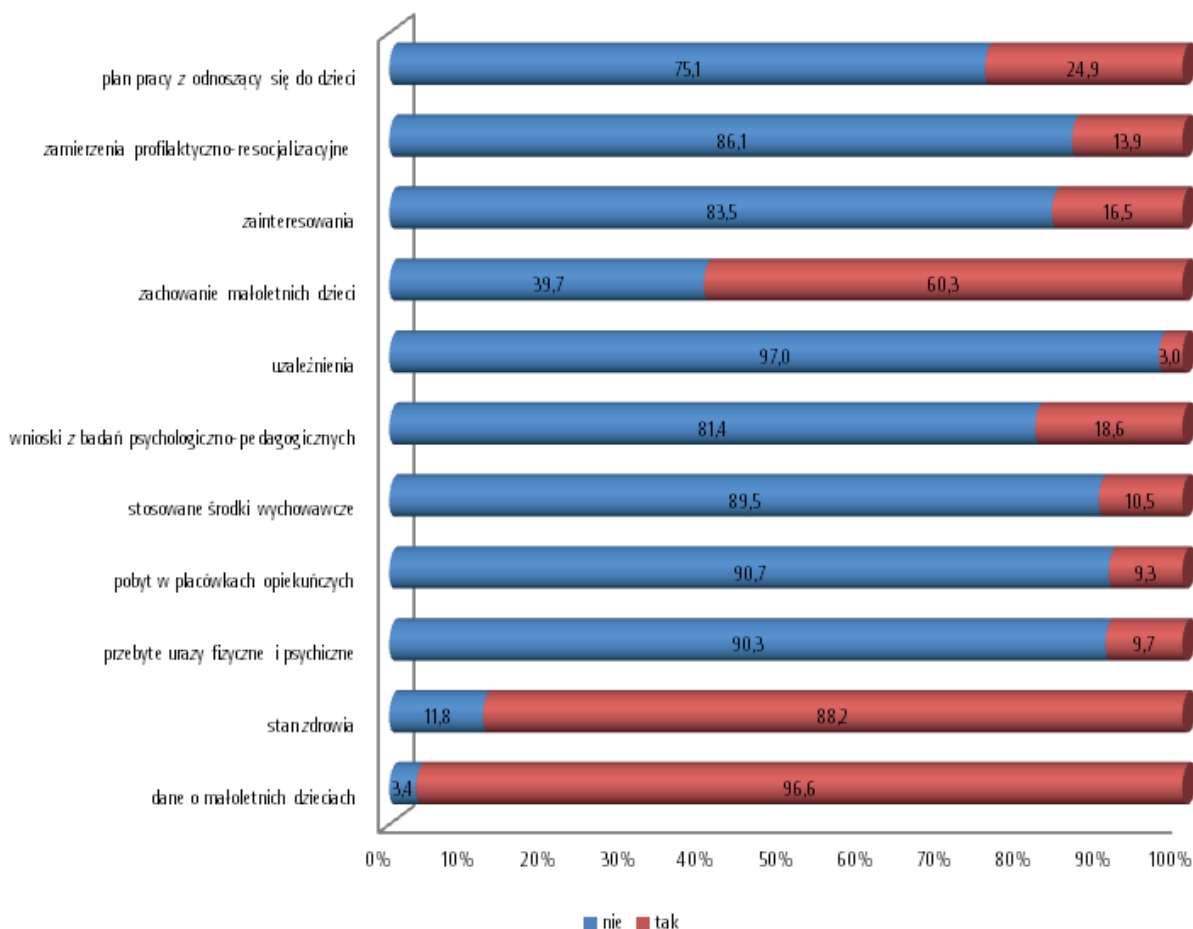

Opracowanie własne.

Kuratorzy sądowi, przygotowując charakterystykę małoletnich dzieci przy przygotowaniu sprawozdania z objęcia nadzoru, zwracali uwagę przede wszystkim na ich sytuację szkolną (65%) i rodziną (56,1%). Niecałe 12% kuratorów opisywało funkcjonowanie dzieci w grupach rówieśniczych i koleżeńskich, natomiast tylko 5,5% zwracało uwagę na funkcjonowanie w szerszym kontekście społeczno-kulturowym (np. udział w klubach sportowych, kołach zainteresowań). Tylko 5,1% sprawozdań zawierało analizę osobowości małoletnich dzieci.

Na wykresie 14 natomiast przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, które dotyczą szczegółowych charakterystyk małoletnich dzieci uwzględnianych przy przygotowywaniu sprawozdania z objęcia nadzoru.

Wykres 14. Obszary dotyczące małoletnich dzieci uwzględniane przez kuratorów sądowych przy przygotowywaniu sprawozdania z objęcia nadzoru w sprawach rodzinnych

Opracowanie własne.

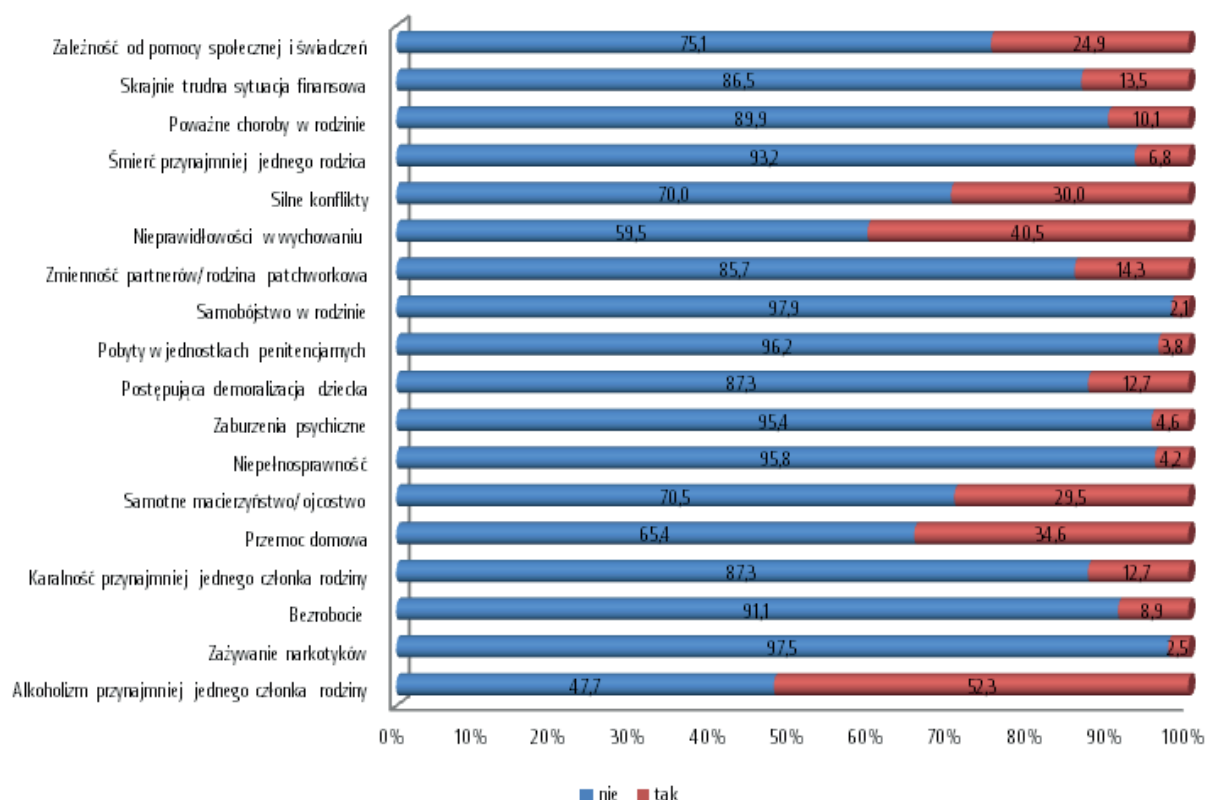
Zdecydowana większość analizowanych sprawozdań zawierała dane o małoletnich dzieciach (96,6%) oraz stanie zdrowia dzieci (88,2%). W ponad połowie sprawozdań można było odnaleźć informacje na temat zachowania małoletnich dzieci (60,3%). Natomiast rzadko zwracano uwagę na przebyte urazy fizyczne i psychiczne (9,7%), pobyt w placówkach opiekuńczych (9,3%), stosowane środki wychowawcze (10,5%), wnioski z badań psychologiczno-pedagogicznych (18,6%), uzależnienia (3,0%), zainteresowania małoletnich dzieci (16,5%).

Celem tej części analizy akt sądowych było ustalenie, w jakich obszarach kuratorzy sądowi starają się wyjaśnić, co spowodowało nieprzystosowanie społeczne rodziny. Dlatego ocenie poddano drugi w kolejności aspekt omawianego procesu rozpoznania, jakim jest tak zwana diagnoza genetyczna (inaczej etiologiczna, wyjaśniająca, kauzalna). Jej zadaniem jest wyjaśnienie całego łańcucha uwarunkowań przyczynowych, które doprowadziły do aktualnego, badanego stanu rzeczy⁵⁸.

⁵⁸ S. Ziemiński, Problemy dobrej diagnozy...

Na wykresie 15 przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, które dotyczą oceny i wyjaśnienia przez kuratorów sądowych przyczyn nieprzystosowania społecznego rodziny.

Wykres 15. Problemy funkcjonowania rodziny w ocenie kuratorów sądowych

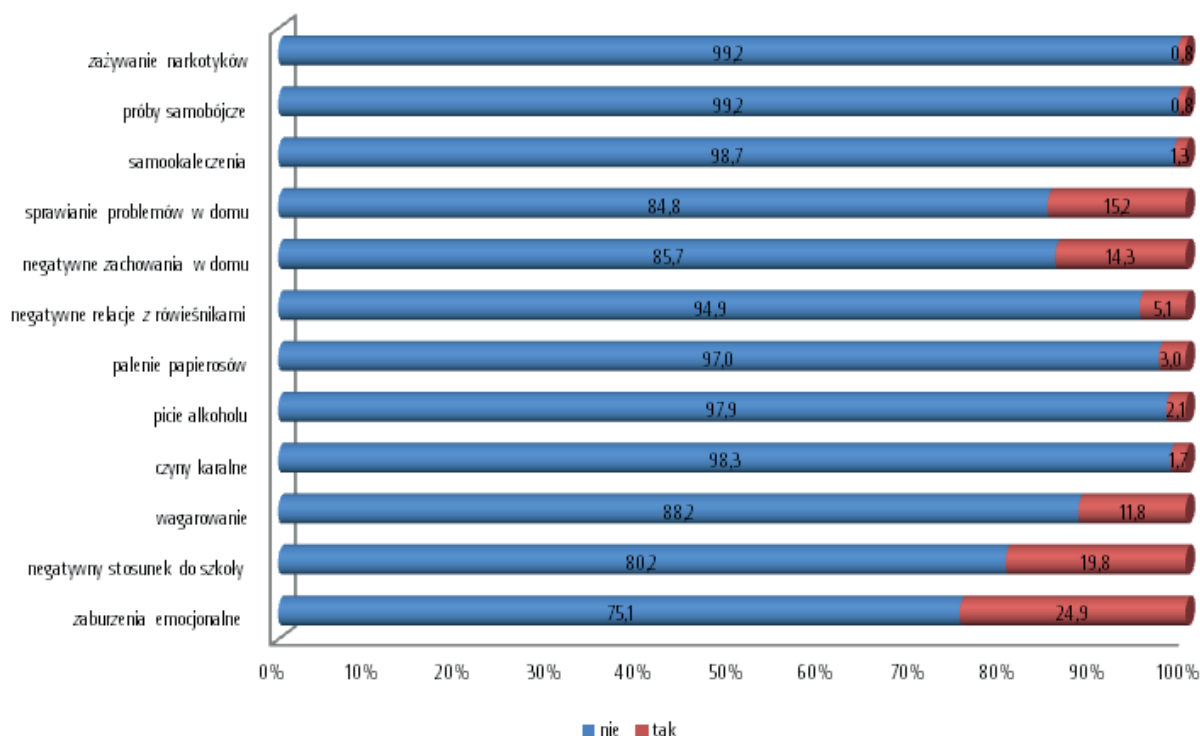

Opracowanie własne.

Według informacji zawartych w analizowanych aktach kuratorzy sądowi, szukając przyczyn nieprzystosowania społecznego rodziny, najczęściej zwracają uwagę na problem alkoholizmu występujący w rodzinie (52,3%), nieprawidłowości w wychowaniu (40,5%), przemoc domową (34,6%), silne konflikty rodzinne (30%), zależności od pomocy socjalnej (24,9%) oraz samotnego macierzyństwo lub samotnego ojcostwo (29,5%). W mniejszym stopniu uwarunkowania aktualnego stanu rzeczy dotyczyły karalności członków rodziny (12,7%), trudnej sytuacji finansowej (13,5%), postępującej demoralizacji dzieci (12,7%), zmienności partnerów (14,3%) czy chorób występujących w rodzinie (10,1%). Zdecydowana mniejszość dotyczyła wyjaśnień związanych z bezrobociem (8,9%), zażywaniem narkotyków przez rodziców (2,5%), samobójstwem w rodzinie (2,1%), pobytem w zakładzie karnym (3,8%), śmiercią (6,8%), niepełnosprawnością (4,2%) i zaburzeniami psychicznymi (4,6%) członków rodziny.

Na wykresie 16 natomiast przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, które dotyczą wskazywanych przez kuratorów sądowych wyjaśnień przyczyn, które mogą doprowadzić do nieprzystosowania społecznego małoletnich dzieci.

Wykres 16. Problemy funkcjonowania małoletnich dzieci w ocenie kuratorów sądowych

Opracowanie własne.

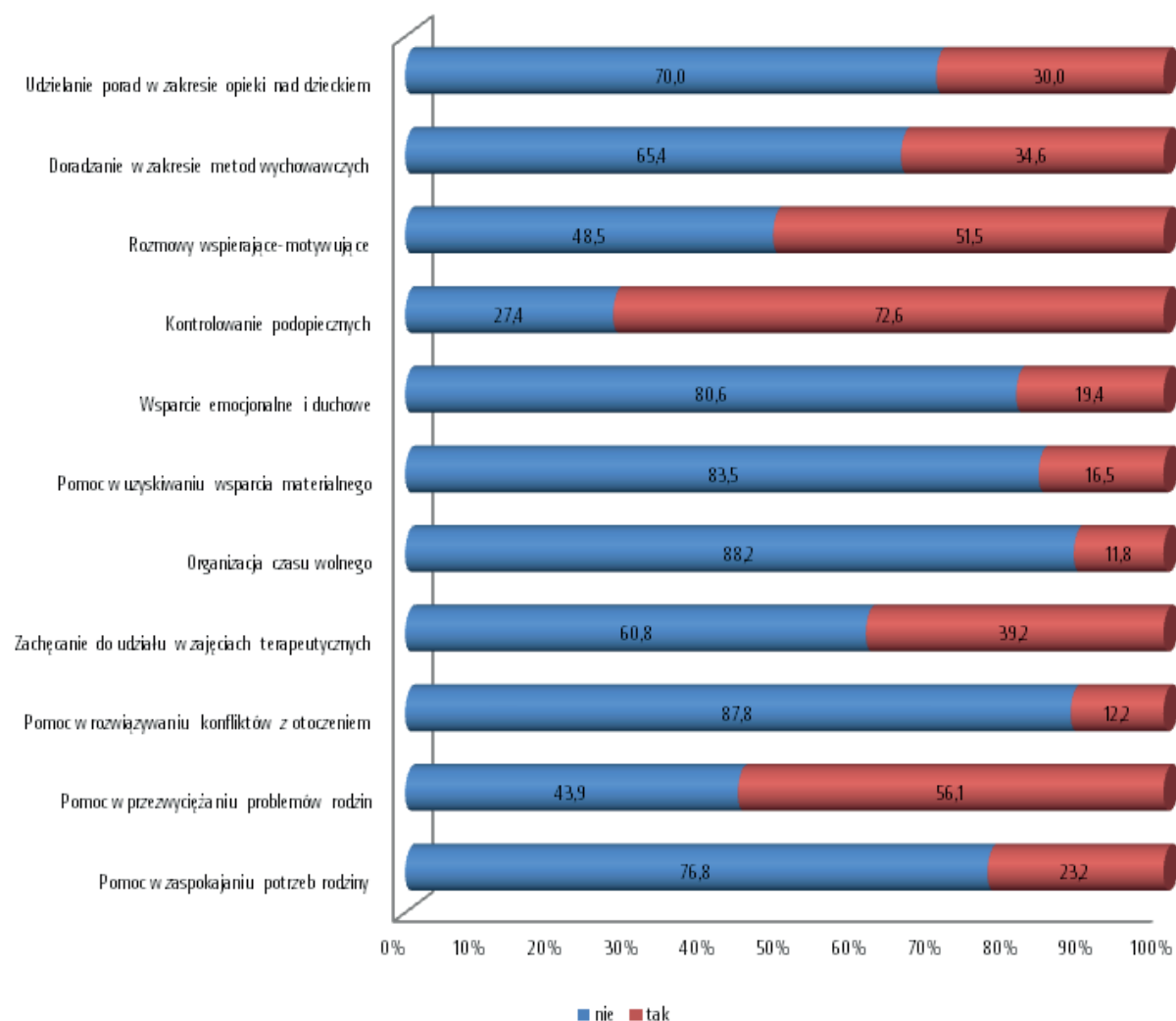
Według informacji zawartych w analizowanych aktach kuratorzy sądowi, szukając przyczyn, które mogą prowadzić do nieprzystosowania społecznego małoletnich dzieci, najczęściej zwracają uwagę na problem zaburzeń emocjonalnych (24,9%), negatywnego stosunku do szkoły (19,8%), sprawiania ogólnych problemów wychowawczych (15,2%) i negatywnych zachowań (14,3%) w domu. Marginalną część zainteresowań kuratorów stanowią uwarunkowania związane z negatywnymi relacjami rówieśniczymi (5,1%), palenie papierosów (3%), picie alkoholu (2,1%), czyny karalne (1,7%), samookaleczenia (1,3%), próby samobójcze (0,8%) czy zażywanie narkotyków (0,8%).

Wybrane aspekty metodyki pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych – analiza badań aktowych

Kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym. Natomiast osoba, wobec której kurator sądowy prowadzi oddziaływania resocjalizacyjne, posiada szereg potrzeb, takich jak: potrzeba bycia wysłuchanym, akceptowanym, potrzeba odbycia rozmowy w zaufaniu, potrzeba uzyskania pomocy w rozwiązywaniu problemów, wsparcia

społecznego czy potrzeba traktowania w sposób indywidualny⁵⁹. Dlatego celem badań w tej części pracy było ustalenie, jakie czynności podejmuje kurator wobec podopiecznych w sprawowanych nadzorach. Na wykresie przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, które dotyczą wybranych czynności podejmowanych przez kuratorów sądowych podczas prowadzonych nadzorów.

Wykres 17. Czynności podejmowane przez kuratorów sądowych

Opracowanie własne.

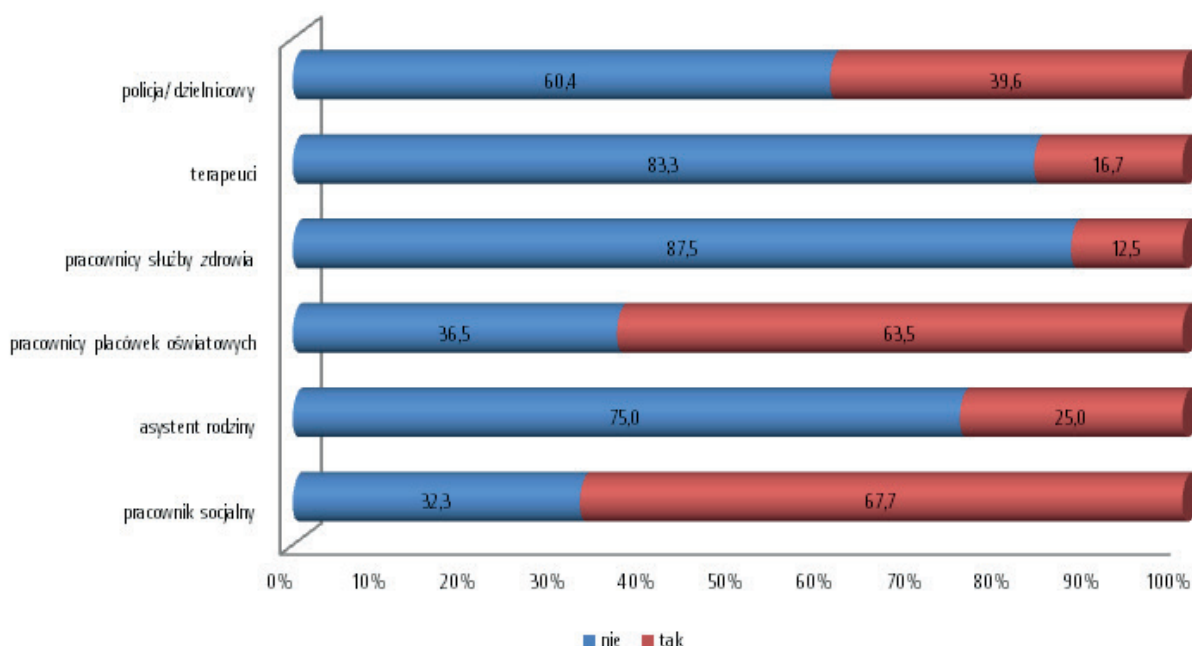
Zdecydowana większość kuratorów sądowych wobec nadzorowanych rodzin podejmuje czynności związane z kontrolowaniem (72,6%), pomocą w przezwyciężaniu problemów danej rodziny (56,1%) oraz stara się je wspierać poprzez rozmowy motywujące (51,5%). Działania podejmowane przez kuratorów w wysokim stopniu dotyczą także zachęcania do udziału w zajęciach terapeutycznych (39,2%), doradzania w zakresie stosowanych metod

⁵⁹ S. Bębas, Metody i formy oddziaływań wychowawczych..., s 130.

wychowawczych (34,6%), udzielania porad w zakresie opieki nad dziećmi (30%) i pomocy w zaspokajaniu różnych potrzeb rodziny (23,2%). Kuratorzy podejmują również czynności związane ze wsparciem emocjonalnym (19,4%), pomocą w uzyskaniu świadczeń materialnych (16,5%), organizacją czasu wolnego (11,8%) czy działaniem mającym na celu rozwiązywanie konfliktów (12,2%).

Na kolejnym wykresie przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, która miała za zadanie odnalezienie informacji na temat współpracy kuratorów sądowych na rzecz poprawy sytuacji w rodzinie.

Wykres 18. Współpraca z partnerami na rzecz poprawy sytuacji w rodzinie

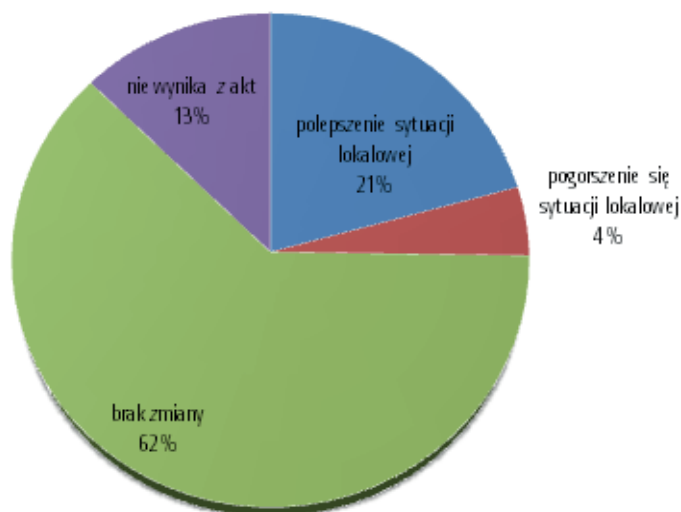

Opracowanie własne.

Jak wynika z analizowanych akt, kuratorzy najczęściej wykorzystują/potrzebują współpracy z pracownikiem socjalnym (67,7%), pracownikami placówek oświatowych (63,5%) oraz dzielnicowym (39,6%). W mniejszym stopniu współpracują z asystentem rodziny (25%), terapeutami (16,7%) oraz pracownikami służby zdrowia (12,5%).

Analizując akta sądowe, starano się także rozpoznać, czy kurator ustalił zmianę funkcjonowania nadzorowanej rodziny w różnych obszarach życia społecznego. Wyniki analiz przedstawiono na kolejnych wykresach.

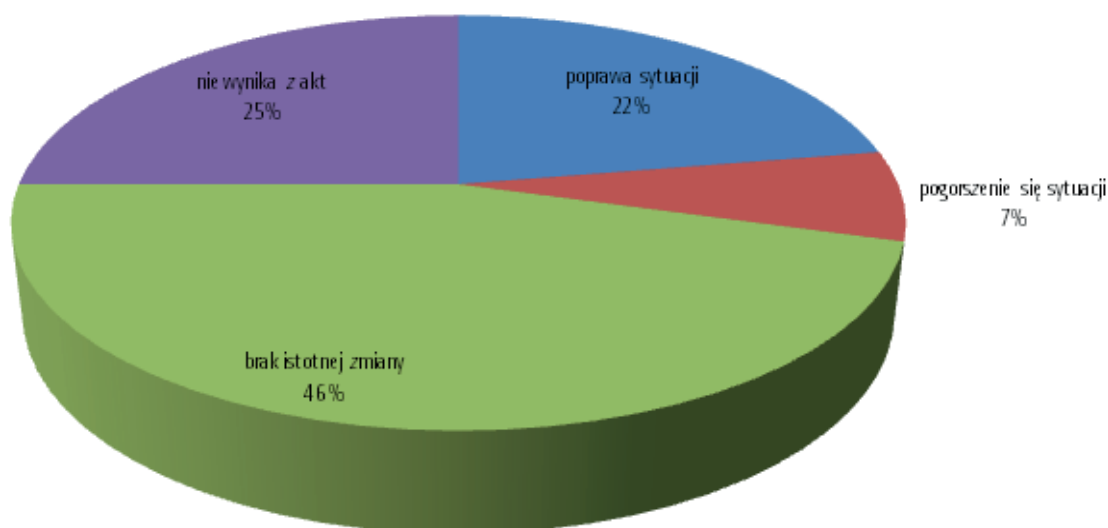
Wykres 19. Odnótowanie zmiany sytuacji mieszkaniowej rodziny

Opracowanie własne.

Jak wynika z badań, kuratorzy w większości przypadków (87%) ustalili, czy sytuacja mieszkaniowa rodziny uległa zmianie. Polepszenie sytuacji lokalowej wskazało 21% kuratorów, pogorszenie sytuacji mieszkaniowej 4%, brak zmian odnotowało 62% kuratorów sądowych.

Wykres 20. Odnótowanie zmiany sytuacji materialnej rodziny

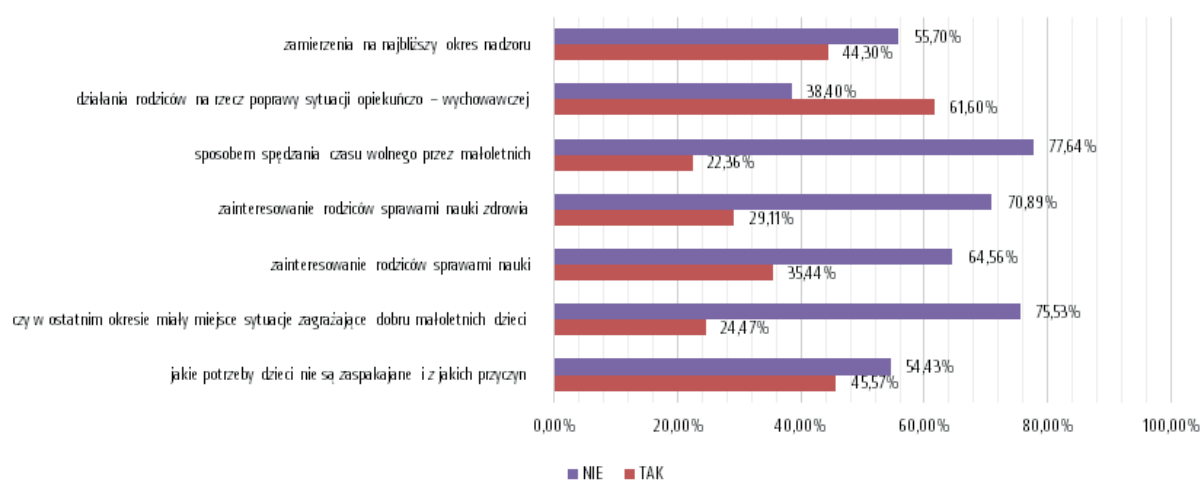
Opracowanie własne.

Większość kuratorów odnotowywała także zmiany związane z materialnym funkcjonowaniem rodziny (75%). Poprawę sytuacji odnotowało 22% kuratorów. Pogorszenie się sytuacji wskazało 7% kuratorów, z kolei 46% zaobserwowało brak istotnej zmiany. W odniesieniu do spraw opiekuńczych należy zwrócić uwagę na charakterystyki rodzin podopiecznych przedstawiane w sprawozdaniach z nadzoru kuratorów sądowych. Dodatkowo analizy kuratorów

sądowych wzbogacane były o wskazanie problemów w zachowaniu małoletnich z nadzorowanych rodzin.

Kuratorzy sądowi w trakcie pełnienia nadzorów ustalają szereg faktów, które pozwalają na planowanie i zmianę sposobu oddziaływania na podopiecznych w sprawach opiekuńczych, chodzi np. o działania rodziców na rzecz poprawy (61,6%), ustalenia, jakie potrzeby dzieci należy zaspokoić (45,5%). Konstruuja również zamierzenia na kolejny okres nadzoru (44,3%).

Wykres 21. Jakie informacje kurator ustalił w trakcie pełnienia nadzoru?

Opracowanie własne.

3.2. W sprawach nieletnich

Przed prezentacją wyników badań aktowych dokonamy krótkiego wprowadzenia w postępowanie w sprawach nieletnich przy zastosowaniu środka wychowawczego w postaci nadzoru kuratora sądowego nad nieletnim. Ostatni niemal trzydziestoletni okres przemian politycznych i społeczno-gospodarczych w naszym kraju, to początkowo czas wzrostu przestępczości nieletnich i rozwoju negatywnych czynników społecznych wpływających na nieprzystosowanie jednostek. Jednocześnie zauważalny był w tym okresie wysoki poziom recydywy nieletnich przestępców, postępujący proces demoralizacji i wzrost różnych zachowań dewiantycznych (np. alkoholizowanie się, narkotyzowanie się, przemoc międzyrówieśnicza, nękanie, szykanowanie, brutalizacja przestępczości nieletnich). Taka sytuacja przy stosowaniu od około 40 lat specjalnych środków wychowawczych i poprawczych (ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich) napawa zapewne zrozumiałym sceptycyzmem odnośnie przyjętych form i metod resocjalizacji nieletnich. Przedmiotem krytyki stają się zarówno decyzje kształtujących funkcjonowanie systemu resocjalizacji, jak również instytucje i służby powołane do pracy z nieletnimi sprawcami czynów karalnych mające w swej dyspozycji stosowanie

środków profilaktycznych i resocjalizacyjnych. Początek XXI wieku to czas wielu zmian dla środowiska kuratorów sądowych. Zmiany te związane są oczywiście przede wszystkim z ustawą zawodową, ale także z istotnymi modyfikacjami w prawodawstwie dotyczącym postępowania z nieletnimi. Dnia 15 września 2000 r. ustawą o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich wprowadzono co najmniej dwie ważne zmiany – instytucje: mediację i ośrodek kuratorski. Ustawa weszła w życie 1 stycznia 2001 r.

Obowiązujące przepisy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich posługują się pojęciem czynu karalnego i demoralizacji, jednak w powszechnym użyciu funkcjonuje popularniejszy termin *przestępczość nieletnich*. Zjawiska przestępczości nieletnich i niedostosowania społecznego są w zainteresowaniu wielu dziedzin nauki (to m. in. prawo karne, kryminologia, socjologia, psychologia i przede wszystkim pedagogika) i wymagają podejścia interdyscyplinarnego, systematycznych, pogłębionych analiz nie tylko pod kątem skali, ale również struktury. Przestępczość nieletnich wymaga także odpowiedniej, sformalizowanej reakcji sądów i organów wykonujących ich orzeczenia. Współcześnie występują tendencje zmierzające do reformowania zarówno podstaw prawnych systemu resocjalizacji nieletnich, jak również instytucji oraz przyjętych metod oddziaływania wychowawczego. Z jednej strony mamy żądania zaostrzenia represji w stosunku do jednostek niedostosowanych społecznie (szczególnie jeśli chodzi o przestępstwa o dużej szkodliwości społecznej, przeciwko osobie), a z drugiej strony są próby depenalizacji niektórych czynów (przeciwko mieniu). Uwidacznia się to również w selekcji spraw, które kierowane są do sądów. Okazuje się, że część z nich nie wymaga ingerencji organów wymiaru sprawiedliwości, lecz mieści się w kompetencjach szkół, pedagogów szkolnych i innych podmiotów administracyjnych, wychowawczych czy społecznych⁶⁰.

O ile zatem można było zauważyć wzrost liczby popełnianych przez nieletnich czynów karalnych w latach dziewięćdziesiątych, a także wzrost zjawiska demoralizacji, to wobec zmian demograficznych, a także większego zaangażowania w sprawy nieletnich instytucji w środowiskach lokalnych dane statystyczne wskazują na tendencję spadkową w liczbach bezwzględnych opisujących zjawisko przestępczości nieletnich. Nie można nie zauważyć jednak nowych form naruszania prawa czy zjawisk świadczących o zagrożeniu demoralizacją nieletnich, jak np. zjawisko cyberprzemocy, a także zagrożeń związanych z dostępnością wciąż nowych substancji psychoaktywnych (dopalacze). W dalszym ciągu spodziewać się można, że będziemy obserwować spadek liczby przestępstw, a w konsekwencji spadek obciążeń aparatu wymiaru sprawiedliwości, w tym kuratorów sądowych w sprawach nieletnich, a w rezultacie w sprawach karnych. W Polsce około 2/3 przestępczości jest generowana przez osoby w wieku

⁶⁰ Takie tendencje obserwuje się w krajach skandynawskich i niektórych krajach Europy Zachodniej, gdzie sąd stanowi ostateczną instancję, gdy pozostałe instytucje nie zapewniły pozytywnych wyników, bądź mamy do czynienia z poważnym przestępstwem lub zbrodnią. Zob. M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Warszawa 2005, s. 280–281.

do 24. roku życia (młodociani – dane IWS). Według danych GUS w 2013 r. populacja ludzi w wieku 27–31 lat wynosiła niecałe 3,3 mln. Spośród nich ponad dziesięć lat temu (a więc wtedy, kiedy notowano szczyt przestępczości) wywodzili się sprawcy większości popełnianych w Polsce przestępstw. Za 10 lat grupa największego ryzyka przestępczości będzie o 45% mniejsza niż 10 lat temu. Szacunki te mają oczywiście tylko orientacyjny charakter i nie uwzględniają szeregu innych czynników demograficznych, w tym przede wszystkim przyszłej skali emigracji Polaków oraz skali migracji do Polski, jednak na ich podstawie można wysnuć nie budzący wątpliwości wniosek, że radykalnie mniejszy poziom populacji w wieku „przestępczym” wygeneruje proporcjonalnie mniejszą przestępczość. Liczba zarejestrowanych czynów karalnych nieletnich wyniosła w 2014 r. 42 735, a w 2015 r. – 28 875, co oznacza spadek w ciągu zaledwie jednego roku o ponad 32%. Liczba podejrzanych nieletnich spadła z kolei z 17 286 do 12 904, czyli o ponad 25%. Taki stan rzeczy doskonale obrazuje przyszłe tendencje w zakresie przestępczości „dorosłych”, ponieważ to właśnie dzisiejsi nieletni będą stopniowo osiągać wiek odpowiedzialności karnej i generować przestępstwa w najbliższych latach.

W ostatnim dziesięcioleciu XX wieku dostrzegano konieczność zmian w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich, tak aby nadążała ona za zmieniającą się rzeczywistością. Powstawały zespoły zadaniowe pracujące nad przygotowaniem optymalnego modelu resocjalizacji nieletnich. Po roku 2000 byliśmy świadkami wielu wydarzeń, które powodowały chwilowe zainteresowanie decydentów prawem dla nieletnich. Projektowano ujęcie przepisów prawa w formie kodeksowej. Zmierzano do ujednolicenia tekstu ustawy, aby była bardziej czytelna. Wreszcie wprowadzono w roku 2001 i 2012 istotne zmiany.

W okresie transformacji wielokrotnie wprowadzano zmiany do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Powstał nawet pomysł stworzenia zapisów prawnych o randze kodeksowej. Dyskusje o transformacji systemu resocjalizacji nieletnich w Polsce trwają. Należy zasygnalizować, że obecnie obowiązująca ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich stosuje generalny podział wszystkich środków wychowawczych przewidzianych w przepisach na dwie zasadnicze kategorie: pierwsze, to te, które nie są związane ze zmianą środowiska wychowawczego nieletniego, lecz polegają na wzmożonym oddziaływaniu wychowawczym; drugie, to środki powodujące zmianę środowiska wychowawczego, oderwanie od dotychczasowego otoczenia rodzinnego, szkolnego, rówieśniczego, lokalnego i umieszczenie w odpowiedniej instytucji wychowawczej. Jako specyficzny rodzaj środka, nazywany poprawczym, traktuje się umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym. W przypadku wszystkich środków wychowawczych praca z nieletnim wymaga właściwego zdiagnozowania źródeł jego niedostosowania społecznego.

Wejście w życie ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich radykalnie zmieniło obowiązujący system prawny dotyczący zasad funkcjonowania sądów rodzinnych, a tym samym kurateli sądowej dla nieletnich. Wcześniej, przez blisko 50

lat obowiązywały przepisy pochodzące z okresu międzywojennego. Zmianie uległo postępowanie z nieletnimi w sprawach karnych. W wyniku tej zmiany rozszerzono znacznie zadania dla sędziów i kuratorów sądowych w zakresie szeroko pojętej profilaktyki skierowanej do dzieci i młodzieży ze środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym. Celem tej ustawy było przede wszystkim przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz stworzenie warunków powrotu do życia w społeczeństwie nieletnich, którzy popadli w konflikt z prawem bądź zasadami współżycia społecznego oraz dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa. Ustawa stwarzała duże możliwości działania dla sędziów i kuratorów sądowych, ponieważ zapewniała środki prawne niezbędne do działalności wychowawczej i resocjalizacyjnej⁶¹. Dziś wiemy, że wymaga ona kolejnych nowelizacji, uporządkowania zapisów, dostosowania środków wychowawczych, aby podążać za zmieniającą się rzeczywistością społeczną, uregulowania kwestii przepisów wykonawczych dotyczących stosowania środków wobec nieletnich. Do podstawowych instytucji resocjalizacyjnych o charakterze otwartym, działających w miejscu zamieszkania nieletniego, należy nadzór kuratora sądowego.

Środki zapobiegania i zwalczania demoralizacji oraz przestępczości nieletnich, wymienione są w art. 5 u.p.n. W myśl tego artykułu: „[w]obec nieletniego mogą być stosowane środki wychowawcze oraz środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym; kara może być orzeczona tylko w wypadkach prawem przewidzianych, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego”. W art. 6 u.p.n. zawarto katalog środków wychowawczych, które wobec nieletnich może zastosować sąd rodzinny: 1) udzielenie upomnienia, 2) zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzania się w stan odurzenia, 3) ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców lub opiekuna, 4) ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania - udzielających poręczenia za nieletniego, 5) zastosowanie nadzoru kuratora, 6) skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją, 7) orzeczenie zakazu prowadzenia pojazdów, 8) orzeczenie przepadku rzeczy uzyskanych

⁶¹ Por. K. Grześkowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, A. Krukowski (red.), Warszawa 1991; P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Kraków 1998; K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2001.

w związku z popełnieniem czynu karalnego, 9) orzeczenie umieszczenia w rodzinie zastępczej, w odpowiedniej placówce opiekuńczo-wychowawczej albo ośrodka szkolno-wychowawczym, 10) orzeczenie umieszczenia w zakładzie poprawczym, 11) zastosowanie innych środków zastrzeżonych w niniejszej ustawie do właściwości sądu rodzinnego, jak również zastosowanie środków przewidzianych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

Należy wskazać, że środki wychowawcze wymienione w pkt. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 z powyższego katalogu nie są związane ze zmianą środowiska wychowawczego nieletniego, a ewentualnie polegają na wzmożonym oddziaływaniu wychowawczym. Natomiast środki wychowawcze podane w punkcie 9 i 10 to środki izolacyjne, powodujące zmianę środowiska wychowawczego. Warto zwrócić uwagę na specyfikę zapisu kolejności środków wychowawczych pod względem ich dotkliwości dla nieletniego. Istotne jest również, że niektóre z nich, np. upomnienie, mają charakter jednorazowy, nietrwały, a niektóre mogą być stosowane równolegle, np. nadzór kuratora sądowego i skierowanie do ośrodka kuratorskiego, bądź zobowiązanie nieletniego do określonego postępowania. Zważywszy na to, że sąd ma do czynienia z osobą nieletnią, może – zgodnie z art. 7 § 1 u.p.n. – ponadto: 1) zobowiązać rodziców lub opiekuna do poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego, a także do ścisłej współpracy ze szkołą, do której nieletni uczęszcza, poradnią psychologiczno-pedagogiczną lub inną poradnią specjalistyczną, zakładem pracy, w którym jest zatrudniony, oraz lekarzem lub zakładem leczniczym; 2) zobowiązać rodziców lub opiekuna do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przez nieletniego. Sąd może również zwrócić się do właściwych instytucji państwowych lub społecznych oraz jednostek samorządowych o udzielenie niezbędnej pomocy w poprawie warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego. Takie zapisy odnośnie do środków wychowawczych są wyrazem dostrzeżenia przez ustawodawcę, że nieletni funkcjonuje w wielu środowiskach wychowawczych.

Kolejna ważna nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich zaczęła obowiązywać od 1 stycznia 2012 r.⁶² W istotny sposób umocowała ona kuratorów sądowych poprzez dodanie do przedmiotowej ustawy m.in. art. 70a–70e, określających zakres ich działania i upoważniających Ministra Sprawiedliwości do szczegółowego określenia w drodze rozporządzenia warunków i sposobu wykonywania obowiązków i uprawnień przez kuratorów sądowych w zakresie sprawowania nadzoru nad nieletnimi. Zgodnie z tą delegacją zostało wydanie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 21 lutego 2012 r. w sprawie zasad i trybu wykonywania nadzoru nad nieletnim przez kuratorów sądowych, sposobu wykonywania obowiązków przez organizacje młodzieżowe lub inne organizacje społeczne, zakłady pracy i osoby godne zaufania oraz sposobu kontrolowania obowiązków nałożonych na rodziców lub opiekuna nieletniego (Dz.U. z 2012 r., poz. 228), które utraciło moc na podstawie art. 5 ustawy z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich

⁶² Ustawa z dnia 29 lipca 2011 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 191, poz. 1134).

oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1165) w dniu 2 lipca 2014 r. Obecnie obowiązuje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie nadzoru nad nieletnim (Dz.U. poz. 855). Wspomnianą nowelizacją z dnia 29 lipca 2011 r. wprowadzono zapisy dotyczące diagnozowania nieletnich (art. 25 § 1 i § 4 u.p.n.). Jednak najważniejsze jest nadanie kompetencji kuratorowi sądowemu jako organowi pomocniczemu sądu (art. 70a u.p.n.) i uprawnienie go do składania wniosków w postępowaniu incydentalnym: o zmianę lub uchylenie orzeczonego wobec nieletniego środka wychowawczego; o zmianę lub uchylenie środka wychowawczego zastosowanego w okresie próby w związku z warunkowym zwolnieniem z zakładu poprawczego oraz o odwołanie warunkowego zwolnienia z zakładu poprawczego; wniosków o zarządzenie wykonania środka poprawczego; wniosków o zmianę lub uchylenie zastosowanego względem nieletniego środka tymczasowego; o odroczenie wykonywania środka wychowawczego lub przerwę w jego wykonywaniu, o przedłużenie odroczenia lub przerwy oraz o odwołanie odroczenia lub przerwy w jego wykonywaniu; o nałożenie, zmianę lub uchylenie obowiązków, o których mowa w art. 7 § 1, wobec rodziców lub opiekuna nieletniego.

Ustawodawca uregulował jeszcze kwestie zobowiązania nieletniego do poddania się badaniu w celu ustalenia w organizmie nieletniego obecności alkoholu lub innego środka użytego w celu wprowadzenia się w stan odurzenia przy użyciu metod niewymagających badania laboratoryjnego (art. 70b u.p.n.).

Bez zmian pozostaje za to art. 65 u.p.n. dotyczący celu stawianego przy realizacji środków wychowawczych i środka poprawczego w fazie ich wykonywania. Zgodnie z ustawą stosowanie środków wychowawczych ma na celu wychowanie nieletniego na świadomego i uczciwego obywatela i odbywa się z uwzględnieniem wskazań nauki i doświadczeń pedagogicznych. Uszczegółowienie kolejnego paragrafu tego artykułu poprzez ustalenie, że działalność wychowawcza powinna zmierzać przede wszystkim do wszechstronnego rozwoju osobowości i uzdolnień nieletniego oraz do kształtowania i utrwalania w nim społecznie pożądanej postawy i poczucia odpowiedzialności, tak by był on odpowiednio przygotowany do społecznie użytecznej pracy, znalazło odniesienie w przepisach wykonawczych dotyczących np. ośrodków kuratorskich. Przy stosowaniu tego środka wychowawczego zwraca się również uwagę na to, że jego wykonywanie powinno doprowadzić także do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego. Do wykonywania środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego włącza się również organizacje młodzieżowe i inne organizacje społeczne. Wielokrotnie bez takiej współpracy niemożliwe byłoby sprawne wykonywanie tego środka wychowawczego i korzystanie ze wskazań nauki i doświadczeń pedagogicznych, o których mowa w wyżej wspomnianym artykule ustawy.

Nadzór kuratora nad nieletnim nie jest środkiem wychowawczym, który można by uznać za efektywny, wciąż bowiem pozostaje formą oddziaływania o nieprecyzyjnie wskazanym

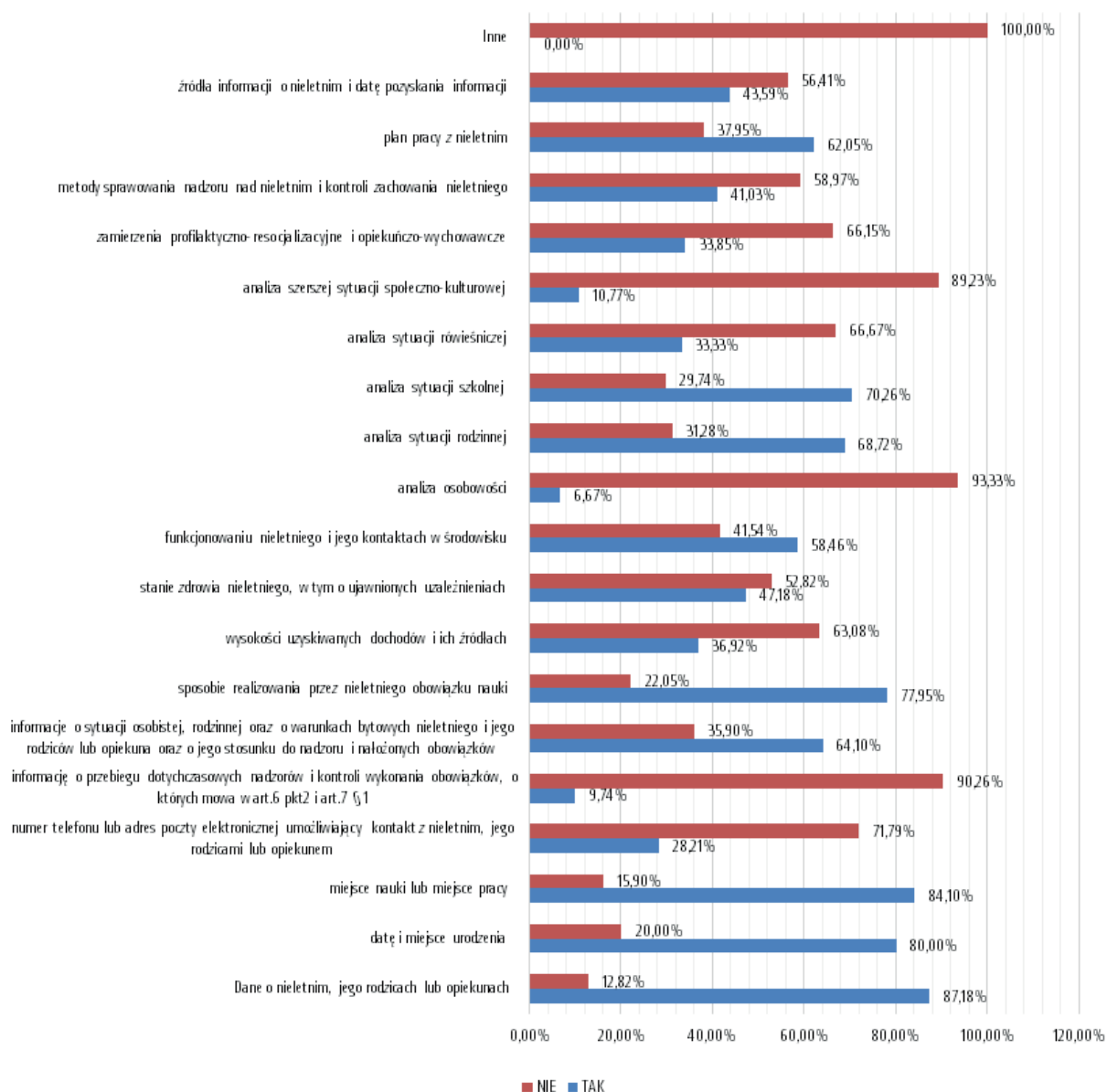
podejściu metodycznym. Co prawda zaleca się pracę metodą indywidualnych przypadków, jednak narzędzia jakimi dysponuje kurator sądowy są ograniczone, zarówno jeżeli chodzi o zasoby własne, jak i zewnętrzne. Poza tym trudno bez zastosowania równoległe środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego włączać do programu oddziaływań metody grupowe czy środowiskowe. Zazwyczaj praca z nieletnim jest odzwierciedleniem tego, co oczekiwane i wyznaczone zapisami rozporządzenia i przepisów ogólnych. Zatem, jak już wcześniej wskazano, określone zostają sposoby zbierania materiału do diagnozy, a w sprawozdaniach zawarte są wymagane przepisami prawa (tutaj rozporządzeniem) obszary danych, czynności odbywają się wedle wyznaczonych interwałów czasowych, terminów, a także zazwyczaj z zachowaniem należytej starannością. Jednak nie ma żadnych wskazań metodycznych w zakresie pracy z nieletnim, nawet choćby wymienienia metody. Sygnalizowano już wcześniej w tym raporcie, że również przygotowanie do zawodu, sposób odbywania aplikacji, nie sprzyjają dostarczeniu kuratorom rodzinnym odpowiednich sposobów do pracy z nieletnimi w formie nadzoru. Brak centralnie prowadzonej aplikacji, a także ciągłego systemu szkoleń, czy superwizji przypadków jedynie wydaje się pogłębiać niezadowalający stan rzeczy.

Diagnoza w pracy kuratora sądowego wykonującego orzeczenia w sprawach nieletnich – analiza badań aktowych

Poniżej chcemy odnieść się do diagnozy i metod pracy kuratorów sądowych w nadzorze nad nieletnim. Przedstawiamy, na jakie informacje zwracano uwagę, jakie były charakterystyki nieletnich, skąd zbierano informacje do diagnozy, jakie wskazywano obszary problemowe, jakie ustalono: negatywne przyczyny funkcjonowania nieletniego, problemy w rodzinie nieletniego, zmiany w życiu nieletniego, które pojawiały się w przebiegu nadzoru.

Omówienie poszczególnych aspektów diagnostycznych należałoby, podobnie jak w sprawach opiekuńczych, rozpocząć od diagnozy klasyfikacyjnej (inaczej identyfikacyjnej, przyporządkowującej lub typologicznej). Jej zadaniem jest identyfikacja badanego stanu rzeczy poprzez przyporządkowanie go do jakiegoś typu lub gatunku zjawiska. Celem tej części analizy akt sądowych było ustalenie, jakie obszary są przedstawiane w kontekście charakterystyk nieletnich. Dlatego zwróciliśmy uwagę na płaszczyzny, które mogą być uwzględniane przy przygotowywaniu pierwszego sprawozdania na temat rodziny. Wyniki analiz akt przedstawiono na wykresie 22.

Wykres 22. Informacje na temat charakterystyki nieletnich

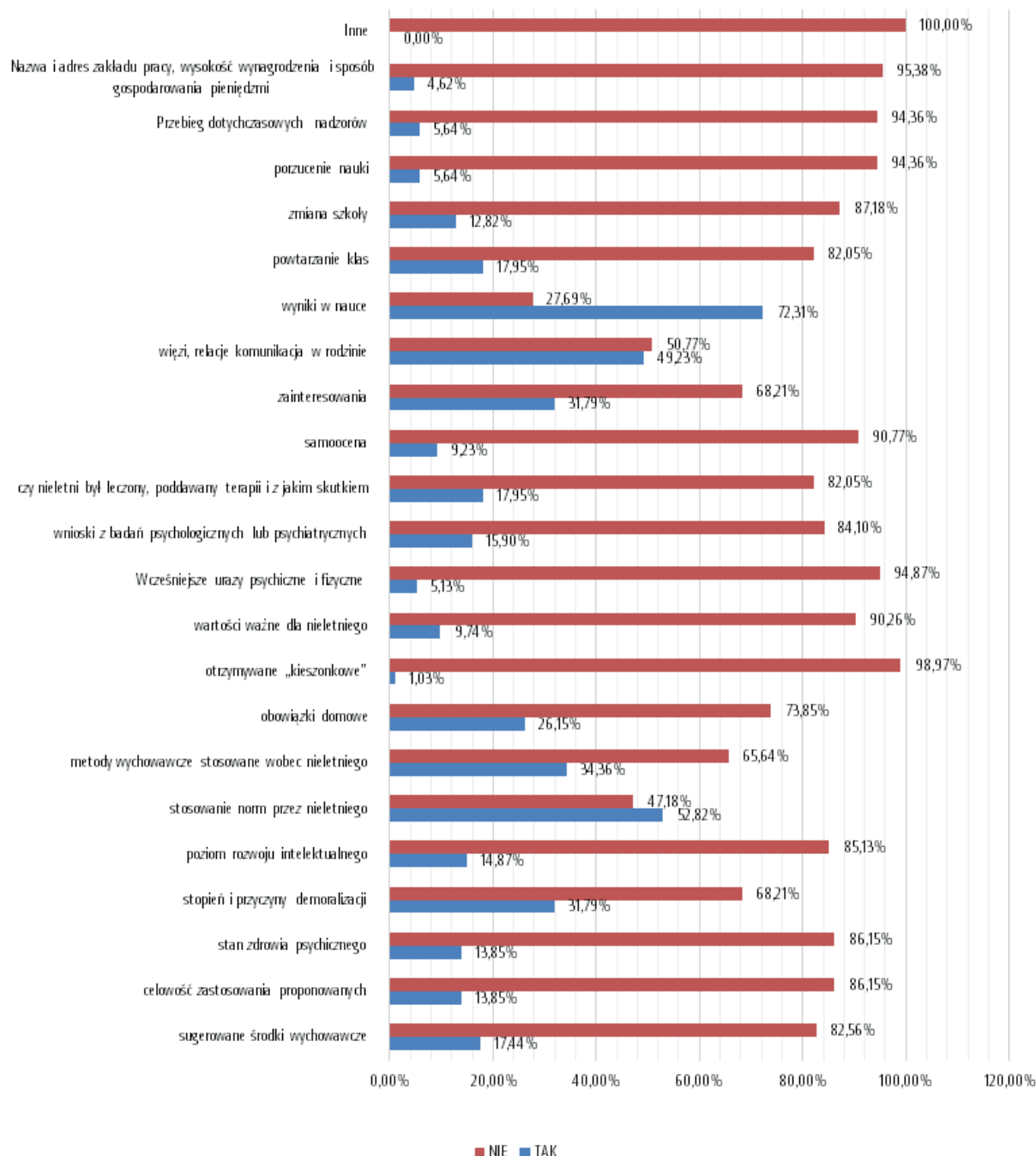

Opracowanie własne.

Zdecydowana większość analizowanych sprawozdań zawierała dane o nieletnim i jego rodzicach (87,2%), informacje na temat struktury rodziny i sytuacji osobistej (64,1%) oraz warunków bytowych. W dużej części sprawozdań kuratorzy uwzględniali również datę i miejsce urodzenia nieletniego (80%), miejsce nauki i pracy (84,1%), stosunek do obowiązku szkolnego (78%). Analiza sytuacji rodzinnej i szkolnej nieletniego znajdowała się w większości sprawozdań (około 70%), jednak analiza sytuacji rówieśniczej pojawiała się w 1/3 dokumentów. Źródła informacji były podane w mniej niż połowie sprawozdań (44%). Nie wszystkie sprawozdania zawierały zaprojektowany plan pracy z nieletnim (62%). Niecała połowa sprawozdań zawierała nazwane metody pracy (41%) i zamierzenia profilaktyczne (34%). Wykres 23 obrazuje rozszerzone informacje do diagnozy nieletniego. Sprawozdania

i inne dokumenty zawierały wyniki w nauce (72%), opis więzi, relacji, stosunków w rodzinie (49%), zainteresowania nieletniego (32%). Kuratorzy sądowi odnosili się również do stopnia i przyczyny demoralizacji (32%) czy stosowania norm przez nieletniego (53%).

Wykres 23. Jakie inne informacje zawarto w diagnozach?

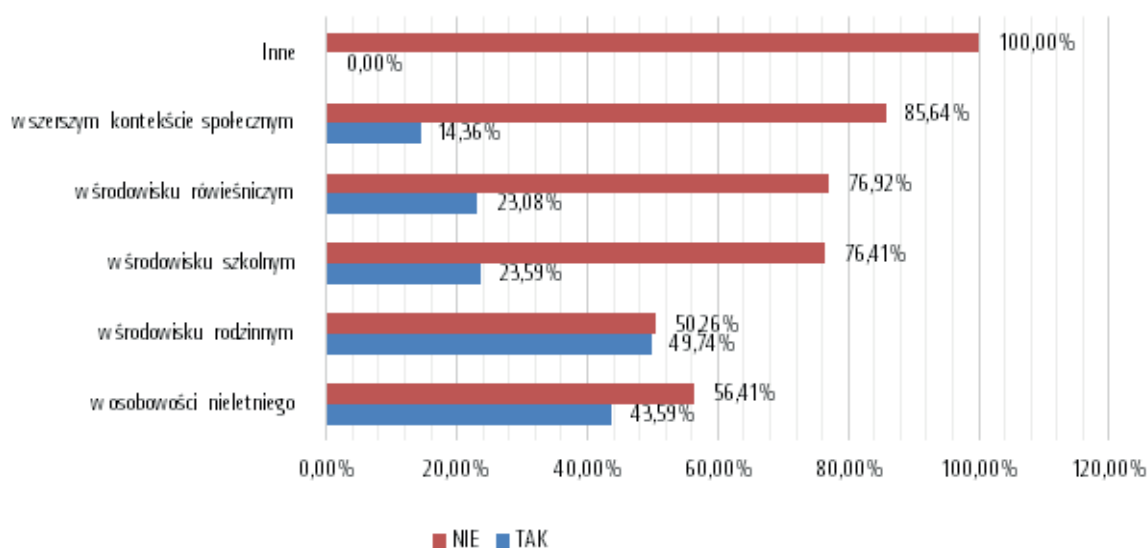

Opracowanie własne.

Na wykresie 24 przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, które dotyczą ogólnych charakterystyk nieletnich uwzględnianych przy przygotowywaniu sprawozdania z objęcia nadzoru.

Kuratorzy sądowi, przygotowując charakterystykę nieletnich przy sporządzaniu sprawozdania z objęcia nadzoru, zwracali uwagę przede wszystkim na ich sytuację szkolną (24%) i rodzinną (50%). Przyczyn negatywnego funkcjonowania dopatrywali się również w osobowości nieletniego (44%) i środowisku rówieśniczym (23%). Niecałe 15% zwracało uwagę na funkcjonowanie w szerszym kontekście społeczno-kulturowym.

Wykres 24. Obszary i przyczyny negatywnego funkcjonowania nieletniego ustalone przez kuratora sądowego

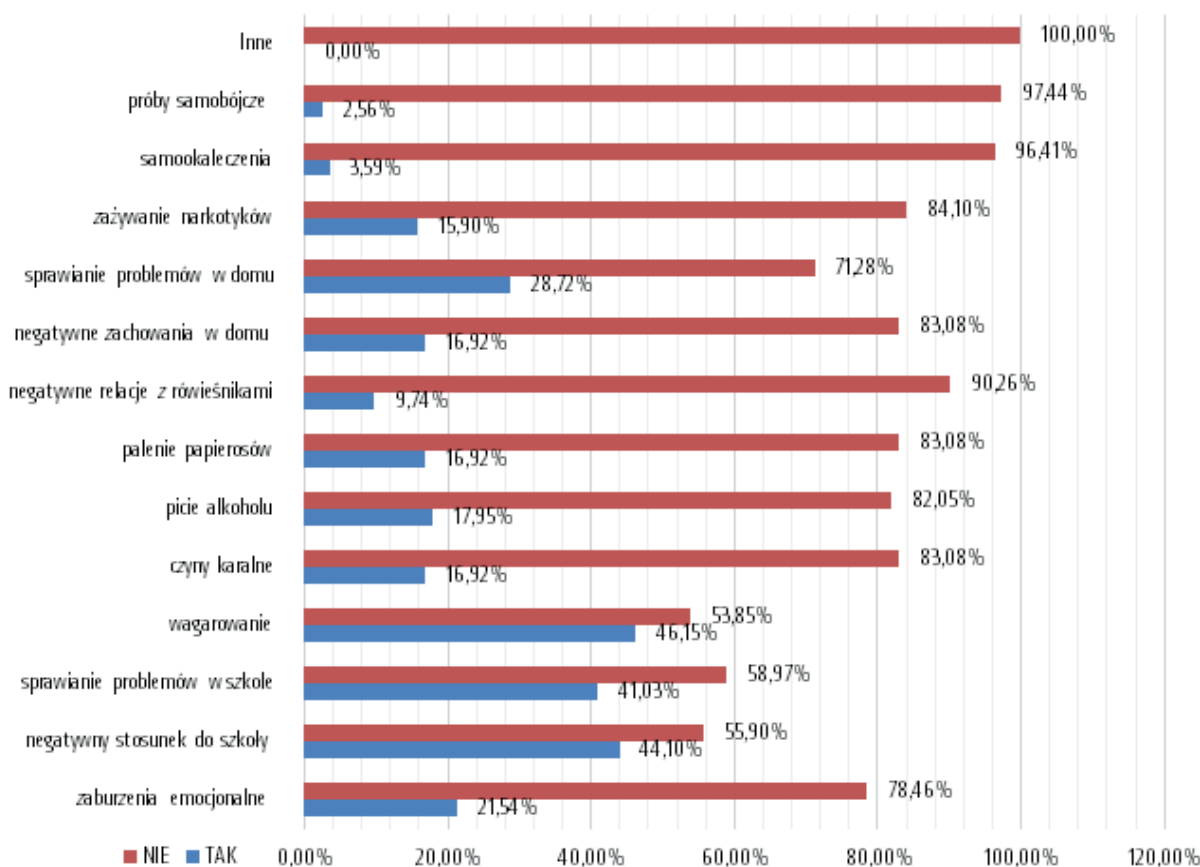

Opracowanie własne.

Na wykresie 25 natomiast przedstawiono wyniki analizy akt sądowych dotyczące wyjaśnienia wskazywanych przez kuratorów sądowych przyczyn, które mogły doprowadzić do nieprzystosowania społecznego nieletnich..

Według informacji zawartych w badanych aktach kuratorzy sądowi, szukając przyczyn, które mogą prowadzić do nieprzystosowania społecznego nieletnich, najczęściej zwracali uwagę na takie objawy, jak problem wagarowania (46%), negatywnego stosunku do szkoły (44%), sprawiania tam problemów wychowawczych (41%) i negatywnych zachowań (17%) w domu oraz sprawianie tam problemów (29%). Mniej brali pod uwagę uwarunkowania związane z negatywnymi relacjami rówieśniczymi (10%), paleniem papierosów (17%), piciem alkoholu (18%), czynami karalnymi (17%), zażywaniem narkotyków (15%). Marginalnie zajmowali się tak niepokojącymi zjawiskami, jak samookaleczenia (4%), próby samobójcze (3%).

Wykres 25. Inne problemy nieletniego wskazywane w diagnozach kuratorów sądowych

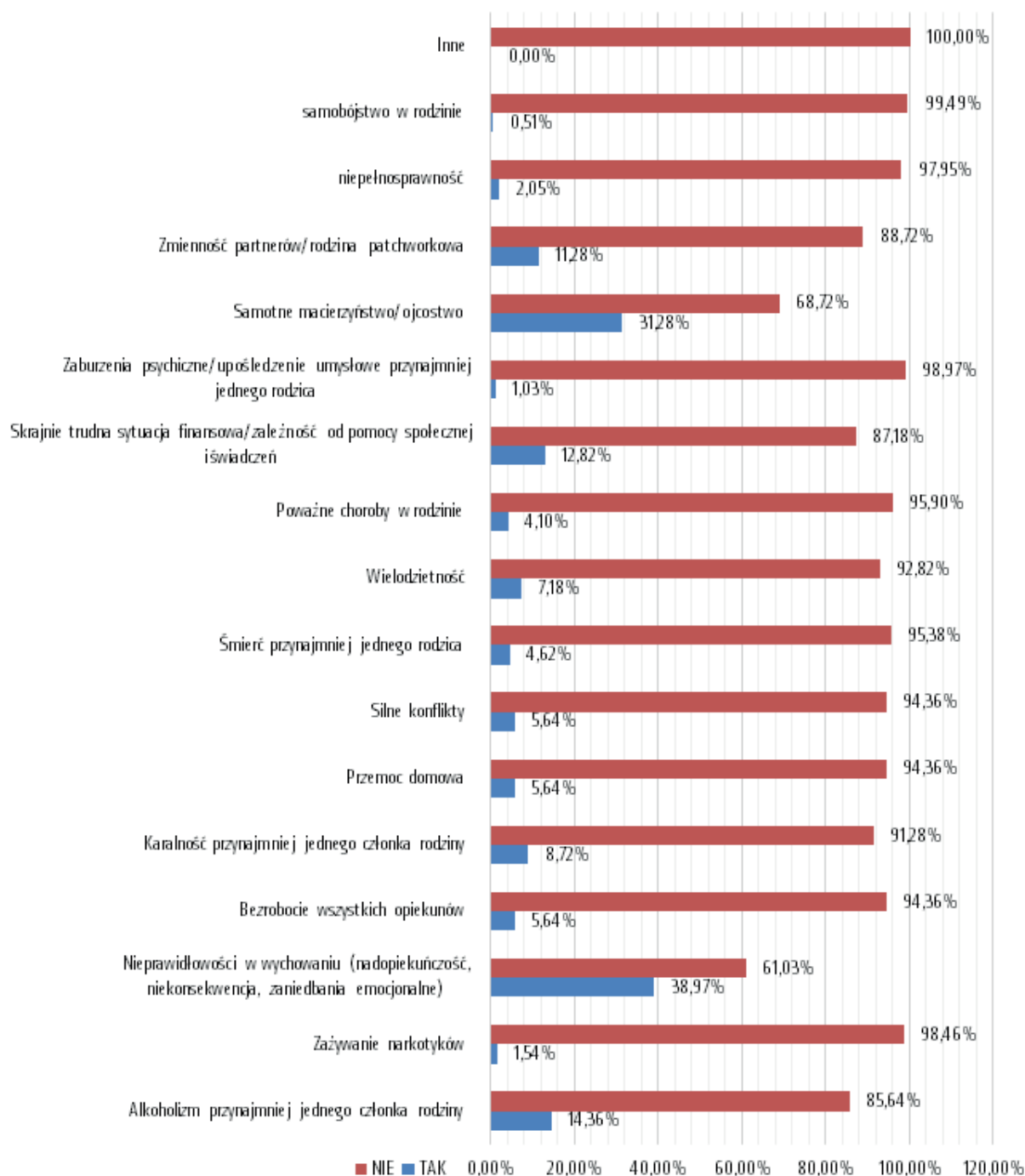

Opracowanie własne.

Na wykresie 26 przedstawiono wyniki analizy akt sądowych, które dotyczą oceny i wyjaśnienia przyczyn dysfunkcji rodziny nieletniego zaobserwowanych i ujętych w sprawozdaniach z nadzoru przez kuratorów sądowych.

Według informacji zawartych w analizowanych aktach kuratorzy sądowi, szukając przyczyn dysfunkcji i dezorganizacji życia rodzinnego nieletniego, najczęściej zwracają uwagę na problem alkoholizmu występujący w rodzinie (14%), nieprawidłowości w wychowaniu (39%) oraz samotne macierzyństwo lub samotne ojcostwo (31%). W mniejszym stopniu uwarunkowania aktualnego stanu rzeczy dotyczyły karalności członków rodziny (9%), trudnej sytuacji finansowej (13%), zmienności partnerów (11%). Zdecydowana mniejszość dotyczyła wyjaśnień związanych z bezrobociem (6%), zażywaniem narkotyków przez rodziców (1,5%), samobójstwem w rodzinie (0,5%).

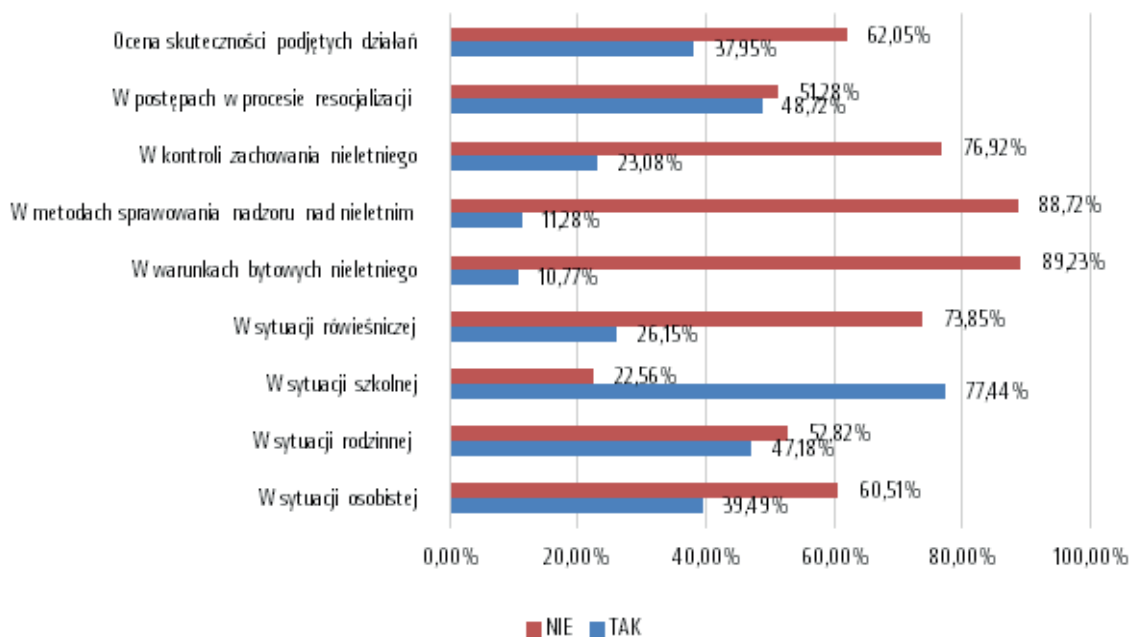
Wykres 26. Problemy zdiagnozowane w środowisku rodzinnym nieletniego

Opracowanie własne.

Dokonując ciągłej diagnozy sytuacji nieletniego, kuratorzy sądowi zwracali również uwagę na zmiany w jego życiu (wykres 27). W świetle analizowanych dokumentów, sprawozdań, kart czynności nadzoru obszary, w których dochodziło do zmiany, to: sytuacja szkolna (77,4%), rodzinna (47,1%), osobista (39,4%). Dodatkowo kuratorzy wskazywali na postępy w procesie resocjalizacji (48,7%) i dokonywali oceny skuteczności podejmowanych oddziaływań (38%).

Wykres 27. Diagnozowanie zmian w życiu nieletniego w trakcie pełnienia nadzoru

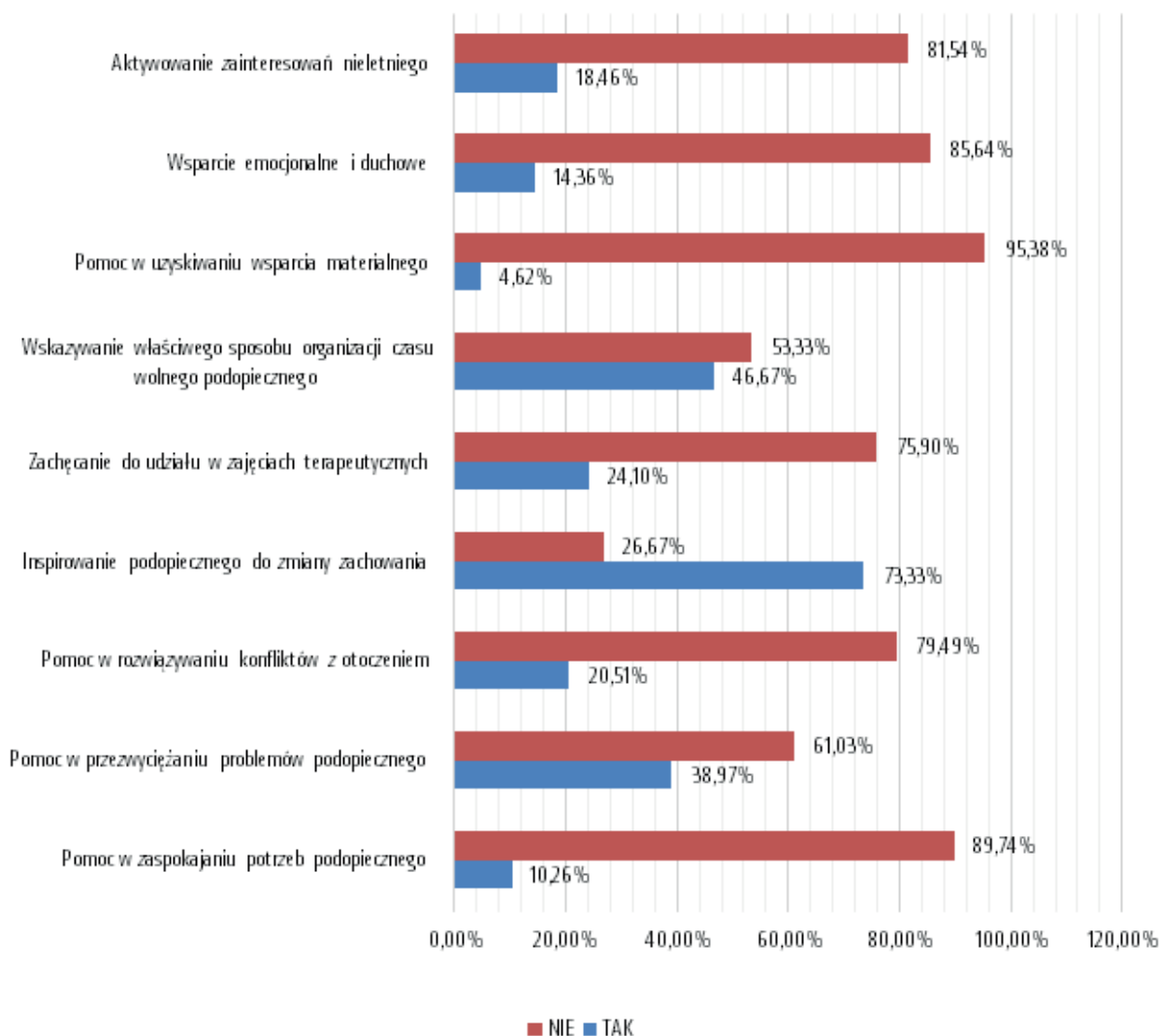
Opracowanie własne.

Wybrane aspekty metodyki pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach nieletnich – analiza badań aktowych

Jak wynika z analizowanych akt kuratorzy najczęściej wykorzystują metodę indywidualnego przypadku (casework: 43,6%), rozmowy motywujące (44,6%), kontrolowanie (46,7%) oraz rozmowy wychowawcze (56,4%). Ponadto kuratorzy sądowi korzystają z metody doradzania wychowawczego (27,6%) i przekonywania (28,2%), środowiskowej (network: 19,5%), przykładu osobistego (9,7%) oraz informują, prowadzą rozmowy profilaktyczne (28,2%). Na podstawie analizy akt można stwierdzić, że incydentalnie korzystają z kontraktu (4,1%), nagród i kar (3,08%), metod grupowych (11,8%) oraz kulturotechniki (2%). Wymienione metody pracy resocjalizacyjnej zostaną szczegółowo omówione na końcu tego rozdziału. Tam też zostanie porównany ich dobór do oddziaływań w poszczególnych kategoriach spraw. W tym miejscu chcielibyśmy wskazać na wyróżnione przez kuratorów sądowych, a dostrzeżone podczas analizy akt, elementy pracy metodą indywidualnych przypadków, najczęściej deklarowaną i również proponowaną, zalecaną do pracy w nadzorze nad nieletnim zarówno przez przedstawicieli świata nauki, jak i nadzór merytoryczny w postaci, najpierw patronów aplikacji, a później kierowników zespołów i kuratorów okręgowych. Na wykresie 28 przedstawiono, jakie możliwości pracy wskazywali kuratorzy sądowi w sprawozdaniach z nadzoru. Najczęściej było to inspirowanie do zmiany (73,3%), wskazywanie właściwego sposobu organizacji

czasu wolnego (46,6%) i pomoc w przezwyciężaniu problemów (39%). Najrzadziej pomoc w uzyskiwaniu wsparcia materialnego (4,6%) i pomoc w zaspokajaniu potrzeb (10,2%).

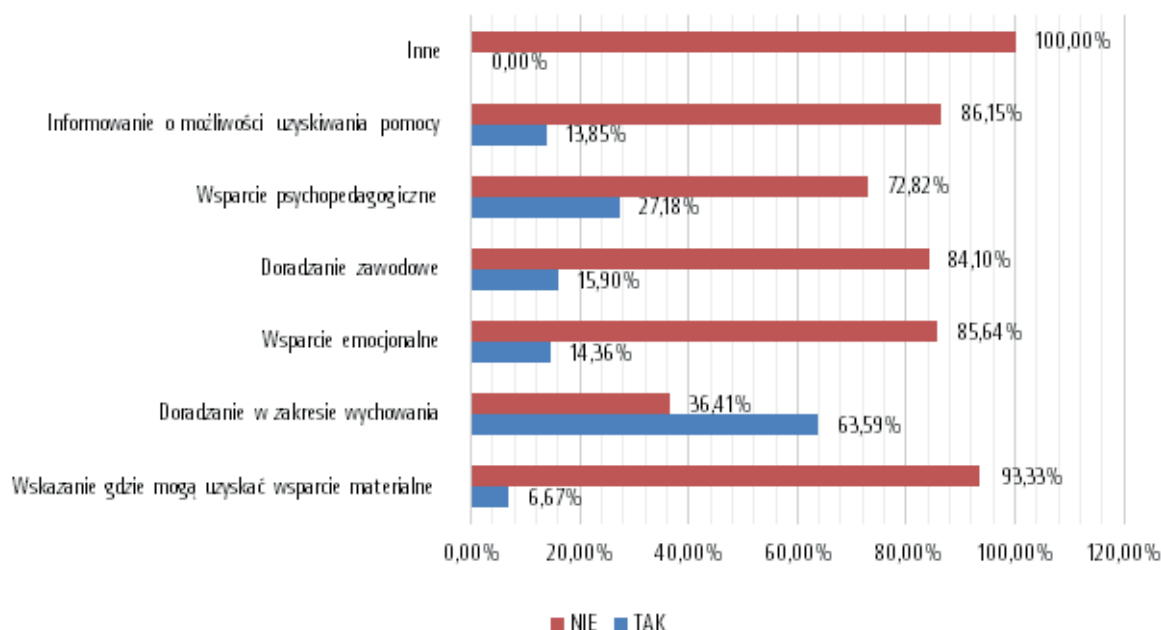
Wykres 28. Elementy pracy z indywidualnym przypadkiem stosowane przez kuratorów sądowych w nadzorze nad nieletnim

Opracowanie własne.

W analizowanych dokumentach zawartych w aktach nadzorów nad nieletnimi można również odnaleźć odniesienie do zadań realizowanych w ramach wsparcia rodziny nieletniego, a wśród nich kuratorzy sądowi najczęściej wskazywali doradzanie w zakresie wychowania (63,5%) i wsparcie psychopedagogiczne (27,18%).

Wykres 29. Zadania realizowane w ramach wsparcia rodziny nieletniego

Opracowanie własne.

Podsumowując, należy wskazać, że diagnozy nieletnich zawarte w sprawozdaniach kuratorów sądowych nierzadko wykraczają poza schemat nakreślony w rozporządzeniu, są rozbudowane i pozwalają na właściwy dobór metod pracy oraz konstruowanie planów. Natomiast w zakresie metodyki pracy i tego co można dostrzec na podstawie analizy akt, zauważalne są pewne deficyty we właściwym doborze, nazwaniu, czy dookreśleniu stosowanych form oddziaływania resocjalizacyjno-wychowawczego. Analizy dają pełniejszy obraz pracy kuratorów sądowych i często wymagają pogłębienia, by dostrzec rzeczywiste zaangażowanie w pracę oraz kompetencje w zakresie doboru narzędzi. Ogólna konkluzja, jaka rysuje się po badaniach spraw tej kategorii jest taka, że dokumentowanie prowadzonych nadzorów nad nieletnimi nie oddaje w pełni wielości wykonywanych czynności, zabiegów i stosowanych form oddziaływania resocjalizacyjnego, a także elementów profilaktyki.

3.3. W sprawach skierowania do ośrodka kuratorskiego

Środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego (do 2001 r. – kuratorskiego ośrodka pracy z młodzieżą) od chwili powstania był i jest w dalszym ciągu istotnym elementem systemu resocjalizacji nieletnich w Polsce⁶³. Przez niektórych autorów traktowany jako swoista odmiana nadzoru kuratorskiego sprawowanego przez zespół kuratorów sądowych zatrudnionych w ośrodku kuratorskim i polegającego na profesjonalnej organizacji

⁶³ Zob. P. Kozłowski, K. Stasiak, *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*. Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2018.

czasu pozaszkolnego nieletnich poprzez działalność profilaktyczną, opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną zmierzającą do zmiany postaw uczestników w kierunku społecznie pożądanym⁶⁴. W wielu okręgach sądowych jest to stały i ważny składnik pracy kuratorów sądowych, dlatego należy w tym raporcie przypomnieć krótko zasady jego funkcjonowania. Odnosząc się szczególnie do warunków, w jakich obecnie znalazły się te instytucje prowadzone przez kuratorów sądowych⁶⁵.

Organizacja i funkcjonowanie ośrodków kuratorskich wskazują, że ta instytucja wyróżnia się na tle pozostałych jako wyjątkowa w kontekście pełnienia funkcji profilaktycznej i możliwości diagnostycznych oraz wielości stosowanych metod pracy z nieletnimi. W postępowaniu z nieletnimi środek ten traktowany jest jako skutecznie stwarzający warunki dla szeroko pojętej profilaktyki, zwłaszcza w zakresie zapobiegania demoralizacji dzieci i młodzieży oraz ponownego popełniania przez nieletnich czynów karalnych, głównie poprzez wzmoczoną kontrolę nieletnich na terenie ośrodka. Staje się instytucją wczesnego reagowania i wsparcia w środowiskach lokalnych. Warunki oddziaływania wychowawczego w ośrodku kuratorskim pozwalają na intensywniejszą pracę z nieletnim, a także na bardziej indywidualne podejście w traktowaniu wychowanka niż w przypadku samoistnego środka w postaci nadzoru kuratora sądowego czy rodzica. W ośrodkach kuratorskich szczególnie realizowana jest zasada podmiotowego traktowania wychowanka. Możliwe są w nich również do zastosowania wskazania nauki np. w klasycznym ujęciu w zakresie psychotechnik, socjotechnik, kulturotechnik. Jakkolwiek ten środek wychowawczy był wcześniej stosowany, to jednak zmieniła się zasada jego funkcjonowania. Przed zmianami⁶⁶ funkcjonowało więcej kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą, albowiem mogli do nich uczęszczać małoletni zagrożeni demoralizacją, w ramach szeroko pojętej profilaktyki. Zmiana rozporządzenia w sprawie

⁶⁴ Zob. H. Haak, *Zadania kuratorów rodzinnych określone w ustawie z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*, [w:] *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego...*, Warszawa 2010, s. 542–543.

⁶⁵ Zagadnienia dotyczące efektywności zajęć prowadzonych dla uczestników ośrodków kuratorskich wydają się szczególnie istotne jako głos w dyskusji nad możliwymi zmianami w systemie pracy z dziećmi i młodzieżą niedostosowaną bądź zagrożoną niedostosowaniem społecznym. Krajowa Rada Kuratorów (KRK) w okresie od marca do maja 2012 r. przeprowadziła badania dotyczące ośrodków kuratorskich. Do badań wykorzystano narzędzie w postaci kwestionariusza ankiety, o którego wypełnienie proszono kierowników ośrodków kuratorskich. Badania te powtórzono w latach 2016/2017. Celem badań była próba pomiaru efektywności pracy ośrodków kuratorskich, opisu ich organizacji oraz sytuacji ekonomicznej. Pytania kwestionariusza zostały tak ułożone, aby dostarczyć odpowiedzi na powyższe problemy. Konstruując narzędzie, wzięto pod uwagę również obowiązujące rozporządzenie, aby zaprezentować, jakie ma ono zastosowanie w rzeczywistości. W ten sposób dokonano swego rodzaju aktualnej diagnozy sytuacji ośrodków kuratorskich. Więcej: Ł. Kwadrans, *Diagnoza aktualnej sytuacji i propozycje rozwoju ośrodków kuratorskich*, „Probacja” 2012, nr 3, s. 113–124; Ł. Kwadrans, *Ośrodek kuratorski – jego miejsce w systemie profilaktyki i resocjalizacji nieletnich w Polsce*, [w:] *Polska kuratela sądowa na przełomie wieków...*, s. 107–125. Ł. Kwadrans, *Ośrodek kuratorski – środek wychowawczy wykonywany przez kuratorów sądowych*, [w:] *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego...*, Warszawa 2018, s. 840–872. Można mówić w pewnym sensie o podłużności badań w związku z ich powtórzeniem z użyciem tego samego narzędzia w latach 2016/2017. Równolegle w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki, numer rej.: 2015/17/N/HS6/02900. Projekt badawczy realizowany w ramach konkursu PRELUDIUM 9 na temat „Zasoby odpornościowe młodzieży nieprzystosowanej” przeprowadzono badania w tym zakresie wśród uczestników ośrodków kuratorskich. Wyniki zostały zaprezentowane w publikacji K. Konaszewskiego i Ł. Kwadransa pt. *Zasoby osobiste młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Uwarunkowania środowiskowe*, Kraków 2018.

⁶⁶ Chodzi o zmianę ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 2001 r.

ośrodków kuratorskich, a w szczególności ograniczenie kategorii uczestników wyłącznie do nieletnich, wobec których zastosowano ten środek wychowawczy, spowodowała wyraźny spadek liczby ośrodków⁶⁷. Obecnie w wielu okręgach sądowych nie funkcjonują ośrodki kuratorskie, a zatem orzecznictwo w sprawach nieletnich ma ograniczone możliwości stosowania środków wychowawczych w ramach ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Tym samym zawęża się możliwości alternatyw dla zamkniętych środowisk wychowawczych w postępowaniu z nieletnimi.

W art. 65 § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich wskazano, że stosowanie środków wychowawczych ma na celu wychowanie nieletniego na świadomego i uczciwego obywatela i odbywa się z uwzględnieniem wskazań nauki i doświadczeń pedagogicznych. Uszczegółowienie kolejnego paragrafu tego artykułu poprzez ustalenie, że działalność wychowawcza powinna zmierzać przede wszystkim do wszechstronnego rozwoju osobowości i uzdolnień nieletniego oraz do kształtowania i utrwalania w nim społecznie pożądanej postawy i poczucia odpowiedzialności, tak by był on odpowiednio przygotowany do społecznie użytecznej pracy, znalazło odniesienie w przepisach wykonawczych dotyczących ośrodków kuratorskich. Przy stosowaniu tego środka wychowawczego zwraca się również uwagę na to, że jego wykonywanie powinno doprowadzić także do prawidłowego spełniania przez rodziców lub opiekuna ich obowiązków wobec nieletniego. Do wykonywania środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego włącza się również organizacje młodzieżowe i inne organizacje społeczne. Wielokrotnie bez takiej współpracy niemożliwe byłoby sprawne wykonywanie tego środka wychowawczego i korzystanie ze wskazań nauki oraz doświadczeń pedagogicznych, o których mowa w wyżej wspomnianym artykule ustawy. Potwierdza to przeprowadzona w ramach niniejszego badania analiza akt zastępczych dotyczących wykonywania skierowania do ośrodka kuratorskiego.

Jak to już było referowane we wcześniejszych publikacjach na ten temat⁶⁸, w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich (dalej: r.oś.kur.), wydanym na podstawie delegacji ustawowej (art. 84 § 5 u.p.n.), określono tryb i szczegółowe zasady tworzenia i znoszenia ośrodków kuratorskich, zakres działania i organizację ośrodków kuratorskich, sposób wykonywania nadzoru nad ośrodkami kuratorskimi⁶⁹. Zgodnie z § 4 r.oś.kur. ośrodki kuratorskie tworzy i znosi prezes sądu okręgowego w obszarze jego właściwości na wniosek prezesa sądu rejonowego, po zasięgnięciu opinii kuratora okręgowego. Ośrodki funkcjonują przy sądach rejonowych w liczbie zależnej od

⁶⁷ Przed wejściem w życie obowiązującego rozporządzenia z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich w Polsce było ponad 260 kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą. Na koniec roku 2017 r. w Polsce funkcjonowało 96 ośrodków kuratorskich.

⁶⁸ Fragment od tego miejsca do końca tego punktu został opracowany na podstawie publikacji: Ł. Kwadrans, [w:] T. Jedynak (red.), K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2014.

⁶⁹ Zob. K. Gromek, *Regulacje prawne dotyczące ośrodków kuratorskich*, [w:] *Wychowanie, profilaktyka, resocjalizacja*, cz. II, red. J. Sowa, E. Piotrowski, J. Rejman, Rzeszów 2003.

potrzeb lokalnych, uwzględniając w szczególności liczbę spraw nieletnich oraz stopień ich demoralizacji (§ 3 pkt 1 r.oś.kur.). Należy wspomnieć, że względy finansowo-organizacyjne mają również wpływ na liczbę i sposób funkcjonowania ośrodków kuratorskich. Przy sądzie rejonowym może działać więcej niż jeden ośrodek. Ze względu na stopień demoralizacji nieletnich można dokonać profilowania ośrodków stosownie do treści art. 66 u.p.n., który zawiera postulat indywidualizacji oddziaływania na nieletnich odpowiednio do ich osobowości i potrzeb wychowawczych. W myśl § 5 ust. 1 r.oś.kur. ośrodek kuratorski prowadzi działalność profilaktyczną, opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną, zmierzając do zmiany postaw uczestników w kierunku społecznie pożądanym⁷⁰, zapewniającym prawidłowy rozwój ich osobowości, w szczególności poprzez: 1) zaspokajanie potrzeb osobowościowych, 2) rozwiązywanie problemów psychicznych, 3) uczenie samodzielnego radzenia sobie z trudnościami życiowymi, 4) eliminowanie zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych oraz wyrównywanie zaniedbań środowiskowych, 5) wdrażanie do przestrzegania norm społecznych, 6) rozwijanie zainteresowań, 7) wyrabianie właściwych nawyków spędzania czasu wolnego, 8) rozładowywanie napięć emocjonalnych, 9) kształtowanie poczucia odpowiedzialności i opiekuńczości. Ze wspomnianych badań Krajowej Rady Kuratorów wynika, że uczestnicy ośrodków kuratorskich nabywali ponadto umiejętności w zakresie samoobsługi i przygotowania posiłków, budowania pozytywnych relacji interpersonalnych, autoprezentacji, dostrzegania własnych pozytywów, samokontroli, samodzielnego odrabiania lekcji, współpracy w grupie, kreatywnego spędzania wolnego czasu, rozwijania twórczych postaw, eliminowania agresji, życia bez alkoholu, umiejętności rozwiązywania konfliktów, kształtowania postaw tolerancji, odkrywania predyspozycji zawodowych, komunikacji interpersonalnej, radzenia sobie ze stresem, wyrażania uczuć poprzez „komunikat ja”, umiejętności panowania nad emocjami, nauki systematycznej pracy, poczucia własnej wartości, rozwijania potencjałów, rozwijania empatii⁷¹.

W celu realizacji tych zadań w ośrodku organizuje się zajęcia z uczestnikami oraz inicjuje współpracę z instytucjami państwowymi, społecznymi, jednostkami samorządowymi. Ta współpraca objawia się nie tylko w wymiarze pomocy materialnej, zakupu środków trwałych, pomocy dydaktycznych, ale również w organizowaniu wspólnych imprez, wyjazdów terapeutyczno-resocjalizacyjnych (wycieczki, kolonie), imprez sportowych, turniejów piłki nożnej, tenisa stołowego, kręglarskich itp. o zasięgu rejonowym czy okręgowym pomiędzy ośrodkami. Dzięki pomocy partnerów lokalnych ośrodki kuratorskie mogą również korzystać z pomocy terapeutów. Organizacje pozarządowe pozyskują środki zewnętrzne, dzięki którym takie działania mogą być finansowane. Należy także podkreślić niezwykle znaczenie takich zadań ośrodka, jak rozpoznawanie potrzeb opiekuńczo-wychowawczych i ich zaspokajanie

⁷⁰ Por. art. 65 u.p.n. oraz art. 1 u.o.k.s.

⁷¹ Ł. Kwadrans, *Diagnoza aktualnej sytuacji...*, s. 115.

w stopniu pozwalającym pozostać nieletnim objętym kuratelą grupową⁷² w ich naturalnym środowisku. Istotne są zadania polegające na współdziałaniu kadry ośrodka kuratorskiego z rodzicami, szkołami, instytucjami i placówkami społeczno-wychowawczymi oraz kulturalno-oświatowymi. Działania te stanowią ważny element w kontekście problemów z frekwencją nieletnich na zajęciach w ośrodkach kuratorskich.

W ośrodku organizowane są także spotkania z rodzicami lub opiekunami uczestników, pedagogami szkolnymi, mające na celu dokonywanie analizy przebiegu procesu wychowania i ustalenie dalszych metod postępowania (§ 5 ust. 3 r.oś.kur.), a także mobilizowanie do udziału uczestników w zajęciach, sporządzanie wspólnie kontraktów z nieletnimi. Stały kontakt z rodzicami (opiekunami) uczestników jest istotnym elementem skutecznego oddziaływania wychowawczego⁷³. Dzięki temu można liczyć na kontynuację pracy prowadzonej podczas zajęć w ośrodku po powrocie nieletnich do domów rodzinnych, gdy rodzice (opiekunowie) wchodzą jako partnerzy do współpracy w celu redukcji niepożądanych zachowań podopiecznych.

Poza tym wspomniane już badania K. Konaszewskiego i Ł. Kwadransa potwierdzają wagę zasobów w rodzinie nieletnich w kontekście ich zasobów osobistych.

Ośrodki kuratorskie prowadzą przede wszystkim działalność profilaktyczną i resocjalizacyjno-terapeutyczną, zmierzając do wtórnej socjalizacji uczestników. W rzeczywistości pełnią również funkcję opiekuńczo-wychowawczą i edukacyjną (elementy kształcenia resocjalizującego), tzn. zapewniają opiekę w godzinach popołudniowych pod kierunkiem kuratorów sądowych, wolontariuszy i praktykantów⁷⁴. Organizują zajęcia pozalekcyjne oraz stwarzają odpowiednie sytuacje wychowawcze, a także przygotowują do zajęć samoobsługowych. Niezmiernie ważna jest także odpowiednia realizacja zadań z zakresu usuwania braków i zaniedbań w nauce, podnoszenie sprawności w uczeniu się oraz częściowa reedukacja. Podstawowym zadaniem funkcji profilaktyczno-kompensacyjnej jest rozpoznanie sytuacji zagrożenia nieletnich. W zakres tej funkcji wchodzi następujące zadania: częściowe izolowanie i uodparnianie nieletnich na negatywne bodźce środowiska wychowawczego, np. dysfunkcyjnej rodziny, grupy rówieśniczej, środowiska lokalnego, wskazywanie pożądanych sposobów funkcjonowania w społeczeństwie, grupie, rodzinie. W ramach tych działań realizowane są między innymi autorskie zajęcia z zakresu profilaktyki uzależnień, warsztaty dotyczące sposobów radzenia sobie z agresją, przeciwdziałania przemocy, radzenia sobie w sytuacji przemocy w rodzinie i środowisku rówieśników, radzenia sobie z sukcesami

⁷² H. Haak, *Zadania kuratorów rodzinnych...*, s. 367.

⁷³ Należy zaznaczyć, że rocznie odbywa się około 700 zebrań z rodzicami uczestników w 96 ośrodkach kuratorskich, a dodatkowo mają miejsce spotkania indywidualne. Zatem kontakt z rodziną jest regularny, żeby nie wskazać, że częsty. Wyraźnie podkreśla to wskazania pracy z wykorzystaniem nie tylko metod indywidualnych przypadków, ale również metod grupowych i środowiskowych.

⁷⁴ Z badań KRK wynika, że w ośrodkach kuratorskich co roku kształci się do przyszłego zawodu ponad 100 praktykantów i ponad 200 wolontariuszy, którzy odpowiednio przepracowują od kilku do kilkunastu tysięcy godzin rocznie.

i porażkami, budowania pozytywnego obrazu siebie, dbałości o higienę osobistą, warsztaty dotyczące chorób zakaźnych. Nie bez znaczenia jest ustalenie rocznych planów pracy ośrodka kuratorskiego, w których uwzględnia się oddziaływania korespondujące z potrzebami uczestników w zakresie kompensacji. Podczas zajęć nieletni uczestniczą na przykład w zabawach grupowych, wykonują prace plastyczne, przygotowują proste potrawy i biorą udział w innych formach aktywności, które mają prowadzić do integracji grupy poprzez budowanie wzajemnego szacunku i zaufania. Planuje się również rozwój ukrytych i odkrywanie nowych potencjałów tożsamościowych w myśl koncepcji twórczej resocjalizacji⁷⁵.

Dodatkowo warte dostrzeżenia jest to, że ośrodki kuratorskie na trwałe stały się elementami lokalnych systemów wsparcia, resocjalizacji, pomocy i wspomagają gminne instytucje zajmujące się problemami społecznymi. Kadry ośrodków kuratorskich włączane są do lokalnych zespołów interwencyjnych, interdyscyplinarnych grup opracowujących strategie, systemy przeciwdziałania przemocy w rodzinie, walki z przestępczością, profilaktyki uzależnień, wspierają także tworzenie diagnoz społecznych na terenie gmin. Dostrzega się coraz lepsze powiązanie czynności podejmowanych przez pracowników ośrodków z działaniami rodziców, nauczycieli oraz działaczy społecznych w lokalnym środowisku.

Podczas pracy z uczestnikiem ośrodka istotne jest rozpoznawanie fazy niedostosowania społecznego, określenie objawów oraz opracowanie diagnozy, prognozy przypadku i programu resocjalizacji, planu działań korekcyjno-wychowawczych oraz jego systematyczna realizacja. Zatem od momentu otrzymania orzeczenia przez kierownika ośrodka należy zapoznać się z aktami sprawy, założyć nieletniemu teczkę, w której gromadzi się dokumentację przebiegu stosowania środka wychowawczego. Następnie trzeba nawiązać kontakt z uczestnikiem i jego środowiskiem rodzinnym, szkolnym, lokalnym w celu zebrania materiału potrzebnego do sporządzenia diagnozy. Informacje dodatkowe uzyskać można po włączeniu uczestnika do grupy i obserwacji jego funkcjonowania podczas zajęć w ośrodku i terapii. Należy dokonywać systematycznych wpisów w dzienniku i arkuszu spostrzeżeń, a w terminie wskazanym w orzeczeniu (nie rzadziej niż raz na 6 miesięcy) sporządzać sprawozdania (opinie) o nieletnim. W sprawozdaniu pisemnym formułuje się plan pracy i odnosi się do jego realizacji. Zakończenie stosowania środka wychowawczego następuje w związku z umorzeniem postępowania (na wniosek lub w momencie ukończenia przez uczestnika 18 lat), uchylenia środka, zmiany środka.

W § 7 wskazano, że zajęcia z uczestnikami realizuje się w szczególności metodą pracy: 1) grupowej, 2) z indywidualnym przypadkiem, 3) środowiskowej. Podczas analizy akt rzeczywistości można było dostrzec pewien eklektyzm stosowania metod pracy i elastyczność ich doboru wynikającą zapewne z dostępnych warunków, tj. zasobów zewnętrznych, ale i specjalistycznej kadry. Badania potwierdzają informacje, że zajęcia z uczestnikami polegają zwłaszcza na: 1)

⁷⁵ Szerzej M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, Warszawa 2009.

organizowaniu czasu wolnego, 2) nawiązywaniu współpracy ze środowiskiem, 3) prowadzeniu terapii, 4) udzielaniu pomocy w usuwaniu zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych. Uczestnicy ośrodków kuratorskich mogą korzystać m. in.: z zajęć sportowych, artystycznych, treningu zastępowania agresji ART, zajęć kulinarnych, dotyczących szkodliwości środków psychoaktywnych, asertywności, radzenia sobie z gniewem, zajęć z seksuologii, mediacji rodzinnych i rówieśniczych, zajęć samoobsługowych dotyczących przygotowywania posiłków i czynności porządkowych, biblioterapii, arteterapii, odrabiania lekcji, pogadanek, filmów tematycznych, gazetek ściennych, mądrego używania Internetu, imprez okolicznościowych, projektów z zakresu profilaktyki uzależnień, doradztwa zawodowego, nauki języka obcego, zajęć teatralno-muzycznych, treningów zachowań i pracy w ujęciu systemowym, programu korekcji zachowań destrukcyjnych TUKAN.

Badania aktowe potwierdziły diagnozę stosowania środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego, która wynikała ze wspomnianych badań KRK z roku 2012 i 2016/2017 (NCN). Można stwierdzić, że ośrodek kuratorski w sposób nieporównywalny z żadnym innym środkiem wychowawczym pozwala na stosowanie wielości metod pracy resocjalizacyjno-wychowawcze, a także jest miejscem prowadzenia profilaktyki.

Diagnoza dotycząca osobowości jednostki i jej środowiska rodzinnego, rówieśniczego, szkolnego i lokalnego, a także diagnoza społeczna całej grupy umożliwia stosowanie indywidualnego i zespołowego podejścia w procesie wychowawczym skierowanym do uczestników ośrodków kuratorskich. Działalność tych instytucji obejmuje takie funkcje, jak: profilaktyka, opieka, wychowanie, resocjalizacja i terapia. Funkcje opiekuńczo-wychowawcza i resocjalizacyjno-terapeutyczna zostały szerzej opisane, jednak równie ważna jest funkcja profilaktyczna ośrodków kuratorskich. Szczególnie należy tu wspomnieć o profilaktyce objawowej, która polega na interwencji wychowawczej obejmującej nieletnich zdradzających wstępne objawy niedostosowania bądź zagrożenia niedostosowaniem społecznym. Można zatem zauważyć, że ośrodek kuratorski to instytucja, która w sposób wielowymiarowy ma zajmować się nieletnimi.

Wychowawcy na polecenie kierownika sporządzają sprawozdania o uczestnikach, które były przedmiotem analizy zespołu badawczego, do właściwego sądu rejonowego. Zawierają one dane o frekwencji, zachowaniu, skuteczności oddziaływań wychowawczych, uczestnictwie w terapii, aktywności, stosowaniu się do zaleceń wychowawców i inne informacje z arkuszy spostrzeżeń, a także odniesienie do zakresu realizacji programu resocjalizacji i plan pracy z uczestnikiem w kolejnym okresie sprawozdawczym. Wspomniane sprawozdanie może również zawierać informację dla sądu o konieczności zmiany stosowanego środka wychowawczego, nałożenia dodatkowych zobowiązań na nieletniego. Szczególnie, że nowelizacja ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich nadała takie uprawnienia kuratorom sądowym. Arkusze spostrzeżeń zawierają datę zdarzenia, opis zachowania, wnioski do pracy wychowawczej i podpis osoby dokonującej wpisu. W niektórych okręgach sądowych

przyjęto reguły ujednolicenia sposobu gromadzenia dokumentacji. Można przechowywać ją w specjalnie do tego celu przygotowanych teczkach, zakładanych indywidualnie dla każdego uczestnika, w których gromadzone byłyby dokumenty od postanowienia sądu o skierowaniu do ośrodka, poprzez arkusze spostrzeżeń, korespondencję, okresowe sprawozdania, informacje o kontaktach z rodzicami i inne dokumenty, w tym także dokumentacja zajęć terapeutycznych.

3.4. W sprawach o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe

(dr Ilona Fajfer-Kruczek)

Wprowadzenie w problematykę

Alkoholizm jest ważnym i powszechnym problemem społecznym. Na tyle istotnym, iż leży w centrum zainteresowań działań interwencyjnych, terapeutycznych, medycznych, prawnych i zadań polityki społecznej. Sama zaś choroba alkoholowa, jak i mechanizmy uzależnienia, współuzależnienia, funkcjonowania poszczególnych członków rodzin oraz kierunki profilaktyki i terapii zostały obszernie opisane w literaturze. Rozważania dotyczące rozumienia powyższych kwestii leżą u podstaw dalszych analiz w niniejszym opracowaniu. Długotrwałe picie na ogół niszczy podstawowe aspekty życia uzależnionych, a destrukcja alkoholowa obejmuje ich organizm, psychikę, a także najbliższe środowisko rodzinne⁷⁶.

Szkodliwe skutki spożywania alkoholu etylowego występują zarówno w przypadku krótkotrwałego, jak długotrwałego jego spożywania. W przypadku skutków długotrwałego spożywania wyróżnia się:

- skutki zdrowotne, fizyczne, somatyczne: choroby układów pokarmowego i dokrewnego, choroby sercowo-naczyniowe i choroby płuc, zaburzenia układu endokrynnego i funkcji seksualnych;
- skutki psychiczne i społeczne: zaburzenia psychotyczne – ostre i rezydualne, zaburzenia nastroju i zespół stresu pourazowego, dysfunkcje procesów poznawczych i zespoły otępienne, inne negatywne skutki społeczne⁷⁷.

Instytucją zajmującą się profilaktyką i skutkami spożywania alkoholu jest Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. W praktyce jednak zadania bezpośrednio ukierunkowane na działania wobec problemów obywateli scedowane są na samorządy terytorialne, a ich wysokość finansowania uzależniona jest od wpływów do budżetu gmin z opłat

⁷⁶ J. Mellibruda, *Psycho-bio-społeczna koncepcja uzależnienia od alkoholu*, „Alkoholizm i Narkomania”, 1997, Nr 3, s. 3.

⁷⁷ L. Cierpiałowska, M. Ziarko, *Psychologia uzależnień – alkoholizm*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.

za korzystanie z zezwoleń na sprzedaż napojów alkoholowych, tzw. „korkowego”. Wobec czego już zakres organizacji pomocy i wsparcia osobom uzależnionym jest zróżnicowany na terenie kraju. Na mocy ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (dalej: u.w.t.p.a.), a także zgodnie z wytycznymi Narodowego Programu Zdrowia, o którym mowa w art. 9 ust. 1 ustawy z dnia 11 września 2015 r. o zdrowiu publicznym⁷⁸, samorządy tworzą i realizują gminne programy profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych na swoim obszarze, dążąc do:

- zwiększenia dostępności pomocy terapeutycznej i rehabilitacyjnej dla osób uzależnionych od alkoholu i narkotyków,
- udzielania rodzinom, w których występują problemy uzależnienia od środków psychoaktywnych, pomocy psychospołecznej i prawnej oraz ochrony przed przemocą w rodzinie;
- prowadzenia profilaktycznej działalności informacyjnej i edukacyjnej w zakresie rozwiązywania problemów alkoholowych i przeciwdziałania narkomanii, w szczególności dla dzieci i młodzieży, w tym prowadzenie pozalekcyjnych zajęć sportowych, a także działań na rzecz dożywiania dzieci uczestniczących w pozalekcyjnych programach opiekuńczo - wychowawczych i socjoterapeutycznych;
- wspomagania działalności instytucji, stowarzyszeń i osób fizycznych, służącej rozwiązywaniu problemów alkoholowych i narkomanii;
- podejmowania interwencji w związku z naruszeniem przepisów dotyczących reklamy napojów alkoholowych i zasad ich sprzedaży oraz występowania przed sądem w charakterze oskarżyciela publicznego;
- wspierania zatrudnienia socjalnego poprzez organizowanie i finansowanie centrów integracji społecznej;
- udzielania pomocy społecznej osobom uzależnionym i rodzinom osób uzależnionych, dotkniętych ubóstwem i wykluczeniem społecznym i integrowanie ze środowiskiem lokalnym tych osób z wykorzystaniem pracy socjalnej i kontraktu socjalnego,
- prowadzenia placówek wsparcia dziennego.

Zgodnie z art. 26 u.w.t.p.a. w określonych sytuacjach sąd rejonowy może zobowiązać osoby uzależnione od alkoholu do poddania się leczeniu w stacjonarnym lub niestacjonarnym zakładzie leczenia odwykowego.

Co do przesłanek decydujących o skierowaniu tego typu spraw do rozpoznania przez sąd rodzinny, decydujące znaczenie mają dwie, świadczące o szkodliwości zaistniałego stanu, po pierwsze rozkład życia rodzinnego, a po drugie demoralizacja małoletnich. Uzależnienie od alkoholu prowadzi w licznych przypadkach do konfliktów w rodzinie, pojawienia się przemocy, demotywacji do pracy zarobkowej, a czasami wręcz pogorszenia sytuacji materialnej

⁷⁸ T.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1492.

rodziny. Nie bez znaczenia pozostaje zjawisko współuzależnienia osób bliskich, którym trudno skutecznie interweniować w relacji z uzależnionym. Problem dotyczy również dzieci, zarówno w kwestii demoralizacji, jak i zaniedbania. Nadal istnieje przekonanie, że problemów rodziny nie powinno się eksponować społecznie, co prowadzi często do sytuacji skrajnych, w których to ostatecznie członkowie rodzin najczęściej zgłaszają się o pomoc w rozwiązaniu problemu alkoholowego biskiej osoby, gdyż ta z racji choroby alkoholowej nie ma motywacji i chęci do jej przezwyciężenia.

Należy w tym miejscu podkreślić, iż kryzys życiowy jednostki, mający przełożenie na jej rodzinę i relacje społeczne w chorobie alkoholowej leży w gestii zainteresowania trzech resortów: zdrowia, polityki społecznej i sprawiedliwości. W art. 31 ust. 1 u.w.t.p.a. znajduje się zapis umożliwiający przy orzekaniu o obowiązku poddania się leczeniu odwykowemu równoczesne ustanowienie na czas trwania tego obowiązku nadzoru kuratora sądowego. Zatem oczekiwać należy współmiernego zaangażowania i współpracy przedstawicieli tychże resortów, co do skłonienia do podjęcia i ukończenia obowiązkowego leczenia odwykowego przez uczestnika postępowania⁷⁹. Jak już wskazano, równocześnie z obowiązkiem poddania się leczeniu odwykowemu, sąd może orzec nadzór kuratora. Nadzór – zgodnie z art. 31 ust. 2a u.w.t.p.a. – sprawuje kurator sądowy wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich – co uzasadniono właściwością spraw.

Wobec powyższego ustawodawca w art. 31 ust. 2 u.w.t.p.a. określa obowiązki osoby uzależnionej, wobec której ustanowiony został nadzór. Osoba ta ma obowiązek stawiania się na wezwanie sądu lub kuratora sądowego i wykonywania ich poleceń, dotyczących takiego postępowania w okresie nadzoru, które może się przyczynić do skrócenia czasu trwania obowiązku poddania się leczeniu. Natomiast zgodnie z art. 31 ust. 4 u.w.t.p.a. „[k]ierownik zespołu kuratorskiej służby sądowej powierza sprawowanie nadzoru kuratorowi sądowemu mającemu odpowiednie przygotowanie w zakresie postępowania z osobami uzależnionymi od alkoholu. Powierzenie następuje niezwłocznie po otrzymaniu orzeczenia do wykonania”. Dalej w art. 31, w ust. 5 i 6, określone zostały szczegółowo zadania kuratora sądowego:

5. Kurator sądowy, sprawując nadzór nad osobą, w stosunku do której został orzeczony obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu, organizuje i prowadzi działania mające na celu pomoc osobie zobowiązanej w osiągnięciu celów leczenia.
6. Sprawując nadzór nad osobą, w stosunku do której został orzeczony obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu, kurator sądowy w szczególności:
 - 1) podejmuje działania niezbędne do tego, aby osoba zobowiązana do poddania się leczeniu odwykowemu zastosowała się do orzeczenia sądu;
 - 2) utrzymuje systematyczny kontakt z osobą zobowiązaną do poddania się leczeniu odwykowemu oraz udziela jej niezbędnej pomocy w rozwiązywaniu trudności życiowych, a zwłaszcza w rozpoczęciu i kontynuowaniu leczenia odwykowego;

⁷⁹ T. Jedynak, K. Stasiak, *Nadzór kuratora sądowego*, [w:] *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego...* Warszawa 2018, s. 751.

- 3) zaznajamia się z wynikami leczenia odwykowego oraz współdziała z zakładem lecznictwa odwykowego w celu osiągnięcia celów leczenia odwykowego;
- 4) motywuje osobę poddaną leczeniu odwykowemu do nawiązania kontaktów z odpowiednimi zakładami leczniczymi oraz organizacjami lub grupami samopomocy osób uzależnionych od alkoholu;
- 5) utrzymuje kontakt z członkami rodziny osoby zobowiązanej do poddania się leczeniu odwykowemu, pozostającymi z nią we wspólnym gospodarstwie domowym;
- 6) oddziałuje na środowisko, w którym osoba zobowiązana do poddania się leczeniu odwykowemu przebywa lub do którego ma powrócić, zwłaszcza kształtuje właściwy stosunek do tej osoby;
- 7) składa sądowi pisemne sprawozdania z przebiegu leczenia odwykowego w terminach określonych przez sąd, nie rzadziej jednak niż co 2 miesiące;
- 8) w razie potrzeby współdziała z organami samorządu terytorialnego oraz organizacjami społecznymi w celu zapewnienia osobie zobowiązanej do poddania się leczeniu odwykowemu lub jej rodzinie odpowiedniej pomocy, polegającej w szczególności na ułatwieniu zatrudnienia, zapewnieniu czasowego zakwaterowania oraz na świadczeniach materialnych;
- 9) w razie potrzeby współdziała z pracodawcą w celu realizacji obowiązków nałożonych na osobę zobowiązaną do poddania się leczeniu odwykowemu.

Jak wskazano, kurator nie działa w pustce instytucjonalnej i może korzystać z sieci wsparcia lokalnego, o ile jest ona stworzona dla przewyższania problemów, o których mowa.

Wybrane metody pracy stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe – analiza badań aktowych

Przedmiotowa analiza akt spraw wykonawczych opierała się na przedłożonej dokumentacji kompletnych akt. Wszystkie sprawy dotyczyły sprawowania nadzoru nad obowiązkiem leczenia odwykowego uzależnienia alkoholowego. W kilkunastu przypadkach w trakcie nadzoru, kurator sądowy wnioskował do sądu o zmianę sposobu leczenia odwykowego lub uchylenie nadzoru. W większości przypadków nadzór ustał z mocy prawa, jednakże należy zauważyć, iż w analizowanym materiale dokumentarnym wskazywano sytuacje śmierci nadzorowanego w wyniku powikłań choroby alkoholowej lub na skutek bezpośrednich następstw upojenia alkoholowego. Ponadto należy zaznaczyć, iż w większości badanych przypadków, obowiązek leczenia nie został z sukcesem zakończony przez nadzorowanych, a analiza kart czynności pokazała, iż zdarzały się liczne przypadki zastania nadzorowanych pod wpływem alkoholu lub zebrania informacji ze środowiska, iż nie zachowują oni abstynencji. Z dotychczasowych doświadczeń i analiz wynika, że przymus leczenia oraz potrzeba

współpracy w związku z prowadzoną terapią wykluczają się wzajemnie, co przekłada się na niską skuteczność wykonywania rozpatrywanych orzeczeń⁸⁰.

W tym miejscu należy podkreślić, iż analiza wykazała różnorodną metodykę i formę sporządzania sprawozdań z objęcia nadzoru, sprawozdań okresowych, a także kart czynności z prowadzonych czynności. W zakresie prawidłowości – w większości przypadków zawierały one wymagane w sprawozdaniach obszary merytoryczne. W zakresie różnorodności formy, w ramach tego samego zespołu kuratorskiego funkcjonowały w obiegu różne formaty i wzory sprawozdań oraz kart czynności. Nie zauważono reguły co do szczegółowości i stosowania specjalistycznego aparatu pojęciowego w dokumentach sporządzanych przez kuratorów zawodowych i społecznych. Należy zatem przyjąć, iż jest to kwestia indywidualna.

Zgodnie z badanymi aktami wykonawczymi, terenem pełnienia czynności przez kuratorów były w większości obszary miejskie.

Profil kuratora w prowadzonych nadzorach nad obowiązkiem leczenia odwykowego w świetle badań aktowych

Jak wynika z przebadanych akt wykonawczych, zdecydowaną większość nadzorów prowadziły kobiety (38), mężczyznom nadzór był powierzony w przypadku 15 spraw. W jednej czwartej spraw doszło do zmiany kuratora, z czego tylko w kilku przypadkach (6) wskazano, iż powodem była zmiana rejonu, w jednostkowych przypadkach zaś negatywne postawy wobec kuratora sądowego lub też rezygnacja kuratora społecznego z pełnienia powierzonej funkcji. W pozostałych przypadkach zmiana nie była udokumentowana w aktach, lub akta były niekompletne.

Analizowane sprawy wykonawcze realizowali kuratorzy zawodowi i społeczni, z przewagą tych drugich. Zastanawiające jest zatem, czy w istocie powierzenie nadzoru podyktowane było posiadaniem przez kuratorów odpowiednich kwalifikacji? W przypadku kuratorów zawodowych można zakładać, że znajdowali się wśród nich absolwenci pedagogiki, psychologii, pracy socjalnej, a w treściach kształcenia tych kierunków znajdują się podstawowe informacje na temat uzależnień. W przypadku kuratorów społecznych brak jest w aktach wykonawczych danych odnośnie ich przygotowania zawodowego, dlatego brak jest podstaw do stawiania tez w tej kwestii.

W ponad połowie badanych akt spraw wykonawczych, w dwuletnim czasie obowiązku leczenia odwykowego, najczęściej nadzór prowadził jeden kurator (36 spraw), w 21 przypadkach dwóch i więcej kuratorów (najczęściej powodem było powierzenie nadzoru kuratorowi społecznemu, rezygnacja, lub zmiana rejonu), w jednostkowych przypadkach nadzór

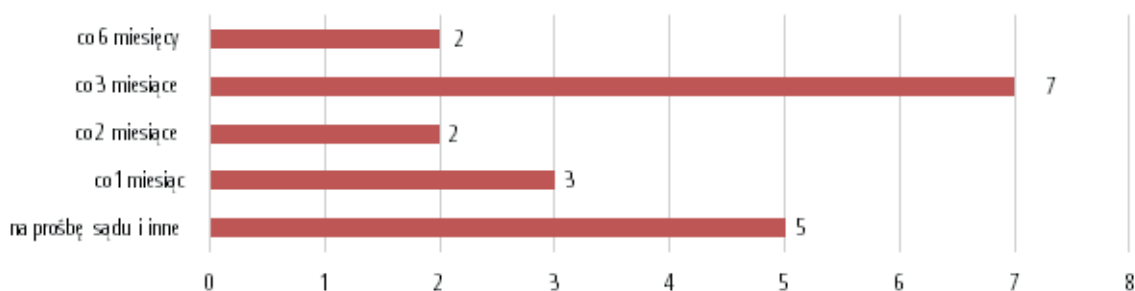
⁸⁰ R. Kulma, *Efektywność wykonania orzeczeń sądowych o obowiązku podjęcia leczenia odwykowego*, „Zeszyty prawnicze UKSW”, nr 9.2, 2009.

sprawowany był przez 3–4 kuratorów. Stopnie służbowe kuratorów prowadzących nadzór zostały policzone i pokategoryzowane:

- w 30 sprawach – nadzory prowadzili kuratorzy specjaliści,
- w 3 sprawach – starsi kuratorzy zawodowi,
- w 6 sprawach – kuratorzy zawodowi,
- w 18 sprawach – wielu kuratorów o różnych stopniach służbowych.

Jak zostało już wspomniane, do obowiązków kuratora należy składanie sprawozdań z przebiegu powierzonych nadzorów do sądu, nie rzadziej niż raz na 2 miesiące. Częstotliwość jak i termin złożenia pierwszego sprawozdania może również określać sąd rodzinny. W orzeczeniach sądowych w większości przypadków (35 spraw), to sąd właśnie określił częstotliwość wymaganych sprawozdań, co przedstawia wykres 30. Sprawozdania te zostały terminowo przedłożone, co stwierdzono w trakcie analizy dokumentacji (w jednym przypadku udokumentowano bezskuteczność podjęcia kontaktu z nadzorowanym).

Wykres 30. Częstotliwość sprawozdań w orzeczeniach sądowych

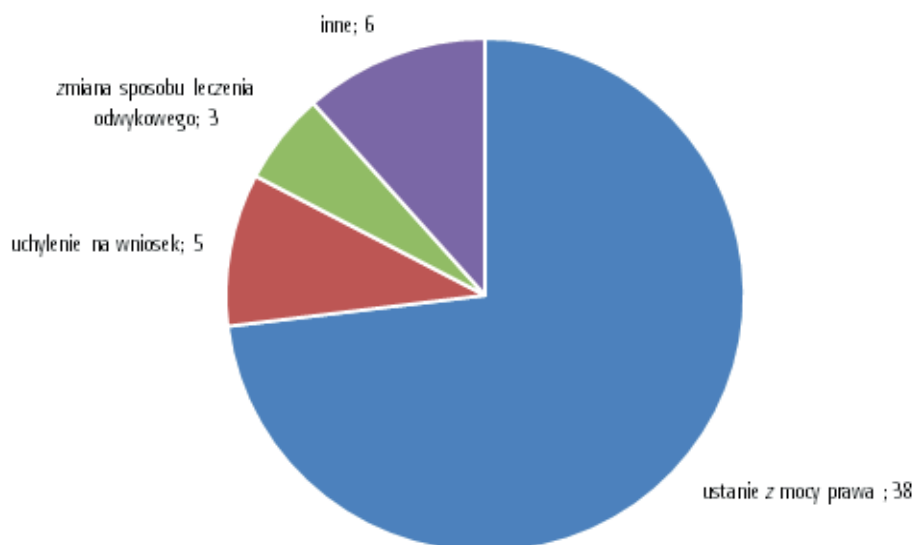

Opracowanie własne.

Jak wynika z danych, najczęściej okresem sprawozdawczym był termin trzech miesięcy.

Po dwuletnim okresie obowiązku poddania się leczeniu odwykowemu, obowiązek ten ustaje z mocy prawa nawet, jeśli uczestnik postępowania nie podjął lub nie ukończył wymaganej leczenia terapii, albo ją przerwał. Wykres 31 prezentuje dane dotyczące przyczyn zakończenia nadzoru, najczęściej miało to miejsce z mocy prawa (38), rzadziej na wniosek kuratora o uchylenie lub zmianę sposobu leczenia (w tym podczas wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładzie karnym). Analiza rzeczowa akt wykonawczych potwierdza tendencję wynikającą z ulokowania motywacji i strategii wobec oczekiwań środowiska do pozostania w abstynencji, poddania się leczeniu odwykowemu i naprawienia szkód.

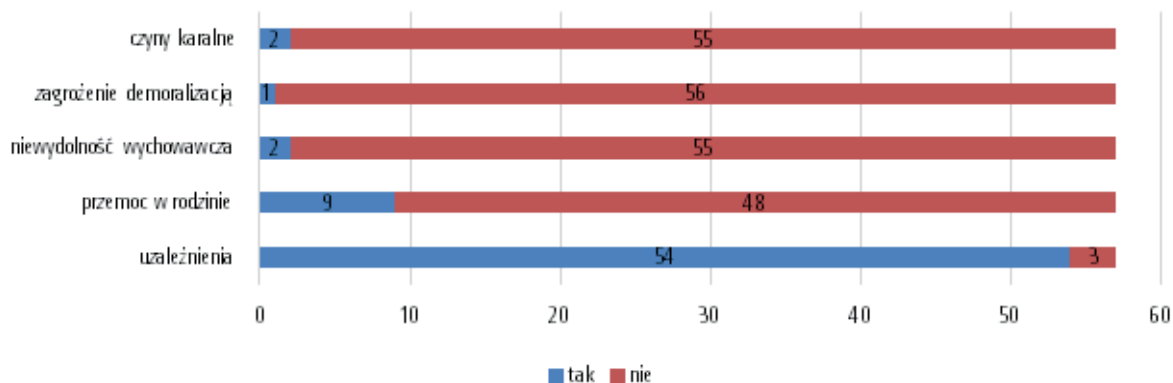
Wykres 31. Przyczyna zakończenia nadzoru

Opracowanie własne.

Zgodnie z art. 26 ust. 3 u.w.t.p.a, sąd wszczyna postępowanie na wniosek gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych lub prokuratora. Z analizy przedłożonych akt wynika, iż o nieprawidłowej i budzącej zastrzeżenia sytuacji uczestnika postępowania sąd najczęściej informowała gminna komisja ds. rozwiązywania problemów alkoholowych (41 spraw), w pozostałych (16 sprawach) – prokuratura rejonowa, na podstawie zgłoszeń osób fizycznych lub innych instytucji. Losowo wybrane akta, jednak nie mogą być w tym przypadku podstawą do generalizowania, że taki rozkład zgłoszeń dotyczy całego kraju, z uwagi na ogólną liczbę kwerendowanej dokumentacji. Taki stan rzeczy zależy z pewnością od regionu oraz szybkości procedowania powołanych organów do sądu. Na wykresie 32 zobrazowano występujący przedmiot wszczęcia postępowania, w 54 postępowaniach wykonawczych było to uzależnienie. Natomiast w 18 badanych sprawach wszczęcie postępowania było spowodowane więcej niż jedną przyczyną.

Wykres 32. Przedmiot, przyczyna wszczęcia postępowania

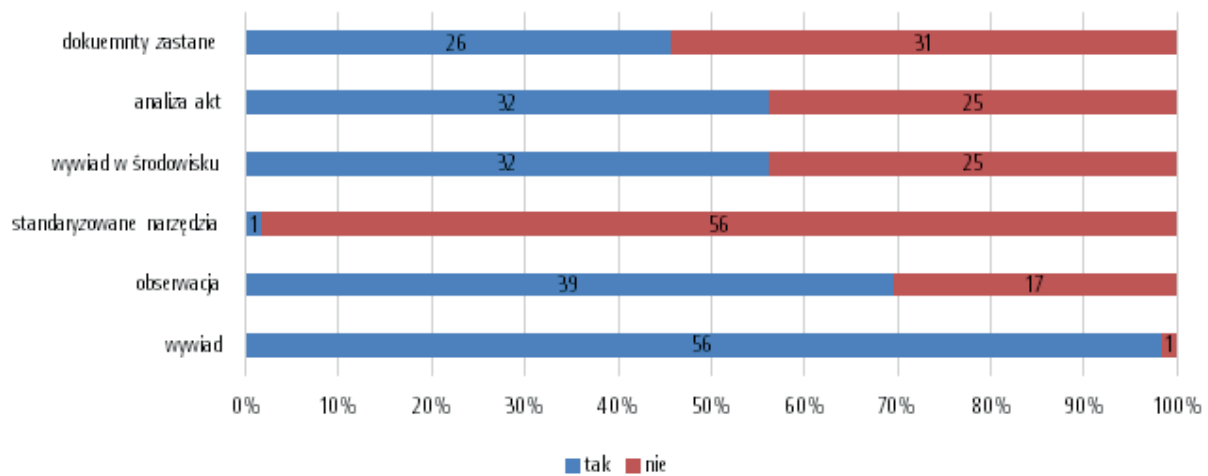
Opracowanie własne.

Postępowanie diagnostyczne prowadzone przez kuratora w nadzorach nad obowiązkiem leczenia odwykowego – analiza akt wykonawczych

Z punktu widzenia metodyki pracy, jak i efektywności tej pracy, postępowanie diagnostyczne powinno być kluczową umiejętnością kuratora sądowego. W przypadku osób uzależnionych od alkoholu, główna przyczyna zaistniałej sytuacji jest znana, a kierunek oddziaływań z pozoru oczywisty – motywowanie do podjęcia i ukończenia obowiązkowego leczenia odwykowego, w jak najkrótszym czasie, o ile jest to możliwe do czasu zakończenia okresu dwóch lat, na który orzeka się obowiązek. Posiłkując się opinią biegłych i zawartą w aktach dokumentacją, kurator już na wstępie ma diagnozę o uzależnieniu od alkoholu.

Analiza dostarczonego materiału pozwoliła na ustalenie, w jakim stopniu kurator pełniący nadzór określił, nazwał stosowane metody zbierania danych informacji do diagnozy. W 35 na 57 badanych spraw wskazano poprawnie i precyzyjnie zastosowaną metodykę diagnostyczną, w pozostałych przypadkach spraw trudno stwierdzić, czy brak śladu w sprawozdaniach z objęcia nadzoru był wynikiem jej niezastosowania, braku podstaw do takich zapisów, czy jedynie wynikającym z rutyny nieuwzięciem tego zapisu mimo zaistniałych faktów. Metody gromadzenia danych wskazane przez kuratorów obrazuje poniższy wykres 33.

Wykres 33. Metody gromadzenia danych przez kuratorów w postępowaniu

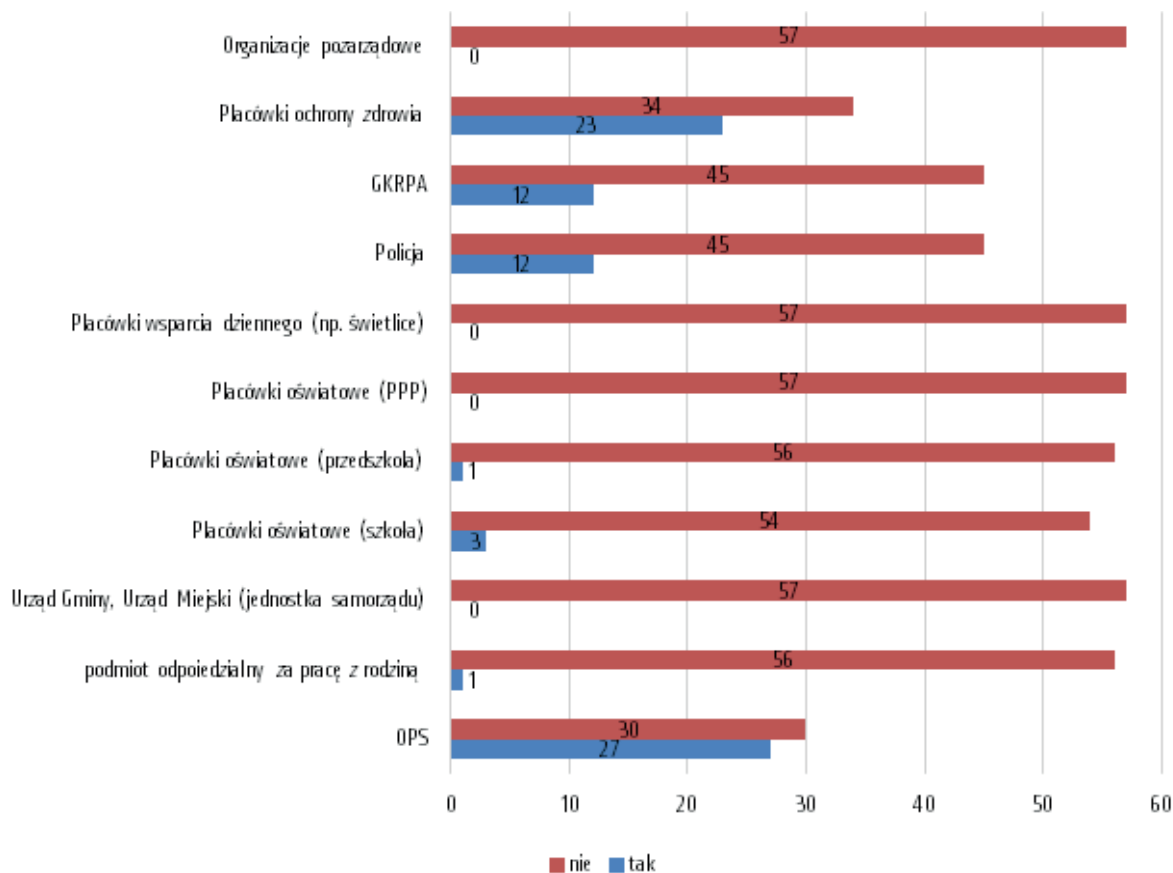

Opracowanie własne.

Najczęściej stosowaną metodą gromadzenia danych był wywiad (56 spraw), następnie obserwacja (39 spraw), kolejno kuratorzy wskazywali na pozyskiwanie informacji z analizy dokumentacji akt (32), a także wywiadów w środowisku (32) oraz pozostałych dokumentów zastanych. Z kolei w tym postępowaniu ważne są źródła pozyskiwanych informacji, zwłaszcza, że określa je poniekąd ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, o czym była mowa już wcześniej. Na wykresie 34 wskazano sumarycznie ujęte dane dotyczące instytucjonalnych źródeł informacji o nadzorowanych. O ile nie zawsze zasadny był kontakt z placówkami oświatowymi w sprawach, których akta rewidowano, o tyle istotny był kontakt z np. instytucjami medycznymi. I tak, w niespełna połowie przypadków (23) kuratorzy opierali się o dane uzyskane od placówek ochrony zdrowia (w tym szczególności podmiotów leczenia uzależnień), ośrodków pomocy społecznej (27), Policji (12) i gminnej komisji ds. rozwiązywania problemów alkoholowych (12). W świetle analizowanych kart czynności, w większości przypadków zamierzenia w planie nadzoru, jak i w sprawozdaniach, zawierały kontakt z podmiotami, z którymi powinien współpracować kurator, jednak część tych zamierzeń nie była skuteczniana. Między innymi ograniczano się do pozyskiwania od nadzorowanych lub członków ich rodzin informacji o postępie w terapii, tj. o zgłoszeniu się lub uczestniczeniu w leczeniu odwykowym czy dotrzymaniu abstynencji, zdecydowanie rzadziej ustalano i weryfikowano fakty w oparciu o przedkładane zaświadczenia lub bezpośrednio w podmiotach leczenia uzależnień.

Tylko w kilku przypadkach odnotowano wnikliwą analizę środowiskową oraz stałe weryfikowanie sytuacji w podmiotach odpowiedzialnych za pracę z rodziną.

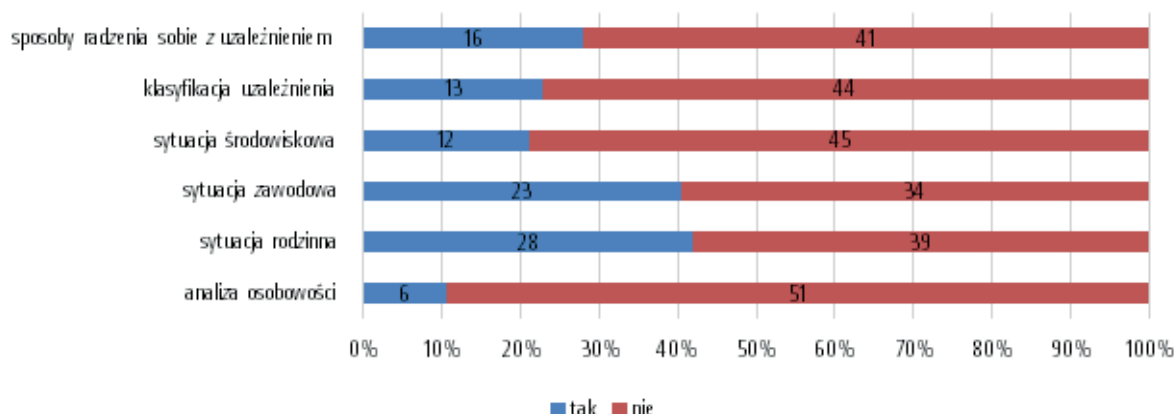
Wykres 34. Skąd i jak kurator sądowy pozyskiwał informacje/opinie o sytuacji uczestnika i funkcjonowaniu jego rodziny?

Opracowanie własne.

W zakresie diagnozy pozytywnej, ważne jest określenie zasobów osobistych i środowiskowych. Zwłaszcza przy jednoznacznie diagnozie identyfikacyjnej problemu choroby alkoholowej i jej skutków dla nadzorowanego, jego rodziny i prognoz w tych przypadkach. Niestety tylko w dziewięciu analizowanych sprawach, zarówno w sprawozdaniu z objęcia nadzoru, jak i kolejnych, wskazano, zgodnie z metodyką i teorią zasobów osobistych i/lub rodziny uczestnika, zakres charakterystyk uczestników (wykres 35) Przy czym w pozostałych przypadkach nie wskazano jednoznacznie, iż są one nie do ustalenia lub takowych brak. W większości przypadków skupiono się na charakterystykach w diagnozie negatywnej – identyfikacyjnej.

Wykres 35. Zakres charakterystyk uczestników postępowania Alk w sprawozdaniach kuratorów

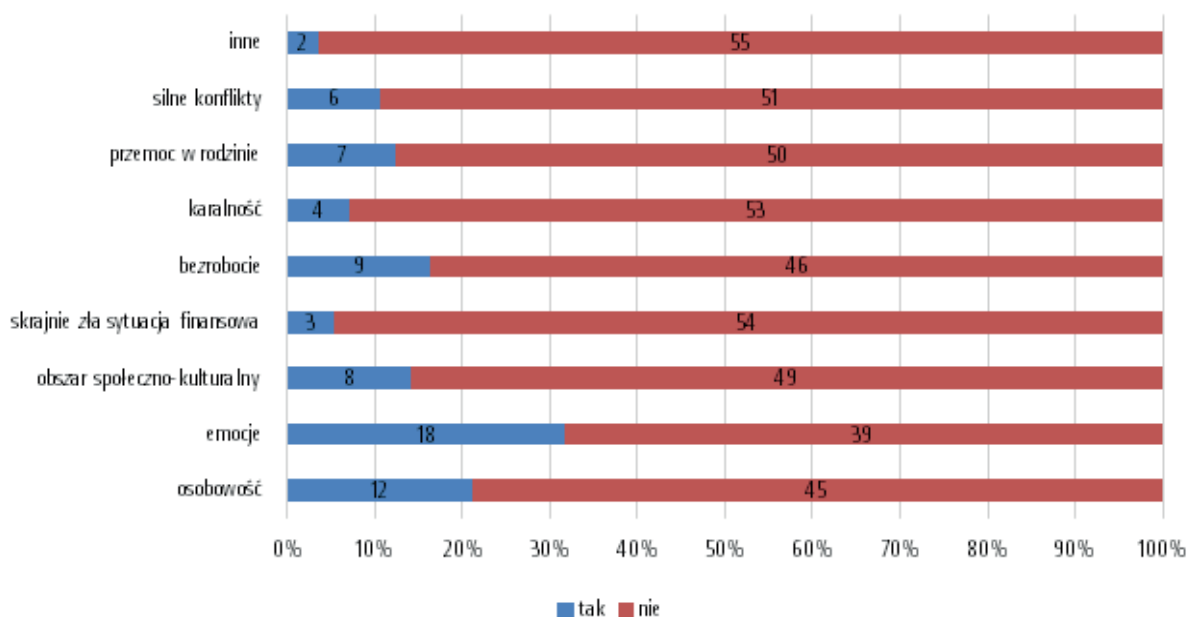

Opracowanie własne.

Charakterystyki zobowiązanych do leczenia odwykowego prezentowane przez kuratorów w sprawozdaniach zawierały najczęściej informacje o sytuacji rodzinnej (28), zawodowej (23), sposobie radzenia lub nieradzenia sobie z uzależnieniem (16), klasyfikacji uzależnienia (13) – tu w oparciu o diagnozę biegłych, sytuacji środowiskowej (12) – w tym konfliktach sąsiedzkich, wpływie środowiska na motywację do leczenia i wytrwaniu w abstynencji, zachowaniu w miejscach publicznych (12), a także analizę osobowości (6) – na podstawie dokumentów zastanych.

Środowisko rodzinne najbardziej odczuwa skutki choroby alkoholowej członka rodziny. Z punktu widzenia celu realizowanych badań aktowych, określono, wskazano i pogrupowano w sposób sumaryczny te charakterystyki, w których była mowa o problemach nadzorowanego w środowisku rodzinnym – wykres 36.

Wykres 36. Problemy uczestników postępowania

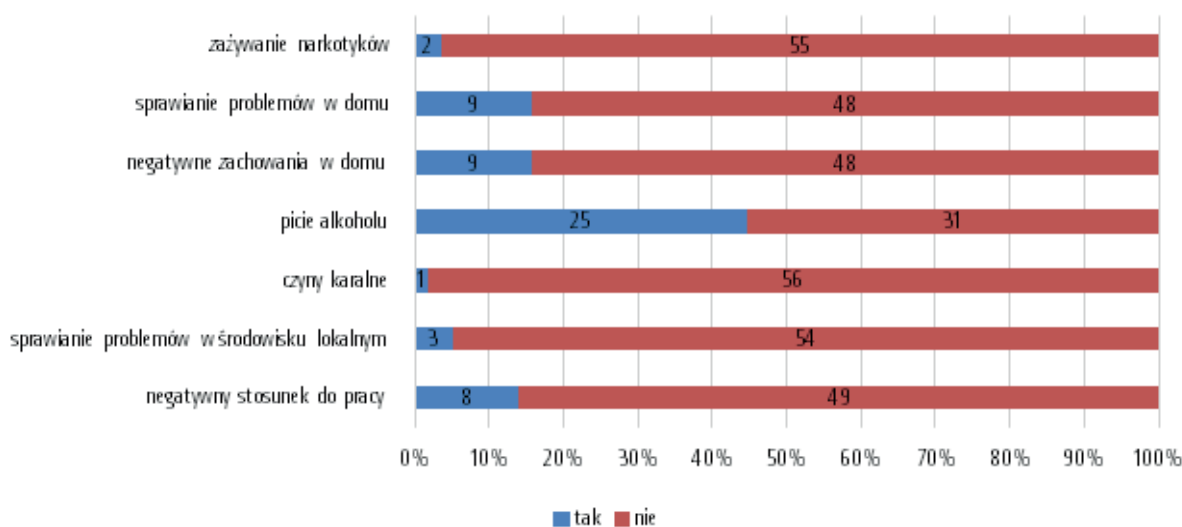

Opracowanie własne.

Najczęściej wskazywanymi problemami były problemy z emocjami (18 przypadków), a wśród nich takie zachowania, jak: działanie pod wpływem środków odurzających w tym pod wpływem alkoholu, brak kontroli emocji o nieustalonej etiologii, napięcia emocjonalne związane z abstynencją, reakcje emocjonalne będące wynikiem ingerencji instytucji sądu i kuratora w życie osobiste. Należy przy tym zaznaczyć, że problemy te opisywane były również w kontekście szerszych strategii dostosowawczych (stosowania przemocy) lub na tle konfliktów. Ponadto wskazywano również na zaburzenia w osobowości nadzorowanego jako źródła problemów i napięć w rodzinie. W nielicznych przypadkach obszary problemów koncentrowały się wokół bezrobocia nadzorowanego, karalności, skrajnie złej sytuacji finansowej rodziny, silnych konfliktów np. zamieszkiwania po rozwodzie nadal z byłym małżonkiem.

Opisywane przez kuratorów sądowych zachowanie problemowe nadzorowanych oscylowały w połowie przypadków wokół zażywania, mimo nakazu powstrzymania się i leczenia, alkoholu (25). Inne odnotowane przez kuratorów sądowych problemy to odrębne lub współwystępujące problemy w środowisku domowym, negatywny stosunek do pracy, zażywanie narkotyków czy czyny karalne. Kategorie te ujęto na wykresie 37.

Wykres 37. Problemy w zakresie zachowania uczestnika postępowania Alk wskazane przez kuratorów w czasie trwania nadzoru

Opracowanie własne.

Najrzadziej w analizowanej dokumentacji pojawiały się opisy związane ze zdolnością odtwarzania wydarzeń, oceną zastosowanych dotychczas środków prawnych i oddziaływań. Kuratorzy nie zawierali informacji o zainteresowaniach nadzorowanych lub ich braku czy też zdolności nadzorowanych do uczestniczenia i reprezentowania swoich interesów prawnych w sprawie. Rzadko pojawiały się odniesienia do reprezentowanych przez nadzorowanych wartości i norm. Zdecydowanie więcej miejsca poświęcano na charakterystyki faktograficzne,

aniżeli na charakterystyki analityczno-syntetyczne. Koresponduje to z wnioskiem o występowaniu w dokumentacjach nielicznych diagnoz pozytywnych.

Wykres 38. Charakterystyki szczegółowe zawarte w sprawozdaniach i kartach czynności kuratorów w postępowaniu

Opracowanie własne.

Metodyka pracy kuratora w nadzorach nad obowiązkiem leczenia odwykowego – w świetle wyników badań aktowych

Zakłada się, że do obowiązków kuratora sądowego w nadzorach nad sposobem realizacji obowiązku leczenia odwykowego należy wykonywanie czynności związanych z motywowaniem uczestnika do leczenia oraz współpracą ze specjalistami i instytucjami mogącymi mu pomóc w zakresie przezwyciężenia kryzysów życiowych⁸¹, sprostaniu obowiązkowi poddania się terapii, zminimalizowaniu czynników ryzyka choroby alkoholowej, utrzymaniu abstynencji, wsparcia rodziny i małoletnich dzieci, aktywizowania zawodowego.

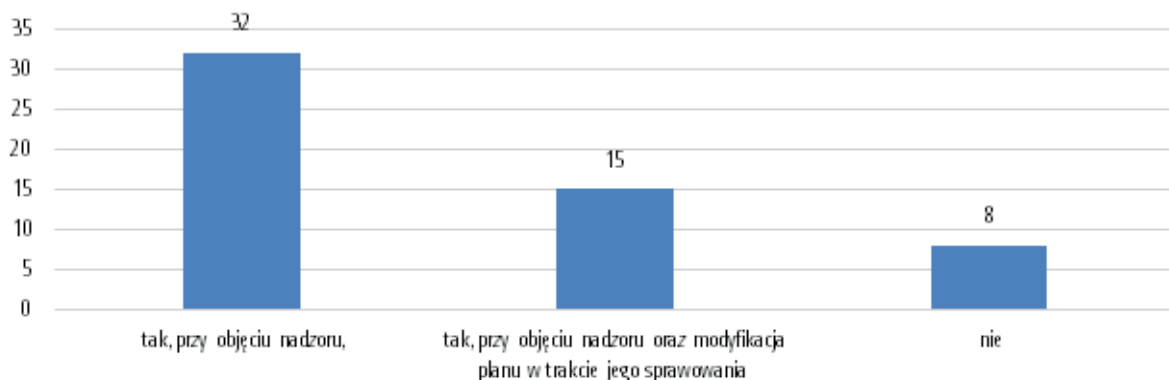
Oddziaływanie odnośnie do motywacji nadzorowanego wymaga od kuratora specjalistycznej wiedzy w zakresie mechanizmów uzależnienia, zachowania uczestnika w poszczególnych fazach choroby alkoholowej, zjawiska współuzależnienia członków rodzin i ich możliwych konsekwencjach w trudnościach w prowadzonym nadzorze, a także szczegółowej wiedzy na temat sieci wsparcia instytucjonalnego w takim przypadku. Kurator nie jest terapeutą uzależnień, aczkolwiek jego postawa i sposób komunikacji z nadzorowanym powinny uwzględniać jego specyficzną sytuację. Zwłaszcza, iż u uzależnionego ulega uszkodzeniu zdolność do spostrzegania i osądu, co w rezultacie prowadzi do samooszukiwania oraz zagubienia

⁸¹ Por. Jedynak T., Stasiak K., *Nadzór kuratora sądowego*, [w:] *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego...*, Warszawa 2018, s. 754.

w złudzeniach. Zniekształcenia poznawcze, zwane systemem iluzji i zaprzeczenia, obejmują między innymi: proste zaprzeczanie, minimalizowanie, obwinianie, odwracanie uwagi, koloryzowanie wspomnień, marzeniowe planowanie. Wymienione formy zniekształceń na ogół nie są wynikiem celowego oszukiwania otoczenia⁸².

Obowiązkiem kuratora jest sformułowanie po etapie diagnostycznym planu pracy w nadzorze, który oczywiście podlega modyfikacji, zgodnie z prowadzonym oddziaływaniem i jego ewaluacją. W większości przypadków w badanych sprawach plan pracy został poprawnie sformułowany, adekwatnie do celów nadzoru (co pokazane jest na wykresie 39). W kilkunastu przypadkach nastąpiła jego modyfikacja w trakcie sprawowania nadzoru, w 8 przypadkach nie założono programu, przy czym w jednym przypadku kontakt z nadzorowanym był niemożliwy już na etapie objęcia nadzoru. Spośród dokumentacji 57 akt spraw (Alk), tylko w trzech dokonana była ewaluacja planu pracy w nadzorze, w pełnym rozumieniu tego procesu.

Wykres 39. Etap formułowania planu pracy w nadzorze

Opracowanie własne.

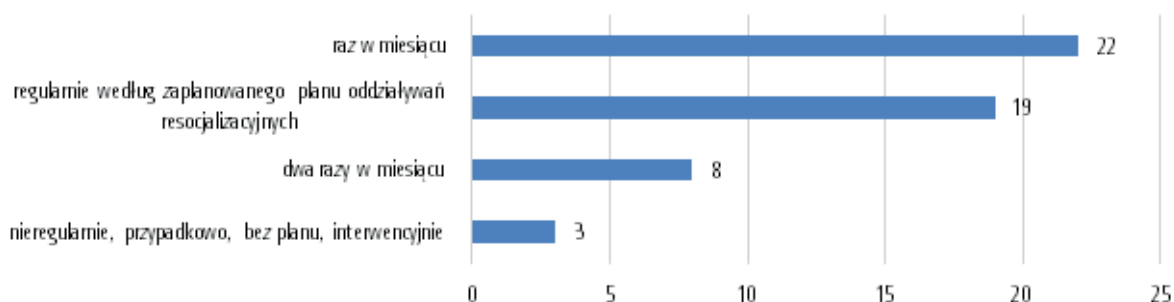
W analizie pracy kuratorów sądowych istotne jest odniesienie się w pierwszej kolejności do częstotliwości kontaktów z nadzorowanymi uczestnikami postępowania. Jak wskazuje wykres 40, kuratorzy w badanych sprawach nadzoru nad obowiązkiem leczenia zazwyczaj kontaktowali się z nadzorowanymi raz w miesiącu, 2 razy w miesiącu, bądź też regularnie według ustalonego harmonogramu pracy, co wskazuje na zachowaną dyscyplinę zawodową wobec powierzonych zadań. Jest to o tyle ważne, iż stała motywacja zewnętrzna do odbycia obowiązkowego leczenia alkoholowego jest w tych przypadkach wskazana, zarówno ze względu na motywację samego uczestnika, jak i ze względu na zainteresowanie jego problemami najbliższego środowiska. O ile te dane odnośnie do kontaktów wyraźnie zostały odnotowane w dokumentacji, jako odzwierciedlenie czynności obligatoryjnych regulowanych

⁸² J. Mellibruda, *Psycho-bio-społeczna koncepcja uzależnienia od alkoholu...*

prawnie i umocowanych w orzeczeniach sądowych, o tyle tylko w pięciu sprawach kuratorzy wskazywali na czas (rozumiany jako porę dnia) przebiegu czynności służbowych, a w żadnym przypadku w dokumentacji nie odnotowano dokładnie, ile jednostek czasu poświęcono na kontakt i podjęte czynności, nie wynika to ani ze sprawozdań, ani z kart czynności.

Jak wynika z analizy danych, w większości badanych spraw (53) miejscem kontaktu kuratora z uczestnikiem było miejsce zamieszkania nadzorowanego, w dwóch przypadkach sąd, w kilku sprawach kontakt był utrudniony z uwagi na częstą zmianę pobytu nadzorowanych, hospitalizację, podjęcie leczenia w systemie niestacjonarnym. W zdecydowanej większości dokumentacji (46 spraw) nie ma informacji, czy terminy kontaktów były uzgadniane, w czterech przypadkach można było stwierdzić, iż brak wcześniejszego uprzedzenia nadzorowanych był zamierzony, w nielicznych przypadkach terminy były uzgadniane telefonicznie (cztery sprawy), w jednej sprawie kurator zawsze uzgadnianie terminy z nadzorowanym.

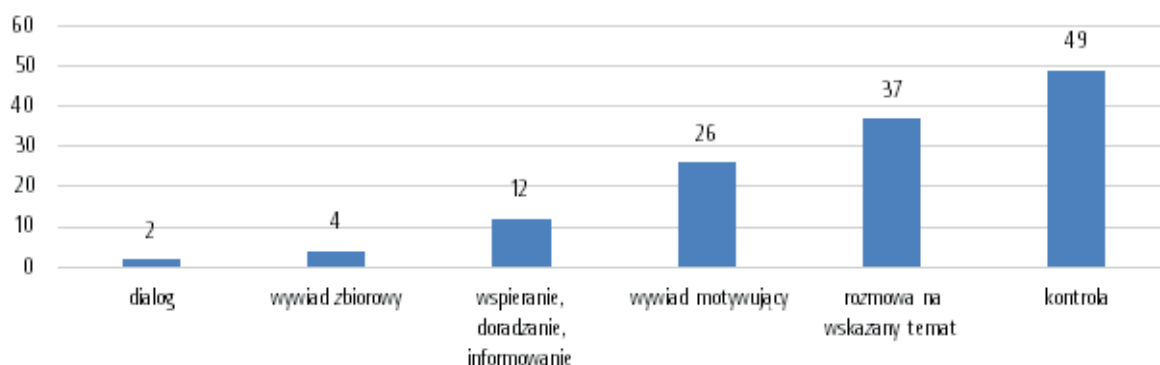
Wykres 40. Częstotliwość kontaktu kuratora z uczestnikiem postępowania w sprawach

Opracowanie własne.

Ogólna charakterystyka specyfiki spotkań bezpośrednich z osobą nadzorowaną, jej charakter i cel w oparciu o analizę akt została przedstawiona na poniższym wykresie 41.

Wykres 41. Charakter kontaktów z uczestnikami postępowania, w świetle badań akt kuratorskich

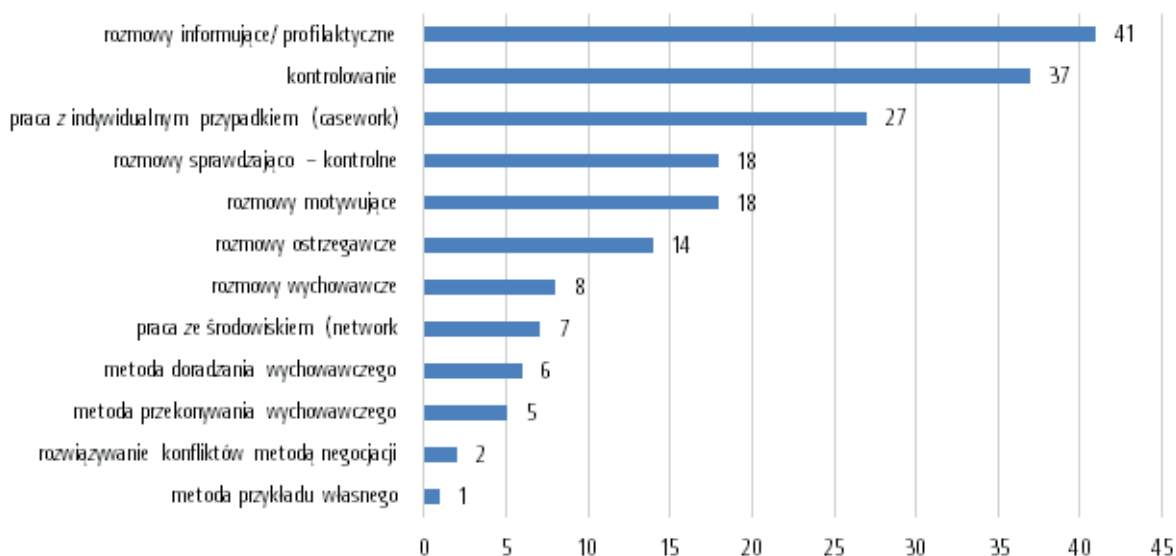
Opracowanie własne.

W zdecydowanej większości bezpośredni kontakt miał na celu kontrolę (49), liczne dane w dokumentacji odnosiły się do prowadzonych z nadzorowanymi rozmów na wskazany temat (zazwyczaj oscylujący wokół bieżącej sytuacji terapeutycznej, zawodowej, prawnej). W prawie połowie przypadków prowadzono rozmowy motywujące, doradzanie i informowanie nadzorowanych co do ich praw i obowiązków, skutków decyzji.

Kuratorzy w ponad połowie spraw (33 na 57) wskazywali oraz nazywali metody i techniki pracy z podopiecznym. Poniżej zaprezentowano natomiast te metody pracy, które w toku analiz wyszczególniono jako faktycznie występujące i opisywane w nadzorach kuratorskich. Zaznaczyć należy, że brak wskazania i zastosowanie odpowiedniej nomenklatury pojęciowej zawartej w sprawozdaniach i kartach czynności nie oznacza, iż kuratorzy nie działali według zamierzonego lub modyfikowanego planu pracy. Brak odzwierciedlenia w sprawozdaniach natomiast może budzić uzasadnione wątpliwości.

Metody pracy zastosowane przez kuratora (kuratorów) wobec uczestników postępowania Alk obrazuje poniższy wykres 42.

Wykres 42. Metody stosowane przez kuratorów wyodrębnione w toku analizy spraw obowiązkowego leczenia choroby alkoholowej

Opracowanie własne.

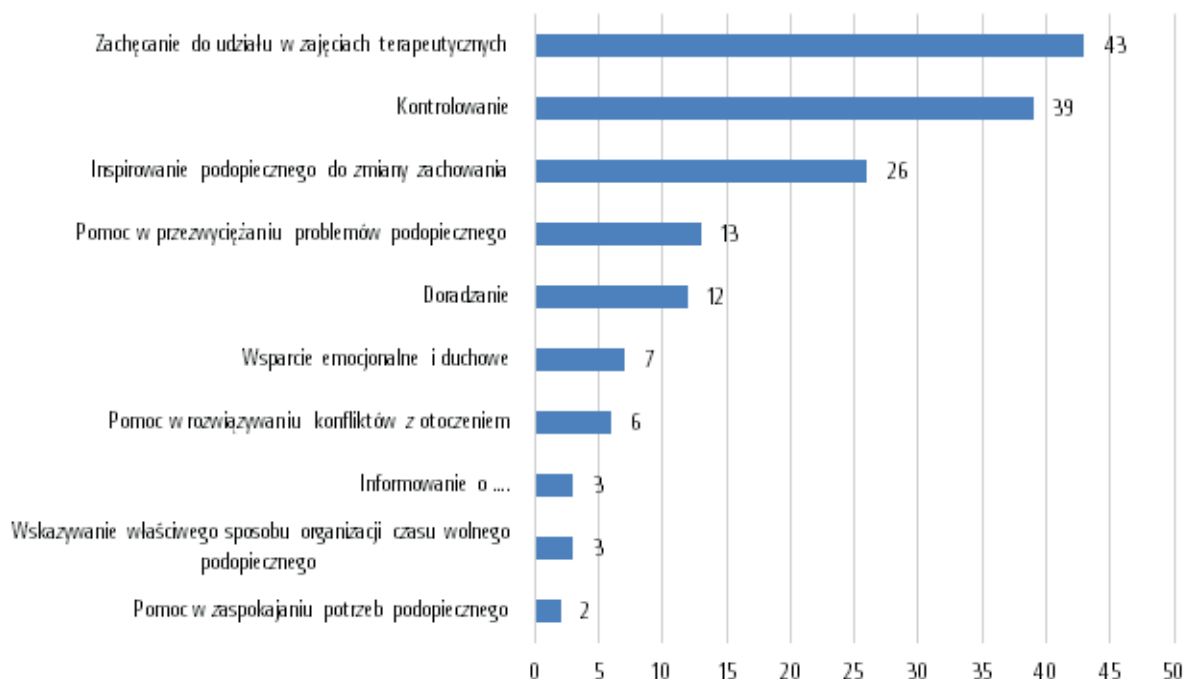
Na podstawie dostarczonych dokumentów wyodrębniono wachlarz możliwych i nazwanych przez kuratorów metod i technik pracy. Powyższe dane wskazują na odnotowanie w sprawach ich występowania na podstawie pisemnych relacji kuratorów. Trudno zatem jednoznacznie stwierdzić, czy zbiór stosowanych technik można identyfikować jako np. prace z indywidualnym przypadkiem, czy jest to opis wynikający z oceny zaistniałego oddziaływania *post factum*, a nie zamierzenia pracy. Uboga retoryka sprawozdań i opisów w kartach czynności, jak i nazbyt liryczna formuła, nie tylko utrudnia jednoznaczną analizę faktów

w kontekście poznania naukowego, ale również zawęża lub zaciemnia obiektywny obraz sytuacji dla sądu.

Najczęściej kuratorzy wskazywali na prowadzone rozmowy informujące i profilaktyczne (41) oraz kontrolowanie (37), w prawie połowie spraw stosowana była praca z indywidualnym przypadkiem (*casework*), równocześnie, ale w mniejszym stopniu, odnotowano rozmowy sprawdzające, motywujące, ostrzegawcze, wychowawcze. W nielicznych przypadkach wskazano na pracę ze środowiskiem czy metody negocjacji.

Praca z indywidualnym przypadkiem w tego typu nadzorze wydaje się być jedną z najważniejszych metod pracy. Mimo iż nie zawsze nazwane, to elementy pracy z indywidualnym przypadkiem (*casework*) są przez kuratorów stosowane, w postaci zaprezentowanej na wykresie 43.

Wykres 43. Elementy *casework* stosowane w metodyce pracy kuratorów

Opracowanie własne.

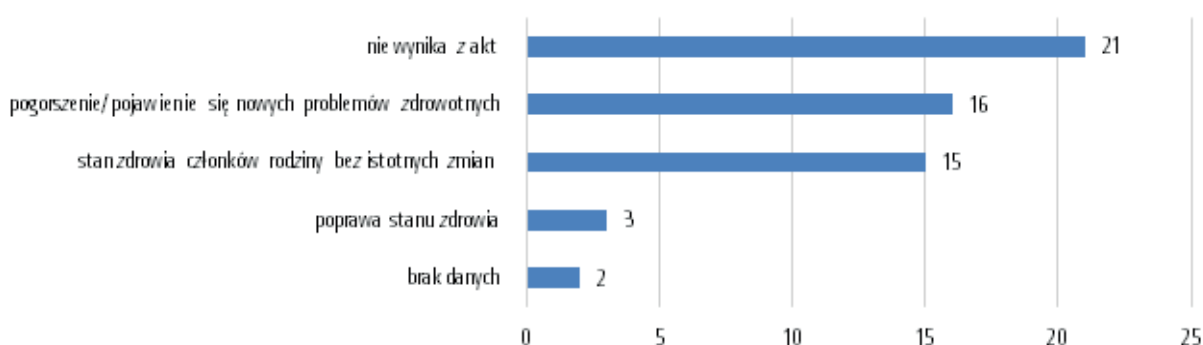
Odnosząc się do zadań kuratora sądowego w kontekście współpracy instytucjonalnej należy stwierdzić, że zasadne jest budowanie lokalnej sieci współpracy pracowników służb społecznych pracujących z rodziną, zwłaszcza, iż ich zadania w przedmiocie pracy z osobą uzależnioną i jej środowiskiem są podobne. Zatem ważny jest nie tylko przepływ informacji, ale i koordynacja działań i nie delegowanie zadań⁸³. Jedynie w ponad połowie analizowanych

⁸³ I. Krasiejko, *Praca socjalno-wychowawcza i terapeutyczna z rodziną z wieloma problemami*, [w:] *Rola pracy socjalnej w przeciwdziałaniu zjawisku wykluczenia społecznego* (red.) D. Błasiak, I. Piątkowska-Lipka, Katowice 2012, s. 2018.

akt (31) kuratorzy podejmowali kontakt z innymi instytucjami. Były to najczęściej placówki leczenia uzależnień (23), Ośrodki Pomocy Społecznej (22), Policja (14), w jednostkowych przypadkach sąd, szkoła, placówki wsparcia dziennego, grupy AA.

Z uwagi na charakter spraw w postępowaniu dotyczącym obowiązku leczenia odwykowego, odnoszących się do stanu choroby alkoholowej, istotne wydają się dociekania, czy kuratorzy dokumentowali informacje na temat stanu zdrowia i higieny nadzorowanych i członków ich rodzin.

Wykres 44. Stan zdrowia i higieny zobowiązanych do leczenia odwykowego osób, odnotowany w nadzorach kuratorskich

Opracowanie własne.

W świetle zastanych danych w jednej trzeciej przypadków nie wskazywano w ogóle na stan zdrowia i higieny nadzorowanych, w 16 sprawach odnotowano pojawienie się nowych problemów lub pogorszenie zdrowia (zwłaszcza powikłań w przebiegu choroby alkoholowej), natomiast w 15 poinformowano o braku istotnych zmian. Warto zauważyć, iż nie oznacza to sytuacji dobrego stanu zdrowia, lecz wskazanie pewnej stałej sytuacji (w niektórych przypadkach w wyniku choroby alkoholowej stan zdrowia nadzorowanych określany był jako zły, lub wymagający stałej konsultacji w poradniach specjalistycznych).

Jeśli chodzi o wnioski składane przez kuratorów sądowych w trakcie trwania nadzoru w sprawach poddania się obowiązkowemu leczeniu odwykowemu, to w świetle danych, to w 24 przypadkach (na 57) kuratorzy sądowi składali wnioski w sprawach przez siebie nadzorowanych. Były to najczęściej wnioski o:

- zmianę postanowienia dot. sposobu leczenia odwykowego (14),
- umorzenie postępowania wykonawczego (5),
- nakaz ujęcia i doprowadzenia uczestnika do placówki leczniczej (2),
- potrzebę ingerencji w sposób sprawowania władzy rodzicielskiej (2),
- zmianę według właściwości miejscowej (1),
- umorzenie postępowania wykonawczego z powodu śmierci uczestnika (1).

W większości badanych akt nadzorów kuratorskich (41 na 57 spraw) kuratorzy sądowi nie prowadzili zróżnicowanych oddziaływań resocjalizacyjno-wychowawczych w oparciu

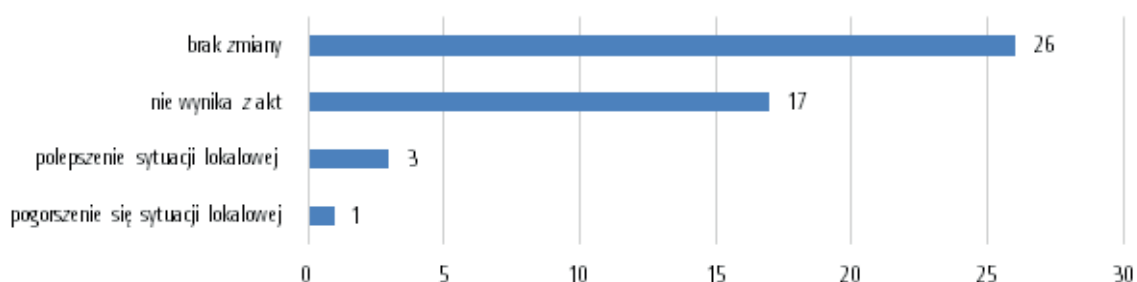
o metody dostosowane do nadzoru nad sposobem leczenia odwykowego alkoholowego. W większości przypadków również kuratorzy w toku postępowania wykonawczego nie podejmowali działań i współpracy z lokalnymi partnerami na rzecz poprawy sytuacji w rodzinie uczestnika (43), a jeśli już miało to miejsce, to była to współpraca z:

1. pracownikiem socjalnym (9),
2. pomocą społeczną w zakresie udzielenia pomocy materialnej (1),
3. przedstawicielami ochrony zdrowia w zakresie dbałości o stan zdrowia członków rodziny (1),
4. terapeutami/lekarzami z placówek leczenia uzależnień (12),
5. dzielnicowym/Policją (5).

Należy odróżnić współpracę od kontaktów mających na celu jedynie ustalenie faktów.

W badanych sprawach zazwyczaj nie odnotowano zmiany w sytuacji mieszkaniowej uczestników (wykres 45), lub nie wynikało to z akt.

Wykres 45. Zmiana sytuacji mieszkaniowej zobowiązanych do leczenia odwykowego i jego rodziny odnotowana w trakcie nadzoru kuratorskiego

Opracowanie własne.

Uzależnienie od alkoholu wiąże się niejednokrotnie z obniżeniem standardów, możliwości i motywacji do pracy zarobkowej, nadmiernym wydatkowaniem na alkohol kosztem innych potrzeb i zobowiązań.

Sytuacja materialna rodzin w trakcie udokumentowanych, zakończonych nadzorów w większości przypadków (36 nadzorów) nie uległa zmianie, pogorszyła się w 6 przypadkach, a poprawiła w 7. Należy jednak wskazać, iż w obliczu analiz merytorycznych nie oznacza to, iż sytuacja ta była dobra w chwili objęcia nadzoru, zważywszy na fakt niskiego wskaźnika faktycznego zakończenia leczenia odwykowego przez nadzorowanych uczestników.

W większości przypadków nie odnotowano zmiany w systemie rodzinnym uczestnika (37 zakończonych nadzorów), w pojedynczych przypadkach mowa jest o nowych związkach partnerskich lub rozpadzie małżeństwa, co do pozostałych spraw nie da się ustalić tych danych z zawartych w aktach treści.

Realizacja zadań w ramach wsparcia rodziny podopiecznego przedstawiała się w uwzględnionych badaniach sprawach następująco: w 27 sprawach wykonawczych Informowano

o możliwości uzyskiwania pomocy; w 9 wdrażano wsparcie psychologiczne; w 4 wskazywano, gdzie rodzina może uzyskać wsparcie materialne, ale w żadnym przypadku analiza akt nie wykazała, że takie wsparcie było udzielane.

Wobec powyższych analiz i ustaleń zachodzi potrzeba postawienia na nowo pytania: jaka powinna być rola kuratora sądowego wobec osób zobowiązanych do leczenia odwykowego? W świetle wiedzy na temat uzależnienia od alkoholu motywacja zewnętrzna (a taką generuje oddziaływanie za pomocą środków sądowych w postaci obowiązku, a bezpośrednio w metodach pracy kuratora) nie daje odpowiedniej gwarancji efektywności. Do terapii winno się bowiem zapraszać i dobrowolne w niej uczestnictwo to ideał. Zważywszy na to, iż granica pomiędzy obowiązkiem a przymusem jest bardzo rozmyta, już na początku wdrażania rozwiązań systemowych badania terapeutów wskazywały na niższą efektywność terapii z obowiązku, aniżeli dobrowolnej⁸⁴. Już 10 lat temu sygnalizowano, że konieczne jest przeniesienie środka ciężkości podejmowanych działań na programy skoncentrowane na motywację i uświadamianie społecznych i medycznych konsekwencji nadużywania alkoholu⁸⁵.

Dwuletni okres obowiązku często nie wpisuje się w realia oczekiwania na miejsce w ośrodkach leczenia uzależnień. Wyraźnie mamy do czynienia z sytuacją, w której rozwiązanie legislacyjne nakłada zadania na kuratelę sądową, których efektywność warunkowana jest jednak cechami bio-psycho-społecznymi zobowiązanych do leczenia. Wprawdzie powinno rozróżniać się efektywność leczenia uzależnienia od efektywności wykonania orzeczenia sądowego, które to nakłada jedynie obowiązek podjęcia leczenia, nie zaś ukończenia terapii⁸⁶. Jednak samo podjęcie leczenia niewiele oznacza dla sytuacji rodzinnej i funkcjonowania zobowiązanych do leczenia odwykowego, a na tym argumentie opiera się najczęściej wniosek do sądu o nałożenie takiego obowiązku.

Wyżej wspomniane uwarunkowania skuteczności oddziaływań kuratora w obliczu prezentowanych w raporcie danych są podstawą do następujących wniosków:

- powierzanie nadzorów nad obowiązkiem poddania się leczenia odwykowego kuratorom sądowym powinno być poprzedzone szkoleniami specjalistycznymi w zakresie wiedzy o uzależnieniu od alkoholu i sposobów komunikacji zarówno z uczestnikiem, jak i jego rodziną a także możliwościach wparcia środowiskowego oraz współpracy instytucjonalnej;
- postępowanie diagnostyczne kuratorów nie budzi zastrzeżeń, zwłaszcza, iż oparte jest na bogatej dokumentacji i diagnozie biegłych;
- kuratorzy w małym stopniu ustalali sieci wsparcia społecznego dla przewycięzania problemów alkoholowych w środowisku lokalnym oraz zakresy zadań poszczególnych

⁸⁴ D. Wiszejko, *Prawne i epidemiologiczne aspekty zobowiązania do leczenia osób uzależnionych od alkoholu w Polsce*, [w:] „Alkoholizm i Narkomania” 2000, Tom 13, Nr 1.

⁸⁵ R. Kulma, *Efektywność wykonania orzeczeń sądowych o obowiązku...*, s. 338.

⁸⁶ R. Kulma, *Efektywność wykonania orzeczeń sądowych o obowiązku...*, s. 329.

służb i instytucji; w efekcie współpraca ograniczała się jedynie do potwierdzania faktów lub zaprzeczania faktom, zwłaszcza na etapie diagnozy i weryfikacji, pomimo że zasoby środowiskowe na terenie gmin dają możliwość wyboru form współpracy;

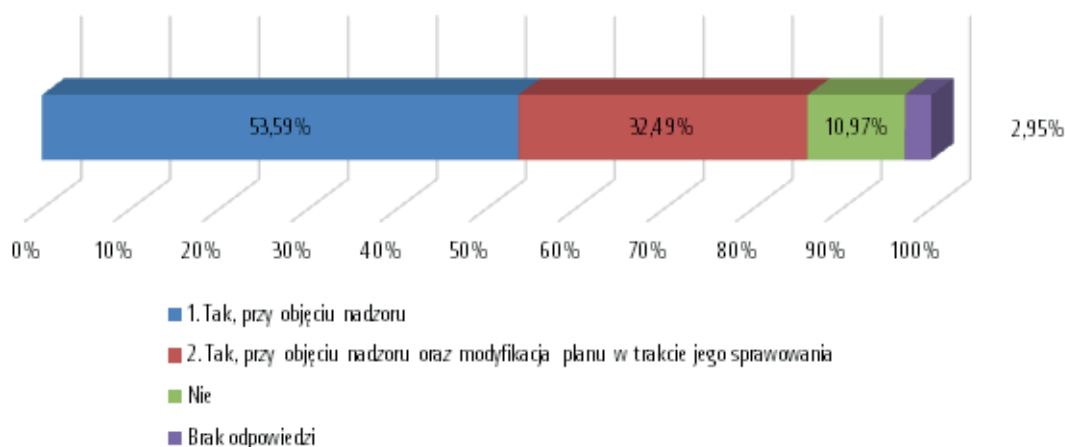
- niski wskaźnik ukończenia leczenia w terminie, jego uwarunkowania, a niekiedy przymus doprowadzenia przez Policję zobowiązanego, dowodzą, iż środek jakim jest kuratela nie jest skuteczny; jest to wypadkową złożoności tego problemu społecznego.

3.5. Planowanie – ewaluacja – metody pracy rodzinnych kuratorów sądowych (w sprawach opiekuńczych, nieletnich, o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe)

Konstruuując narzędzie do badań aktowych w postaci kwestionariusza ankiety członkowie zespołu chcieli głównie (zgodnie ze zleceniem) zweryfikować, czy w dokumentach (sprawozdaniach, kartach czynności, opiniach o podopiecznych) odnajdą sformułowane plany pracy. Ważne było nie tylko jedynie potwierdzenie układania planów oddziaływań resocjalizacyjno-wychowawczych i profilaktycznych, ale również ich ewentualna ewaluacja, a przede wszystkim metody pracy w nich zawarte.

Wykresy 46,47,48 obrazują, jak często kuratorzy sądowi formułowali plan pracy w sprawach opiekuńczych, nadzoru nad nieletnim i nadzoru nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego. W dokumentacji, najczęściej w sprawozdaniach z objęcia nadzoru nad sposobem wykonywania władzy rodzicielskiej przez kuratora sądowego, plan pracy z podopiecznymi pojawiał się w 53,6% badanych akt, w 32,5% spraw dodatkowo odnoszono się to pierwotnego planu i dokonywano jego modyfikacji. Znamienne jest jednak, że w aż w prawie 11% badanych akt nie odnaleziono w sprawozdaniach wyraźnej konstrukcji planu pracy z rodziną. Około 3% akt nie zawierało planu wcale.

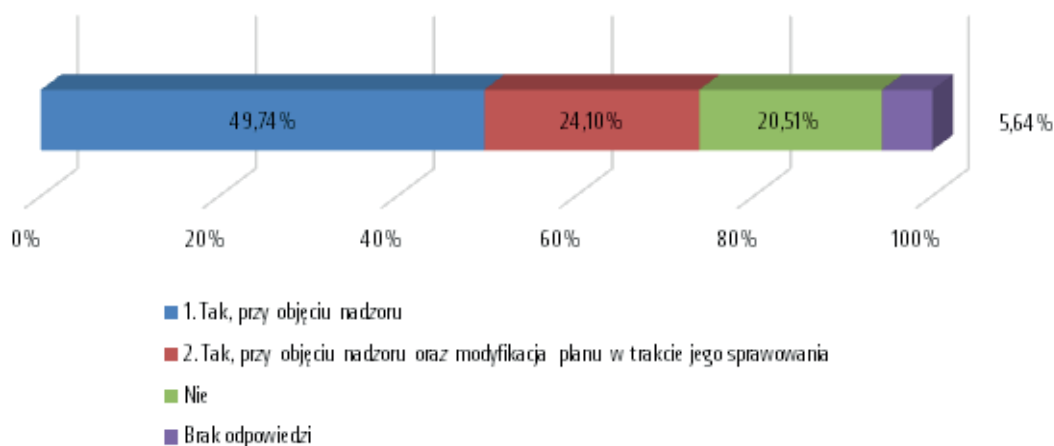
Wykres 46. Czy kurator sądowy w nadzorze opiekuńczym (Opm) sformułował plan pracy?

Opracowanie własne.

W sprawozdaniach z objęcia nadzoru nad nieletnim przez kuratora sądowego plan pracy z podopiecznymi pojawiał się w 49,7% badanych akt, w 24,1% spraw dodatkowo odnoszono się do pierwotnego planu i dokonywano jego modyfikacji. Niepokojące jest, że w ponad 20% badanych akt nie odnaleziono w sprawozdaniach wyraźnej konstrukcji planu pracy z nieletnim. Około 6% akt nie zawierało planu wcale. Należy wskazać, że przyjęcie planu pracy z nieletnim jest wymogiem wynikającym z rozporządzenia.

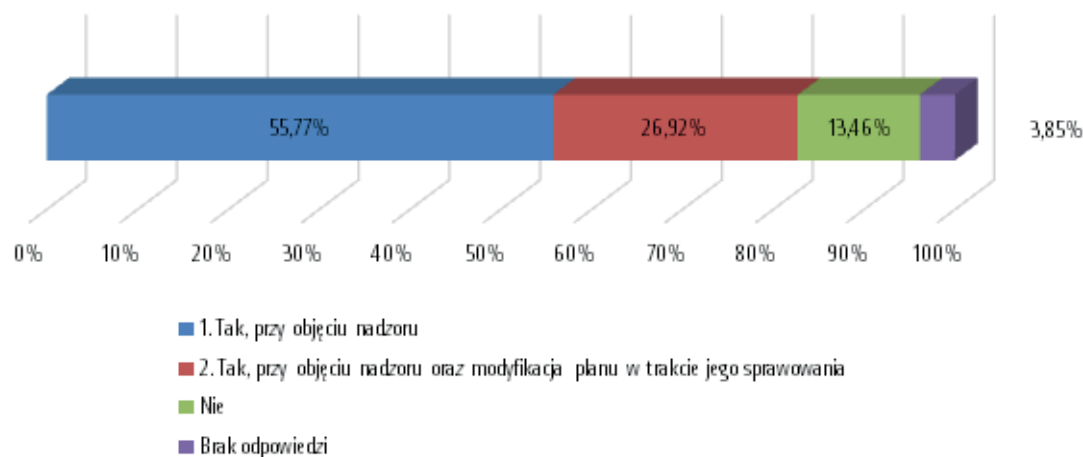
Wykres 47. Czy kurator sądowy w nadzorze nad nieletnim (Nw) sformułował plan pracy?

Opracowanie własne.

W sprawozdaniach z objęcia, a także dokumentujących przebieg nadzoru nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego przez kuratora sądowego, plan pracy z uczestnikiem pojawiał się w 55,8% badanych akt, w 26,9% spraw dodatkowo odnoszono się do pierwotnego planu i dokonywano jego modyfikacji. Natomiast w ponad 13% badanych akt nie odnaleziono w sprawozdaniach wyraźnej konstrukcji planu pracy z uczestnikiem. Około 4% akt nie zawierało planu wcale.

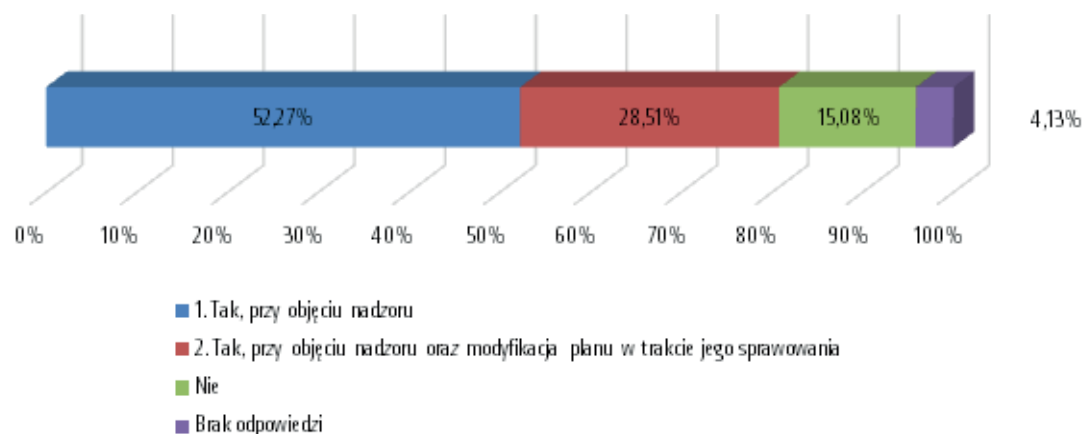
Wykres 48. Czy kurator sądowy w nadzorze nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego (Alk) sformułował plan pracy?

Opracowanie własne.

Na podstawie analizowanej w badaniach aktowych dokumentacji przygotowywanej z objęcia nadzoru bądź jego przebiegu w sprawach *opiekuńczych*, *nieletnich*, *alkoholowych*, plan pracy z podopiecznymi pojawiał się średnio w 52,3% badanych akt, w 28,5% spraw dodatkowo odnoszono się do pierwotnego planu i dokonywano jego modyfikacji. Znamienne jest, że jednak aż w ponad 15% badanych akt nie odnaleziono w sprawozdaniach wyraźnej konstrukcji planu pracy z rodziną. Dodatkowo ponad 4% akt nie zawierało planu wcale.

Wykres 49. Czy kurator sądowy w nadzorach (Opm, Nw, Alk) sformułował plan pracy?

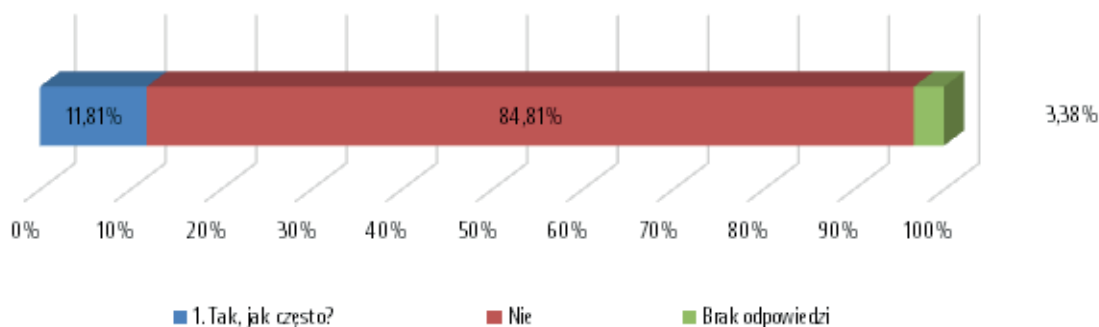
Opracowanie własne.

Konstruowanie planu pracy z podopiecznymi jest oczekiwane i najczęściej wymagana ze względu na obowiązujące przepisy, wynika także z metodyki pracy kuratora sądowego. Jednak prowadzenie ewaluacji działań przez samego kuratora sądowego, albo przez zespół kuratorów lub superwizora (co jest bardziej pożądane) daje większą pewność właściwego doboru metod pracy resocjalizacyjno-wychowawczej i profilaktycznej. Na wykresach 50,

51, 52 zaprezentowano wyniki badań aktowych w zakresie pytania o ewaluację planu pracy przez kuratorów sądowych w trzech kategoriach spraw (Opm, Nw, Alk).

W analizowanych aktach spraw opiekuńczych rzadko, bo jedynie w niecałych 12% przypadków dokonano ewaluacji planowanych oddziaływań resocjalizacyjno-wychowawczych.

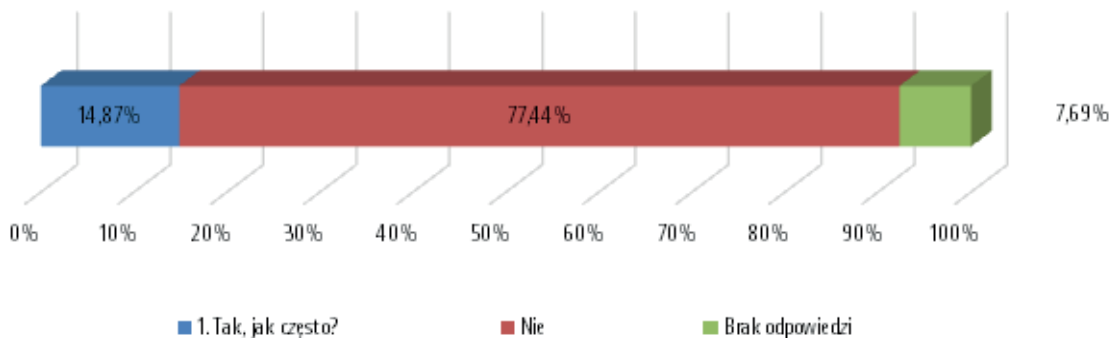
Wykres 50. Czy kurator sądowy w nadzorze opiekuńczym dokonywał ewaluacji planu pracy?

Opracowanie własne.

Nieco lepiej sytuacja wyglądała w dokumentach nadzorów w sprawach nieletnich, bo prawie 15% akt zawierało informacje o ewaluacji planów pracy z podopiecznym.

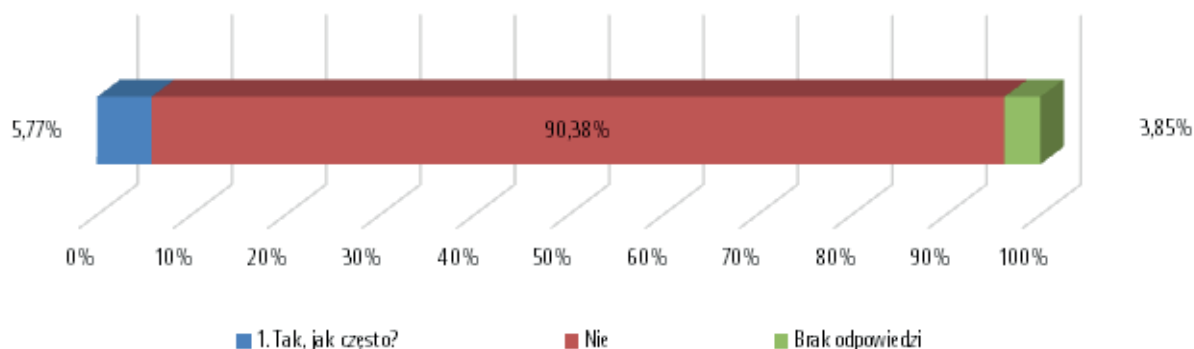
Wykres 51. Czy kurator sądowy w nadzorze nad nieletnim dokonywał ewaluacji planu pracy?

Opracowanie własne.

Najmniejszy odsetek akt nadzoru, w których odnaleziono elementy ewaluacji planu pracy, dotyczył spraw o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe; akt takich było jedynie niecałe 6%.

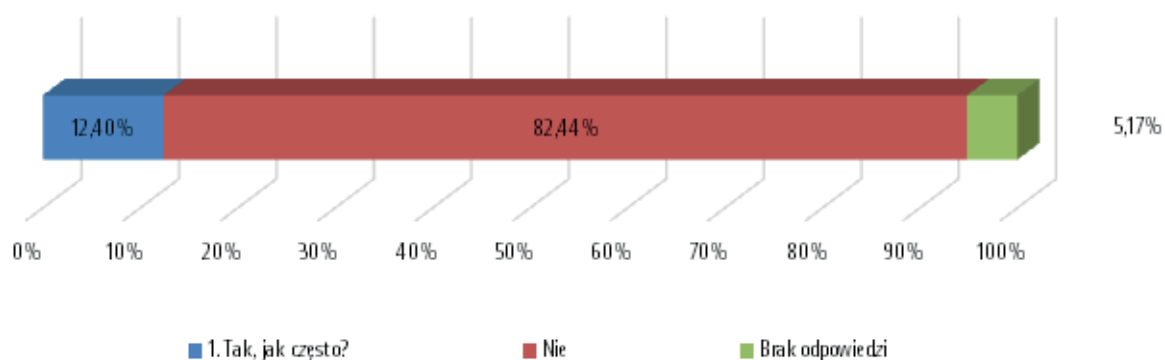
Wykres 52. Czy kurator sądowy w nadzorze nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego dokonywał ewaluacji planu pracy?

Opracowanie własne.

Średnio we wszystkich badanych kategoriach spraw, na podstawie analizy akt stwierdzono elementy ewaluacji planów pracy w nieco ponad 12% przypadków.

Wykres 53. Czy kurator sądowy w nadzorach (Opm, Nw, Alk) dokonywał ewaluacji planu pracy?

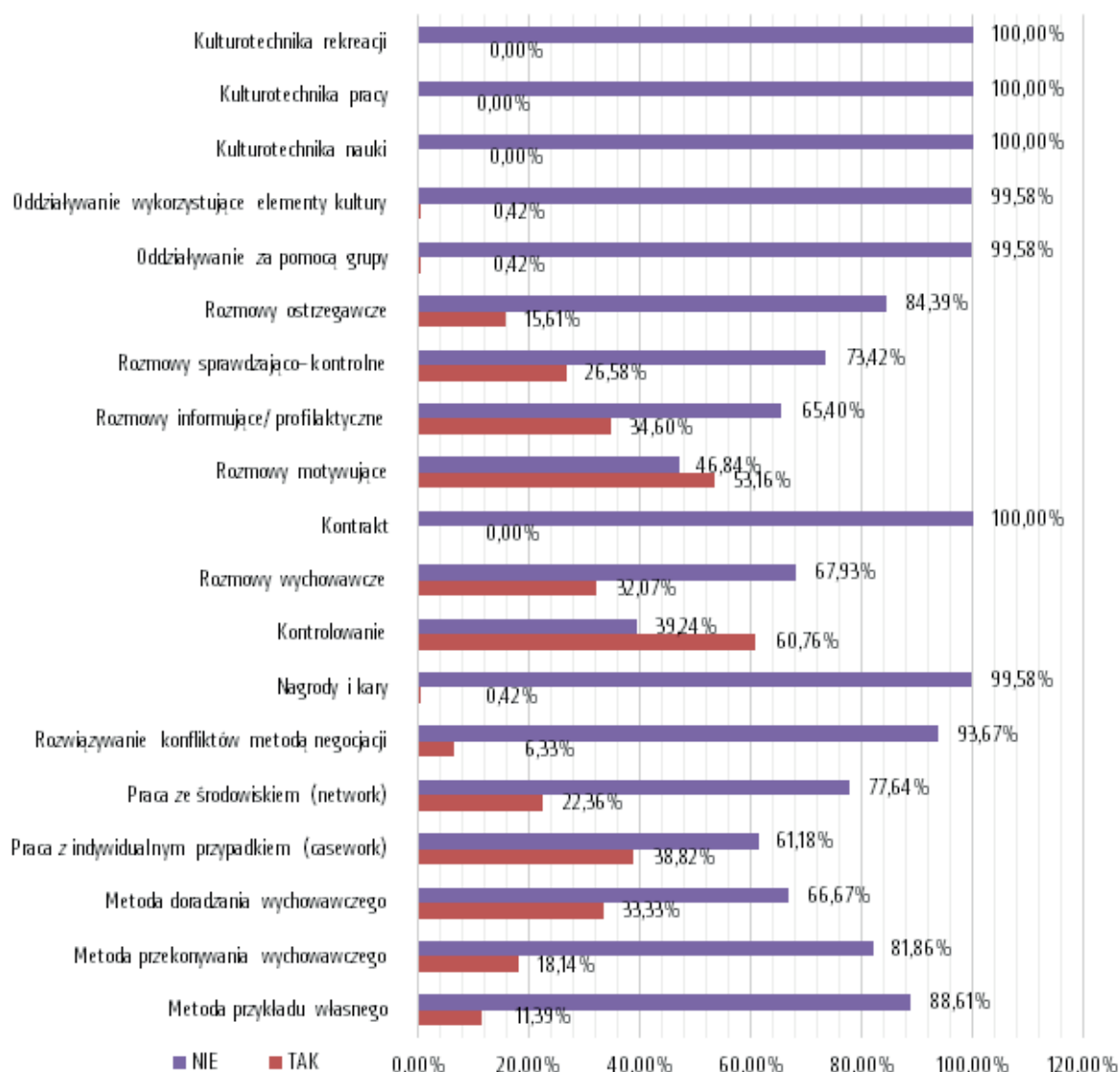
Opracowanie własne.

Podstawowym celem opisywanych badań aktowych było ustalenie najczęściej stosowanych metod pracy resocjalizacyjno-wychowawczej i profilaktycznej kuratorów sądowych. Jednak zespół szukał również odpowiedzi na pytanie, czy zostaną potwierdzone różnice w podejściu metodycznym wobec podopiecznych w prowadzeniu spraw różnych kategorii oraz czy będzie dostrzegalna dominacja metody indywidualnych przypadków, czy może ujawnią się także inne podejścia, łącznie z klasycznymi metodami pedagogiki resocjalizacyjnej. Spodziewano się także, że wśród różnych podejść metodycznych tym dominującym sposobem oddziaływania będzie przykład własny, a najczęściej kuratorzy sądowi będą kontrolować zobowiązania nałożone przez sąd i nadzory będą miały wymiar kontrolno-represyjny. Zakładano również, że kuratorzy sądowi przeprowadzają szereg rozmów z podopiecznymi o charakterze ostrzegawczym, wychowawczym, motywującym czy informacyjnym. Ponadto postanowiono

podjąć próbę analizy, czy w pracy z podopiecznymi korzystano z metod pracy grupowej czy kulturotechnik.

Analiza sprawozdań i innych dokumentów pochodzących z akt opiekuńczych potwierdziła, że dominujące metody pracy kuratorów sądowych w tej kategorii spraw, to kontrolowanie (60,8%), rozmowy motywujące (53,2%), a dopiero na trzecim miejscu *casework* (38,8%). Nie potwierdzono korzystania z kulturotechnik, a metody grupowe były marginalnie wykorzystane.

Wykres 55. Metody pracy stosowane przez kuratora sądowego w nadzorze opiekuńczym

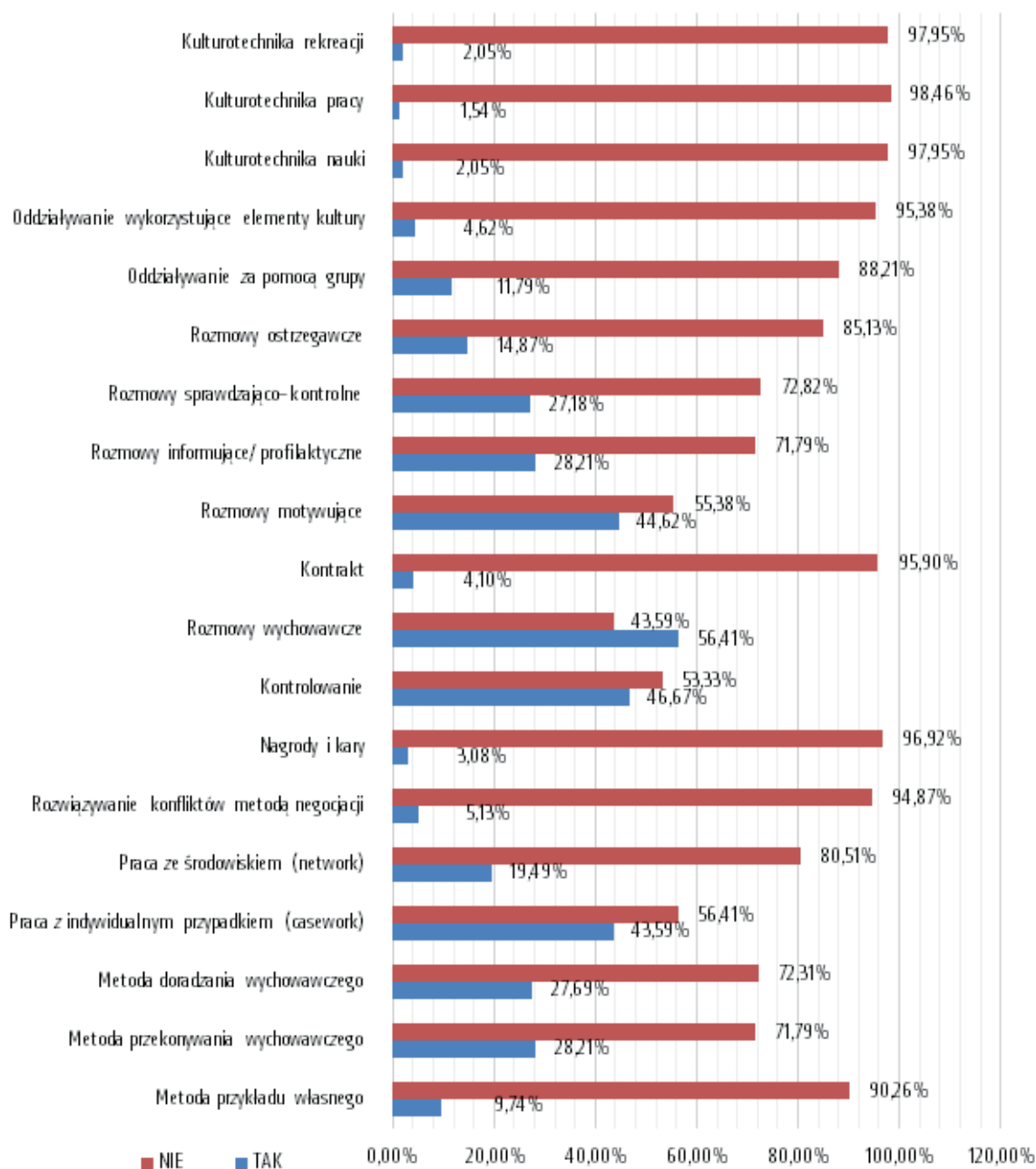

Opracowanie własne.

Podczas analizy akt w sprawach związanych z nadzorem nad nieletnim dostrzeżono, że dominującym podejściem metodycznym było stosowanie rozmów wychowawczych (56,4%), na drugim miejscu kontrolowanie (46,7%), równie często stosowano rozmowy motywujące

(44,6%). Dopiero na czwartym miejscu znalazła się praca z indywidualnym przypadkiem (43,6%). Równie rzadko wykorzystywano kulturotechniki i nieco częściej metody pracy grupowej.

Wykres 56. Metody pracy stosowane przez kuratora sądowego w nadzorze nad nieletnim

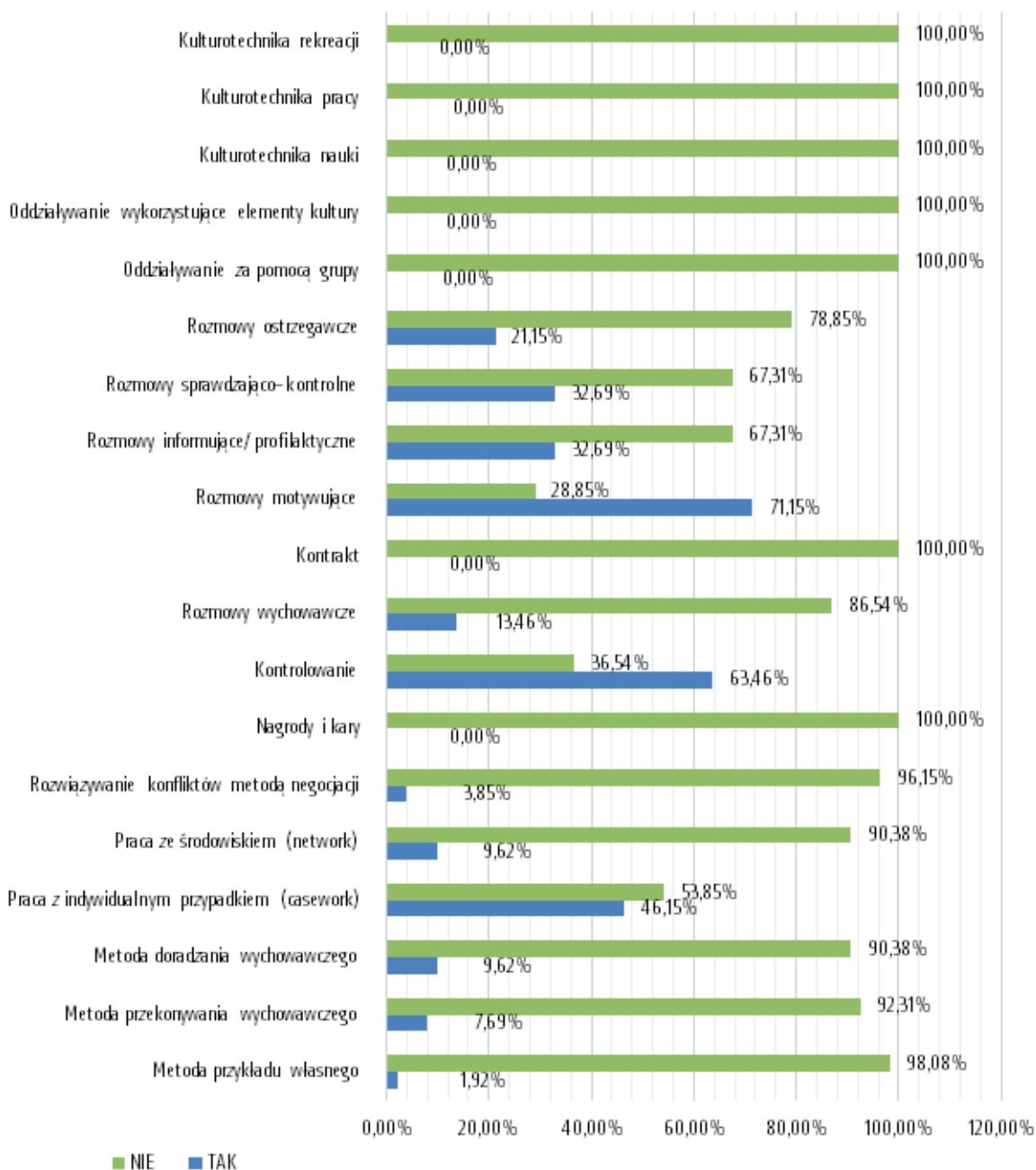

Opracowanie własne.

W przypadku nadzorów w sprawach o leczenie odwykowe przeciwalkoholowe z analizy akt wynikało, że najczęściej stosowane metody pracy kuratorów sądowych, to rozmowy motywujące (71,6%), dominujące było też podejście kontrolujące (63,5%), na trzecim miejscu

praca z indywidualnym przypadkiem (46,6%). Nie potwierdzono wykorzystania kulturo-technik, metody kontraktu czy dynamiki grupowej.

Wykres 57. Metody pracy stosowane przez kuratora sądowego w nadzorze nad sposobem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego

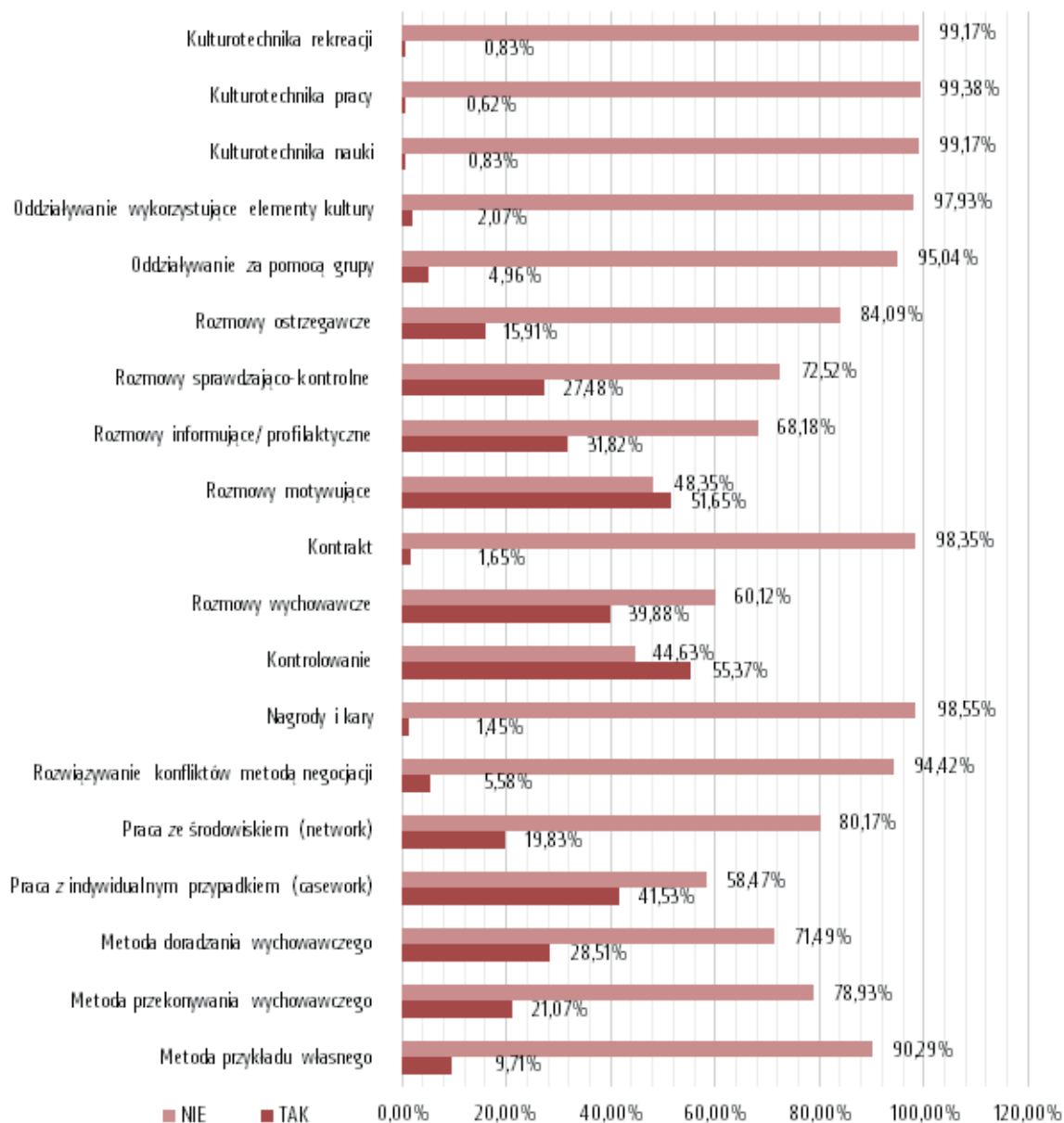

Opracowanie własne.

Poniższy wykres jest podsumowaniem badań aktowych w zakresie metod stosowanych przez kuratorów sądowych we wszystkich kategoriach spraw. Wyraźnie widać, że najczęściej

wykorzystywane jest kontrolowanie (55,4%), rozmowy motywujące (51,7%) i praca metodą indywidualnych przypadków (*casework*) – 41,5%.

Wykres 58. Metody pracy stosowane przez kuratora sądowego w nadzorach (Opm, Nw, Alk)

Opracowanie własne.

4. Wybrane programy resocjalizacyjne i profilaktyczne stosowane przez służby, instytucje oraz organizacje pozarządowe w Polsce

(dr Karol Konaszewski)

Działania kuratora sądowego nie będą skuteczne, jeśli nie będą oparte o diagnozę, odpowiednio określającą cele procesu resocjalizacji. Bowiem celem wychowania resocjalizacyjnego jest rozpoznanie i wspieranie potencjału jednostki tak, aby była ona wyposażona w różnorodne kompetencje, aby jej tożsamość była na tyle rozbudowana, by mogła ona prawidłowo i aktywnie funkcjonować w różnorodnych rolach społecznych. Celem podstawowym jest uzyskanie prawidłowej postawy społecznej wyrażającej się w pozytywnym ustosunkowaniu do kogoś lub czegoś oraz w przestrzeganiu norm społecznych i prawnych. Cel maksymalny obejmuje nie tylko postawy, lecz również dotyczy ukształtowania tożsamości społecznie akceptowanej, ustawicznie rozwijającej się w wielu wymiarach. Tożsamości, na którą składają się między innymi reakcje, postawy (emocje, wiedza, zachowanie), nastawienia w stosunku do innych osób oraz wielość nowych identyfikacji (sportowiec, aktor, muzyk) pozwalających pełnić twórcze i aktywne działania. Rozbudowana i stale się kształtująca tożsamość pozwoli na kreatywne funkcjonowanie w społecznościach lokalnej, regionalnej jak również państwowej i europejskiej⁸⁷.

Odpowiednio do stopnia zagrożenia profilaktyka prowadzona jest na trzech poziomach: uniwersalnym, selektywnym, wskazującym. Profilaktyka uniwersalna – uwzględnia różne typy przewidywanych problemów społecznych i zachowań niosących ryzyko negatywnych konsekwencji. Jej celem jest przeciwdziałanie zapoczątkowania zachowań ryzykownych poprzez dostarczanie informacji, wzmacnianie czynników chroniących i redukcję czynników ryzyka. Celem profilaktyki selektywnej jest zapobieganie, ograniczenie lub zaprzestanie podejmowania zachowań antyspołecznych przez młodzież o przeciętnym stopniu rozwoju różnorodnych problemów. Profilaktyka wskazująca – stosuje działania kierowane do jednostek, u których rozpoznano już występujące obiektywne objawy demoralizacji, celem profilaktyki jest zapobieganie rozwojowi demoralizacji⁸⁸.

⁸⁷ K. Konaszewski, *Tożsamość wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, Gdańsk 2016; M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji: teoria...*; K. Konaszewski, Ł. Kwadrans, *Zasoby osobiste młodzieży nieprzystosowanej społecznie...*; K. Sawicki, K. Konaszewski, *Środowiskowy wymiar niedostosowania*, *Teorie-badania-praktyka*, Białystok 2014, <http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/4619> (dostęp: 17.10.2018).

⁸⁸ Z. Bartkowicz, *Skuteczność resocjalizacji – w kręgu drażliwych pytań*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, Vol. 35 (2016), nr 2; J. Szymańska, *Programy profilaktyczne: Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej 2000, z <https://womgorz>.

Jedną z placówek podejmujących działania w obszarze pomocy nieletnim jest ośrodek kuratorski. Zajęcia tam prowadzone ograniczają niepożądane działania nieletnich, a pobudzają ich pozytywną aktywność. Jak żaden inny środek wychowawczy ośrodek kuratorski umożliwia nadrobienie przez nieletniego, poza powszechnym systemem szkolnym, braków i zaległości edukacyjnych. Konieczne jest rozwijanie tego środka wychowawczego we współpracy z organizacjami pozarządowymi w postaci wzbogacenia możliwości korzystania ze specjalistycznego poradnictwa i terapii. Proponowany rozwój systemu profilaktyki i resocjalizacji nieletnich powinien zmierzać drogą wyznaczoną przez współczesne trendy w polityce karnej, tj. stosowanie rozwiązań alternatywnych dla środków izolacyjnych. Zatem konieczny jest rozwój mediacji i kurateli dla nieletnich oraz funkcjonowanie placówek otwartych będących elementem wsparcia systemu i wczesnego reagowania⁸⁹.

Jednym z elementów efektywnej pracy resocjalizacyjnej i profilaktycznej jest włączenie podopiecznych do udziału w różnych zajęciach pozalekcyjnych, w tym w jak największym stopniu organizowanych w środowisku lokalnym. To znaczy, że zajęcia prowadzone przez kuratorów odbywają się przy współpracy z zaprzyjaźnionymi organizacjami, instytucjami, prowadzone są cyklicznie oraz długotrwale (dotyczy to zajęć plastycznych, muzycznych, sportowych czy teatralnych). Podstawowym warunkiem wykreowania nowych parametrów tożsamościowych jest element przestrzenny, to znaczy społeczny kontekst autoprezentacji i wizualizacji podopiecznych. Młodzież, uczestnicząc w różnorodnych zajęciach w środowisku społecznym, wspólnie z członkami tej społeczności doświadcza czegoś nowego (kształtowanie (się) ja indywidualnego i społecznego). Jeżeli są to wspomniane wcześniej zajęcia sportowe, to prowadzone są one po to, aby po długotrwałych treningach wziąć udział w ligach powiatowych, okręgowych, turniejach itp.⁹⁰.

Szczególną rolę w pracy profilaktycznej należy przypisać placówkom wsparcia dziennego prowadzonym z zasady przez organizacje pozarządowe w formie opiekuńczo-wychowawczej (w tym świetlic, klubów i ognisk wychowawczych), specjalistycznej oraz pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę. Do zadań placówek wsparcia dziennego należy zapewnienie dziecku opieki i wychowania, pomocy w nauce, organizacji czasu wolnego, zabawy i zajęć sportowych oraz rozwoju zainteresowań. Placówka wsparcia dziennego prowadzona w formie specjalistycznej, w szczególności:

- organizuje zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne oraz logopedyczne;

edu.pl/files/Programy_profilaktyczne_J.Szymanska_Wyd_II.pdf (dostęp: 17.10.2018); B. Woynarowska, *Profilaktyka*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. 4, Warszawa 2005 r., s. 943-946

⁸⁹ E. Kwadrans, *Oczekiwane efekty resocjalizacyjne a rzeczywiste możliwości oddziaływania kuratorów sądowych*. „Resocjalizacja Polska”, 2013, nr 4, s. 275-287.

⁹⁰ M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych...*; M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji: teoria...*; K. Sawicki, K. Konaszewski, *Środowiskowy wymiar niedostosowania...*

- realizuje indywidualny program korekcyjny, program psychokorekcyjny lub psychoprofilaktyczny, w szczególności terapię pedagogiczną, psychologiczną i socjoterapię;
- zapewnia pomoc w nauce, organizację czasu wolnego, rozwój zainteresowań, organizację zabaw i zajęć sportowych;
- udziela pomocy w sytuacjach kryzysowych szkolnych, rodzinnych, rówieśniczych i osobistych w oparciu o diagnozę indywidualną dziecka i jego rodziny.

W zapobieganiu przestępczości i zachowań dewiacyjnych istotną rolę pełnią w pracy opiekuńczej, wychowawczej, profilaktycznej i resocjalizacyjnej pedagodzy podwórkowi i pedagodzy rodzinni. Pedagog podwórkowy jest łącznikiem pomiędzy środowiskiem lokalnym a placówką. Organizuje środowiskowe turnieje sportowe, zajęcia artystyczne pozwalające dzieciom i młodzieży rozwijać pasje i zainteresowania, stara się tworzyć różnorodne sposoby spędzania wolnego czasu. Tworzy tak ważną alternatywę dla chuligańskiej zadymy, wandalizmu, alkoholu, narkotyków. Pomaga w pracy wychowawców i pedagogów rodzinnych. Pedagog rodzinny pracuje z najtrudniejszymi rodzicami. Celem jego pracy jest naprawa więzi w rodzinie. Istotą jego działań jest również poprawa sytuacji dziecka, pomoc w przeżyciu kryzysu, ukazanie perspektyw, nauczanie rozwiązywania konfliktów i sporów, możliwości zaspokajania potrzeb legalną drogą. Dziecko wraz z rodziną jest resocjalizowane w jego naturalnym środowisku. Pedagog jest diagnostą, mediatorem, organizatorem pomocy w środowisku⁹¹. W tym kontekście warto również zwrócić uwagę na działalność streetworkerów (praca uliczna), których oddziaływania ukierunkowane są na osoby przejawiające symptomy nieprzystosowania społecznego. Tym, co odróżnia streetworking od innych form pomocy, jest przede wszystkim pozainstytucjonalność oddziaływań – praca w środowisku (miejscu zamieszkania) osób zagrożonych nieprzystosowaniem, w ich przestrzeni ulicznej. Praca uliczna jest działaniem wieloaspektowym, opartym na idei współuczestnictwa, na aktywowaniu potencjałów, jak również wspieraniu młodzieży w „dołączeniu” do społeczeństwa⁹².

Do funkcjonujących obecnie instytucji resocjalizacyjnych zajmujących się pomocą młodzieży można zaliczyć także młodzieżowe ośrodki socjoterapii i młodzieżowe ośrodki wychowawcze. Są to placówki resocjalizacyjne przeznaczone dla młodzieży nieprzystosowanej społecznie i zagrożonej nieprzystosowaniem działające przez cały rok i zapewniające podopiecznym edukację, wychowanie oraz terapię. W ramach całodobowej opieki ośrodki prowadzą szkołę, internat i warsztaty. Szkoła stanowi integralną część placówki. Umożliwia uczniom zdobycie wiedzy oraz wpływa na kształtowanie tożsamości wychowanka. Realizuje

⁹¹ A. Bałandynowicz, *Probacja: resocjalizacja z udziałem społeczeństwa* Warszawa 2011; B. Goworko-Składanek, *Nieprzystosowanie społeczne nieletnich ze szczególnym uwzględnieniem niekorzystnych czynników rodzinnych*, praca doktorska 2005.

⁹² A. Bałandynowicz, *Probacja: resocjalizacja z udziałem społeczeństwa...*; B. Goworko-Składanek, *Nieprzystosowanie społeczne nieletnich...*; A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji...*; E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne identyfikacji zaburzeń w przystosowaniu*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, Vol. 35 (2017), nr 2, s. 195.

program oddziaływań edukacyjno-terapeutycznych obejmujących wszystkich wychowanków ośrodka. Działania wychowawcze w internacie przebiegają w oparciu o przyjęty program pracy profilaktycznej i resocjalizacyjnej. Wychowankowie przydzieleni są do grup wychowawczych, w których mogą rozwijać swoje zainteresowania poprzez uczestnictwo w różnorodnych kołach: sportowych, muzycznych, teatralnych, plastycznych itp. W ośrodkach zorganizowane są także warsztaty szkolne, które mają na celu kształtowanie i rozwijanie u uczniów umiejętności zawodowych⁹³.

⁹³ Z. Bartkowicz, A. Chudnicki, Konflikty z prawem byłych wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych, „Resocjalizacja Polska” 2015, nr 10, s. 137–148; A. Jaworska, Leksykon resocjalizacji....

5. Systemy probacyjne w Niemczech, Norwegii, Słowacji

5.1. Probacja, pomoc, opieka kuratorska dla nieletnich w Niemczech

(ks. dr. hab. Janusz Surzykiewicz)

Podobnie jak w wielu ustawodawstwach i praktyce na świecie, również w Republice Federalnej Niemiec ważną koncepcją i metodą pracy z osobami, nieletnim i dorosłym, mimo wejścia w kolizję z prawem, jest probacja. Osobom poddanym probacji zaoszczędza się odbywania całego wyroku lub pozostałej jego części. Podczas okresu próbnego podopieczny powinien wykazać gotowość przestrzegania prawa i nakazów nałożonych na niego przez sąd. Jeśli okres próbny zostanie pomyślnie przez niego zakończony, istnieje możliwość uchylecia wyroku.

Obecnie niemiecka pomoc kuratorska poddana jest procesowi wielu przemian. Model praktykowany od czasów powojennych aż po okres rozkwitu korporacyjnego państwa opiekuńczego, opierał się znacznie na koncepcjach psychopedagogicznych, gdzie duży nacisk położony był na relacje pomiędzy podopiecznym a opiekunem. Ze względu na to, że przyczyn większości przestępstw dopatrywano się nie tylko w uwarunkowaniach indywidualno-osobowościowych podopiecznych, lecz głównie w czynnikach społecznych, spodziewano się, że ogólna poprawa sytuacji życiowej danej jednostki doprowadzi również do redukcji lub całkowitego zaprzestania przez nią dopuszczania się czynów karalnych.

Wcześniej oczekiwano od kuratorów kontroli i egzekwowania dyscypliny. Wymagania te były jednakże krytykowane jako nie zawsze zgodne z zasadami państwa opiekuńczego. Kuratorzy postrzegali je jako narzucone z zewnątrz i będące w konflikcie z koncepcją pracy opartej na przekonaniu, że głównymi wyznacznikami ich pracy na rzecz interesów tych, którzy zboczyli z właściwej drogi (w myśl litery prawa) i zostali wykluczeni społecznie, są solidarność i asysta.

W myśl obecnego rozumienia probacji, nadal głównym zadaniem kuratorów pozostaje „zapobieganie popełnieniu przez podopiecznego kolejnych czynów karalnych“. Przypisuje się jednak większą rolę kompleksowemu systemowi wsparcia, rozumianemu głównie jako proces zarządzania trudnymi sytuacjami życiowymi podopiecznego, w odróżnieniu od indywidualnego ujęcia psychospołecznej sytuacji podopiecznego, i jej zawężenia do popełnionego przestępstwa i zagrożenia recydywą.

Zarysowuje się ogólna tendencja do wypracowania takich modeli pracy, które opierać się powinny nie tyle na przekonaniach normatywnych, ile na empirycznie uzasadnionych i znormalizowanych programach pomocy kuratorskiej. Zapoczątkowany proces tych zmian można zaobserwować w zaleceniach sądów zobowiązujących podopiecznych np. do obowiązkowego przejścia procedury przepracowania procesu wykroczeń, priorytetowo w ramach programów treningu czy też terapii behawioralnej, mających na celu zmniejszenie ryzyka recydywy. Jeżeli jednak na pierwszym planie pomocy koniecznym staje się zapewnienie podstawowych środków do życia, lub też na przeszkodzie stoją inne pilne do rozwiązania problemy – wówczas będą miały one priorytet. Strukturalna ocena ryzyka i zasobów znajduje się aktualnie w fazie implementacji i dalszego testowania. W odróżnieniu od wcześniej praktykowanych modeli pracy kuratorskiej, raczej mało ustrukturyzowanej i zorientowanej na indywidualne potrzeby klientów, gdzie przepracowanie deliktu koncentrowało się przede wszystkim na skorygowaniu błędnych postaw, wzorców zachowań i poprawie warunków egzystencjalnych podopiecznego, aktualnie postrzega się interwencje kuratorskie znacznie szerzej, jak tylko zminimalizowanie ryzyka nawrotu zachowań przestępczych. Zabiega się o stosowanie znormalizowanych i strukturalnie zorientowanych instrumentów pomocy kuratorskiej bazujących na ewidencji empirycznie potwierdzonych, oczekiwanych efektów. Wymaga to nie tylko zastosowania nowych narzędzi i metod, ale też zagwarantowania dalszego rozwoju i profesjonalizacji działań kuratorów⁹⁴.

Ramy prawne w służbie kuratorskiej

Po raz pierwszy opiekę nad skazanym (którego wyrok został później zawieszony) przejęto w 1841 r. w Stanach Zjednoczonych w Bostonie, poprzez tak zwanego „gwaranta”. W tym duchu rozwój opieki kuratorskiej w Republice Federalnej Niemiec rozpoczął się w roku 1953, kiedy to wydano ustawę o sądach nieletnich (*Jugendgerichtsgesetz*)⁹⁵, (dalej: JGG), regulującą odpowiedzialność karną nieletnich. Ustawa ta dotyczy osób, które ukończyły 14 lat, natomiast sprawcy pomiędzy 18. a 21. rokiem życia są karani zgodnie z § 105 JGG w sprawach karnych dla nieletnich. Z kolei zachowania dewiacyjne, które nie spełniają znamion przestępstwa, regulowane są prawem opiekuńczym i mogą być rozpatrywane

⁹⁴ K. Mayer, *Diagnostik und Interventionsplanung in der Bewährungshilfe. Grundlagen und Aufgaben eines Risikoorientierten Assessments*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik*, 2007, T. 54, nr 2, s. 147–171.

⁹⁵ Ustawa z dnia 4 sierpnia 1953 r., BGBl. I S.735, <https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html>, (dostęp: 17.10.2018).

jako przejaw zagrożenia dobra dzieci i młodzieży na podstawie ustawy o pomocy dzieciom i młodzieży z 1990 r.⁹⁶.

Decyzja sądu dotycząca przestępcy młodocianego uzależniona jest od kondycji jego rozwoju psychospołecznego w momencie popełnienia czynu i zdolności do poniesienia odpowiedzialności moralnej oraz od charakteru, okoliczności lub motywów czynu. Przepisy wymagają wówczas, aby młodociany został objęty postępowaniem edukacyjno-wychowawczym – mniej natomiast typowo karnym. Do środków stosowanych wobec nieletnich należą między innymi: pouczenie i ostrzeżenie, przekazanie nieletniego przestępcy pod nadzór opiekuna, kuratora lub też szkoły, nakazanie nieletniemu spełnienie określonych obowiązków, umieszczenie w rodzinie zastępczej bądź też zakładzie wychowawczym.

Opieka kuratorska jest formą państwowej, ambulatoryjnej pomocy społeczno-pedagogicznej dla skazanych przez sądy karne. Jest ona częścią składową wymiaru sprawiedliwości. Celem opieki kuratorskiej jest doprowadzenie do integracji społecznej klientów i asystowanie im w codziennym ich życiu. Działania te wpływają na poprawę bezpieczeństwa publicznego. Zadania i obowiązki kuratorów uregulowane są w ustawie o sądach dla nieletnich i w Kodeksie karnym⁹⁷ (§ 56f StGB).

W poszczególnych landach dodatkowo regulują je przepisy wewnętrzne i rozporządzenia administracyjne. Ogólne ramy prawne opieki kuratorskiej zawarte są w kodeksie karnym i Kodeksie postępowania karnego⁹⁸ oraz w ustawie o sądownictwie dla nieletnich. Tego typu ustawodawstwo ma charakter praw federalnych, obowiązujących wszystkie kraje związkowe (landy). Stanowi ono jednak ramowe wytyczne dla ustawodawstwa i pracy poszczególnych krajów. Tak np. w Badenii-Wirtembergii ma to miejsce w ustawie z dnia 1 lipca 2004 r. Landesgesetz über die Bewährungs- und Gerichtshilfe sowie die Sozialarbeit im Justizvollzug (LBGS), regulującej pracę kurateli i pomocy sądowej oraz określającej wytyczne dla pracy socjalnej w więzieniach. Natomiast w przypadku Bawarii odbywa się na mocy orzeczeń bawarskiego ministerstwa sprawiedliwości dotyczących kuratorów, nadzoru i pomocy sądowej z dnia 15 stycznia 2003.

Po dzień dzisiejszy obowiązuje prawo dotyczące kuratorów sądowych (Bewährungshilfegesetz – BewHG) dla młodzieży i dorastających z 25 listopada 1954 r. Jego nowelizacje były ważne, szczególnie w latach 2001, 2009. Paragraf 12, punkt 1 dotyczy zobowiązań, mianowania i regulacji społecznych kuratorów. Minowani są oni przez sąd, który wyznacza im zakres obowiązków i zobowiązuje ich do wiernego i sumiennego wykonywania tych obowiązków.

⁹⁶ Gesetz zur Neuordnung des Kinder- und Jugendhilferechts (Kinder- und Jugendhilfegesetz - KJHG), BGBl. I S. 1163.

⁹⁷ Strafgesetzbuch (niemiecki Kodeks karny), dalej: StGB, <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/StGB.pdf> (dostęp dnia 17.10.2018 r.).

⁹⁸ Strafprozessordnung (niemiecki kodeks postępowania karnego), dalej: StPO, <https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/> (dostęp dnia 17.10.2018 r.).

Organy powołujące

W większości krajów związkowych (landów) kuratorzy powoływani są z ramienia wymiaru sprawiedliwości. Głównym organem powołującym jest prezes wyższego sądu danego kraju. Natomiast np. w Berlinie, Bremen i Hamburgu odpowiedzialne są za to urzędy senatorskie.

Wymagania zawodowe

Pragrafy 6 i 7 BewHG określają obowiązki pełnoetatowych kuratorów, traktując ich jak wyższej rangi urzędników służb socjalnych (pracowników socjalnych: (Sozialinspektor und Sozialoberamtsrat) lub też pracowników zatrudnionych w sektorze służ publicznych.

We wszystkich landach warunkiem zatrudnienia na stanowisko kuratora sądowego jest posiadanie dyplomu pracownika socjalnego lub wykształcenia wyższego z zakresu pedagogiki społecznej, potwierdzonego certyfikatem państwowej komisji do spraw socjalnych. Kurator sądowy musi posiadać wysokie kompetencje zawodowe, wiedzę i doświadczenie, przyspabiające go do pracy z młodymi ludźmi z grupy ryzyka, bądź też zagrożonych znalezieniem się w tej grupie, z uwzględnieniem trudnych bądź niekorzystnych warunków.

Dodatkowym atutem podczas rekrutacji na stanowisko kuratora sądowego jest posiadanie wiedzy z zakresu nauk społecznych: psychopedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej i prawniczej. Ponadto cenione są także umiejętności społeczne, kontaktowość i umiejętność udzielania porad w zakresie różnych problemów. Ubiegający się o pracę kuratora powinien również wykazywać zdolności diagnostyczne do jasnego i obiektywnego przedstawiania sądom oceny klienta i jego sytuacji.

Kariera, nadzór wewnętrzny i merytoryczny kuratorów

W myśl obowiązującej instrukcji, kurator sądowy dla nieletnich wykonuje na zlecenie sędziego dla nieletnich poszczególne czynności zarówno w toku postępowania przygotowawczego, rozprawy sądowej, względnie posiedzenia niejawnego, jak i przede wszystkim w postępowaniu wykonawczym. Najczęściej nadzór nad kuratorami sprawuje prezes sądu okręgowego lub wyznaczony przez niego pracownik sądowy. Prezes sądu okręgowego odpowiada także za rekrutację kuratorów, przeniesienie lub odwołanie ich z urzędu – pełni nadzór ogólny. Nadzór merytoryczny sprawują sędziowie, którzy są odpowiedzialni za klientów podczas ich okresu próbnego. Sędzia odpowiedzialny za nadzór merytoryczny nadzoruje sprawowanie opieki kuratorskiej, przestrzeganie warunków zawieszenia kary i składanie raportów przez kuratora. Sędzia odpowiedzialny za kuratelę ma prawo ustalać warunki

okresu próbnego, nie może jednak stawiać nieuzasadnionych wymogów. Ma też prawo przedłużyć lub skrócić okres próbny i wnioskować o zniesienie kary. Okres próbny może wynosić od dwóch do pięciu lat. Sędzia wyznacza kuratora (kuratorów) na cały okres próbny i może wydawać mu (im) polecenia (§ 56d (4) StGB). Klient może zawsze prosić o kontakt z przydzielonym mu kuratorem. Niemniej terminy spotkań są przeważnie uzgadniane wcześniej. Na początku odbywają się one z reguły co tydzień, później co dwa tygodnie, a potem – jeśli nie ma innych wskazań – co cztery tygodnie.

Opierając się na § 22 wytycznych z dnia 5 listopada 2008 „European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures”⁹⁹, postępuje się według przekonania, że głównym zadaniem kuratora jest nie tyle monitorowanie postępów resocjalizacyjnych podopiecznych, ile raczej poradnictwo, wspieranie ich i motywowanie. Kurator sądowy wspiera klienta we wszystkich jego sprawach życiowych (np. bezrobocie, zadłużenie, problemy z partnerem i małżeństwem, trudności w relacjach międzyosobowych, problemy z uzależnieniami, nagła bezdomność, zagrożenie nowym przestępstwem, agresja, analfabetyzm, nerwice, różne cierpienia i problemy psychiczne). W razie potrzeby stara się mu zapewnić dodatkową pomoc za pośrednictwem odpowiednich specjalistów, finansowanych przez państwo podmiotów lub poprzez udostępniane innych specjalnych funduszy. Kurator ma obowiązek składać raporty sędziemu, któremu podlega, we wcześniej przez niego określonych terminach.

Problemy, z jakimi borykają się podopieczni, sprawiają, że często niezbędna jest współpraca kuratorów z innymi urzędami i instytucjami. Jest ona dopiero wtedy możliwa, kiedy klient wyrazi na nią pisemną zgodę – w myśl przepisów o ochronie danych osobowych. Oprócz sądów, prokuratur, zakładów karnych i policji należy tutaj wymienić urzędy pomocy społecznej, urzędy pomocy społecznej dla młodzieży, urzędy porządku publicznego, urzędy ds. cudzoziemców, niezależne stowarzyszenia pomocy społecznej, prawników, wierzycieli, krewnych klienta i wielu innych. Nierzadko dopiero pomoc udzielana w tak kompleksowy sposób nadaje właściwy kierunek procesowi resocjalizacji podopiecznego.

W niektórych landach kuratorzy, zależnie od potrzeb, nawiązują współpracę i koordynują ją również z innymi placówkami opieki kuratorskiej. Zakres kompetencji kuratorów (koordynatorów) nie jest jasno określony i podlega znacznemu zróżnicowaniu w zależności od landu. Głównym celem współpracy jest przede wszystkim wymiana doświadczeń zawodowych i uzyskanie fachowego wsparcia.

⁹⁹ [https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejjreco8\(1\).pdf](https://www.unicef.org/tdad/councilofeuropejjreco8(1).pdf) (dostęp: 03.11.2018);

Rola kuratorów i rewizorów oraz cel i jakość opieki kuratorskiej

Opieka kuratorska jest procesem wspólnej pracy kuratorów sądowych z im powierzonymi osobami oraz z otoczeniem społecznym tych osób. Proces ten składa się z elementów wsparcia, zawierających zarówno autonomię podopiecznego, jak i aspekty kontrolne. W zależności od okoliczności czynniki te mają różne znaczenie (wspierają lub kontrolują). Opiekę kuratorską należy rozumieć jako wsparcie w procesie samopomocy. Osoby wspierane ponoszą odpowiedzialność za siebie i, w miarę swoich kompetencji, także za swoje decyzje. Celem jest pomoc we wzroście motywacji u klientów – przy wykorzystaniu posiadanych przez nich kompetencji z zakresu rozwiązywania problemów. Przy czym kurator sądowy ma na uwadze wielowarstwową i wielokierunkową interakcję z klientem i jego otoczeniem. Skuteczna pomoc w radzeniu sobie z problemami i, jeśli to możliwe, ochrona przed nawrotem zachowań przestępczych zależy w dużej mierze od tego, czy klient ma wystarczająco stabilne warunki życiowe i czy ma możliwość podjęcia pracy lub szkolenia.

Ustawa zobowiązuje kuratorów sądowych do monitorowania i realizacji wymogów sądowych nałożonych na podopiecznego/klienta. Z jednej strony, podopieczny ma obowiązek zadośćuczynienia popełnionemu przez siebie deliktowi – poprzez wywiązywanie się z wymogów sądu – a z drugiej strony, ma szansę na wypracowanie nowego stylu życia. Kuratorzy monitorują nie tylko działania klientów, lecz również prowadzą obserwację ich trybu życia, zwłaszcza w kontekście podwyższonego ryzyka nawrotu. Kontrola może być rozumiana jako tymczasowa pomoc w celu osiągnięcia stawianych sobie celów. W dłuższej perspektywie nie może ona jednak hamować realizacji zadeklarowanych przez klienta celów. Kontrola służy również samym kuratorom do monitoringu skuteczności ich własnych działań oraz, w razie potrzeby, pomaga im je optymalizować. W przypadku dłuższej utrzymującego się braku współpracy ze strony podopiecznego, tj. naruszenia warunków współpracy lub dopuszczenia się nowego deliktu, kurator sądowy ogranicza swoje działania do wykonywania zadań kontrolnych. Kurator ma obowiązek poinformować właściwy organ sądowniczy o zaistniałej sytuacji. Nadal jednak zadaniem kuratora sądowego jest inicjowanie, przy użyciu wszelkich dostępnych narzędzi i metod, możliwie naturalnej współpracy z podopiecznym.

Jakość nadzoru i monitorowanie wykonania dyrektyw ma w przypadku pracy kuratora i współdziałania podopiecznych szczególne znaczenie. Z uwagi na fakt, że osoby otoczone pieczą kuratorską należą do grupy ryzyka, zarówno ze względu na ich przestępczą przeszłość, jak i różnego rodzaju obciążenia psycho-emocjonalne oraz społeczne, zamierzone cele resocjalizacyjne i ich zrównoważone osiągnięcie podlegają względnie dużej przypadkowości. Nadzór, którego celem było stworzenie okresu próbnego dla osób skazanych z ciężkimi przewinieniami i o trudnej lub nawet zaburzonej strukturze osobowości, został wprowadzony w życie dopiero 1975 r.

Za dobry przykład implementacji tego typu procedur zarządzania jakością służby kuratorskiej może posłużyć projekt pt. „Standardy jakości” opieki kuratorskiej w okresie próbnym w Bawarii”. Monitorowano mandaty (zakres, przedmiot i metodologię) powierzone kuratorom, a w szczególności jakość realizowanego nadzoru. Zwrócono przy tym uwagę na niebezpieczeństwo recydywy i szkód dotyczących zdrowia oraz dobrostanu samych podopiecznych oraz ryzyko zagrożeń dla życia i zdrowia innych osób. Dotyczyło to w szczególności przestępców na tle seksualnym, którzy zostali zwolnieni z zakładu karnego po odbyciu pełnej kary pozbawienia wolności. Przy zwalnianiu sprawców przestępstw na tle seksualnym szczególnie ważna jest ochrona dobra ogółu społeczeństwa, co wymaga intensywnego monitorowania stylu życia osoby zwolnionej za pomocą ściśle ze sobą powiązanych działań kuratorskich oraz instrukcji. Przy czym społecznym zadaniem kuratora jest przestrzeganie humanitarnego i sprawiedliwego traktowania podopiecznego, tak aby pomóc mu uniknąć „stygmatyzacji” i wszystkich innych negatywnych dla niego konsekwencji. Z profesjonalnego i etycznego punktu widzenia, ogólne „standardy jakości” powinny być definiowane w kontekście wykonywanych działań kontrolnych nadzoru tak, aby wiedza i kompetencje kuratorów spełniały wymogi jakościowe i odpowiadały naukowo potwierdzonym standardom.

Metody pracy

Po zakończeniu fazy początkowej, opieka kuratorska dzieli się kolejno na trzy procesy tematyczne. Są one podstawą profesjonalnej opieki kuratorskiej i dotyczą działań, których celem są oczekiwane przez klienta lub kuratora zmiany. Można je planować, przewidywać i mogą one ewoluować. Zadania kontrolne nie są oddzielnymi procesami. Stanowią one spójną część procesów, w których przyjmują one funkcję pomocy pedagogiczno-społecznej ukierunkowanej na przemiany w postawie podopiecznego. Zadania kontrolne powinny być, w miarę możliwości, przypisane do każdego procesu tematycznego. Tam gdzie nie jest to możliwe, są one dokumentowane gdzie indziej. To samo tyczy się świadczeń jednorazowych. Procesy mają określony czas trwania, mają więc swój początek i koniec. Jednorazowe świadczenia nie są procesem i stanowią wyjątek¹⁰⁰.

Udział różnych podmiotów udzielających pomocy i regulujących zasady poszczególnych odpowiedzialności, z reguły ma miejsce po fazie postępowania karnego, czyli na etapie procedur egzekwowania. Wymaga on, z jednej strony, celowego zaangażowania bardzo złożonego systemu pomocy specjalistycznej, z drugiej strony, ujęcia perspektywy klienta, tak

¹⁰⁰ Zentrale Koordinationsstelle für Bewährungshilfe (pol. Centralna Jednostka Koordynacyjna ds. Probacji) (2017). *Qualitätsstandards bayerische Bewährungshilfe*, 8. Auflage und *Qualitätsstandards bayerische Bewährungshilfe*, 7. Auflage, 2015. (pol. *Standardy jakości bawarskich służb kuratorskich*, 8. wydanie i *Standardy jakości bawarskich służb kuratorskich*, 7 wydanie, 2015).

aby zarówno zredukować, czy też uprościć, kompleksowość i złożoność wymaganej pomocy oraz równocześnie zadbać o ciągłość personalnej opieki.

W związku z powyższym od nowelizacji ustawy w 1973 r. w Niemczech dyskutuje się również tradycyjne pojęcie, pochodzące od Szwajcara Wiesendangera, tzw. „ciągłej pomocy” (*durchgehende Hilfe*). Zasada ciągłości w pomocy, stanowi w międzyczasie międzynarodową normę i szczególnie odnosi się do młodocianych przestępców. Regulują ją wyżej już przywoływane zasady europejskie: „European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures“, według to których ważnym jest zadbanie o włączenie w ciągłą pomoc również danej społeczności (zasada nr 15: „community involvement and continuous care“). W Anglii i Walii tzw. National Offender Management Service (NOMS) i Ministry of Justice mówią w tym przypadku o tzw. „end-to-end Offender Management“, czyli o „zarządzaniu przestępcą od początku do końca”.

Tego typu ciągła pomoc, czy też „zarządzanie przypadkiem młodocianego przestępcy”, dotyczy nie tylko bezpośrednio jego osoby, ale też odpowiedniej dla jego sytuacji poprawy strukturalnych uwarunkowań, m.in. takich jak zabezpieczenie rozwoju szans edukacyjnych oraz zadbanie o zdobycie pożądaných kwalifikacji zawodowych, wspieranie możliwości komunikacji społecznej – podczas odbywania kary czy też probacji – tak aby ożywione lub też wypracowane nowe możliwości gwarantowały przydatne i adekwatne do potrzeb rynku pracy kompetencje.

W tym też sensie poszczególne indywidualnie zorientowane formy wsparcia oraz opieki kuratorskiej wyrażają się również w organizacyjnym wymiarze, jak i pośredniczącej pomocy ukierunkowanej na zewnętrzną poprawę warunków życia, a także na wewnętrzne wzmocnianie poczucia własnej wartości u danego klienta. Stąd też koncepcja zarządzania przypadkiem – tzw. *case management* rozumiana jest jako całościowa psychopedagogiczna, społeczno i strukturalno-organizacyjna opieka. Koncepcja ta znacznie poszerza wcześniejsze rozumienie opieki jako relacji psycho-pedagogicznej, czy też resocjalizacyjnej, o wymiar uwarunkowań kontekstowych i organizacyjnych¹⁰¹.

Profesjonalne sprawowanie wszystkich funkcji kuratorskich: edukacyjno-wychowawczej, kontrolnej i profilaktycznej, wymaga poszerzenia spektrum oddziaływań. Nie wystarcza wyłączny kontakt z nieletnim przestępcą. Typowo pedagogiczne metody pracy stanowią tylko jeden z wymiarów kuratorskiego oddziaływania na nieletniego przestępcę. Kryterium ciągłości opieki wymaga przekształcenia względnie sporadycznego rytmu kontaktów osobistych kuratora z podopiecznym w systematycznie zorganizowany system kształtowania środowiska nieletniego przestępcy, z jego pozytywnymi i negatywnymi uwarunkowaniami.

W związku z tym niezbędne jest rozwijanie współpracy z rodziną, czy też domem rodzinnym, jako podstawową instytucją kształtującą postawy i dzięki temu stwarzającą szanse

¹⁰¹ K. Weinhold, F. Nestmann, (2012): *Soziale Netzwerke und soziale Unterstützung in Übergängen*. [w:] S. B. Gahleitner & G. Hahn (Hrsg.), *Übergänge gestalten – Lebenskrisen begleiten* (s. 52–67). Bonn: Psychiatrie-Verlag.

powodzenia resocjalizacji. Podobnie też ze szkołą – tu szczególnie sprawdzają się wypracowane nowe modele oddziaływania w ramach tzw. szkolnej pracy socjalnej (*Schulsozialarbeit*). Sądy orzekają we wszystkich sprawach nieletnich, w sprawach karnych oraz cywilnych.

Kuratorzy nawiązują również współpracę z poszczególnymi instytucjami i organizacjami społecznymi, zarówno w odniesieniu do niezbędnych informacji, jak i udzielania pomocy znacznie przekraczającej zakres typowo psychopedagogiczny.

Modele pracy kurateli opierają się głównie na pracy kuratora zawodowego o wysokiej specjalizacji, działającego w pionie pracowników socjalnych.

Nawet jeżeli praca ich skupia się między innymi na zadaniach pomocy społecznej, faktycznie są instytucjonalnie niezależni od sądownictwa. Z uwagi na zamiar poszerzenia tego typu opieki kuratorskiej i planowanego zwiększenie potencjału personalnego oraz organizacyjnego, w Niemczech praktykowano przez szereg lat również sprywatyzowane modele służby kuratorskiej (np. od 2007 r. w Badenii-Wirtembergii), które jednak, z różnych racji zostały zniesione przez Federalny Sąd Administracyjny, postanowieniem z dnia 27.11.2014 r., zwracając pieczę nad okresem probacji w ręce państwa.

Zakres i formy współpracy kuratora z sądem dla nieletnich dotyczą szeregu głównych zadań, wykonywanych zarówno na etapie postępowania przygotowawczego, np. w zakresie diagnozy indywidualno-społecznej (przeprowadzanie wywiadów środowiskowych w okresie postępowania przygotowawczego), jak też na etapie wykonawczym (sądy instruują kuratorów społecznych, dozoruja podopiecznych w trybie zapobiegawczym). Ponadto sądy rozwijają sieć kuratorów i zabiegają o ich kwalifikacje. Mogą też opiniować w zastępstwie sędziego funkcjonowanie różnych organów administracji, instytucji do spraw dzieci i młodzieży oraz sądownictwa dla nieletnich. Kuratorzy uzyskują szereg środków służących resocjalizacji nieletniego przestępcy.

Opieka kuratorska oparta jest w pierwszym rzędzie na indywidualnych ustawieniach, korzysta też regularnie z pracy społeczno-pedagogicznej z grupą. Posługuje się również metodami projektu oraz pracy społeczno-przestrzennej w ramach danej społeczności, czy też środowiska życiowego (konceptja tzw. *Gemeinwesenarbeit*). Zatem pozostaje mocno zakotwiczona w systemowym modelu opieki, w ramach to którego korzysta również ze współpracy z różnymi grupami, sieciami społecznymi i instytucjami na danym terenie. W ramach opieki kuratorskiej wykorzystuje się też, zindywidualizowane, charakterystyczne dla danego podopiecznego i jego kuratora/opiekuna możliwości i zasoby. W pracy z przypadkiem szczególną uwagę zwraca się na psychospołeczne i funkcjonalne aspekty wsparcia, lub odwołuje się do modeli pracy zorientowanych na rozwiązaniu problemu, przy czym w obu tych podejściach w centrum znajduje się osoba probanta. Odpowiednia diagnoza psychospołeczna ma zabezpieczyć adekwatne i krytyczne ujęcie potrzeb i możliwości wsparcia i kontroli. Celem podejścia funkcjonalnego jest przygotowanie klienta do samodzielności i zdolności do podejmowania odpowiedzialnych decyzji i działań. Motywacja podopiecznego, alokacja jego

zasobów i wykorzystanie tych zasobów w rozwiązywaniu problemów, to główny przedmiot podejścia opartego o koncepcję konstruktywnego rozwiązywania problemów¹⁰².

Na pierwszym planie znajduje się indywidualna rozmowa z klientem, wizyta domowa i kontakty z krewnymi oraz innymi osobami z najbliższego otoczenia. Niemniej wzmożona pomoc indywidualna i praca w grupie są również ważnymi elementami rutynowej opieki kuratorskiej. Przy czym zawsze jest do dyspozycji oferta i możliwości skorzystania ze wsparcia różnych urzędów i instytucji, w szczególności tych oferujących specjalistyczne usługi w zakresie poradnictwa, terapii uzależnień, poradnictwa dłużnego, różnych programów szkolenia zawodowego, czy też ze strony instytucji zdrowia psychicznego i szeregu podobnych. Od wielu lat kuratorzy sądowi prowadzą również, w miarę możliwości, ukierunkowaną pomoc dla określonych grup klientów (projekty dla bezrobotnych, treningi komunikacji i autoagresywności, wsparcia i redukcji zadłużenia itp.).

Kuratela a zorientowanie na ryzyko

Ze względu na złożoną i zmienną sytuację życiową podopiecznych, wzrastają wymagania stawiane kuratorom¹⁰³. Coraz częściej pojawiają się krytyczne głosy odnoszące się do skuteczności i adekwatności dotychczas stosowanych metod pracy społecznej w sektorze wymiaru sprawiedliwości. Zabiega się też o nowe rozwiązania mające na celu unowocześnienie, ujednolicenie i usystematyzowanie metodycznych działań. Główne cele tego typu przedsięwzięć, związanych z modernizacją w opiece kuratorskiej, to¹⁰⁴:

- rozwój jednolitych, zorientowanych na klienta skutecznych metod,
- zapobieganie recydywie u osób o wysokim stopniu ryzyka,
- zadbanie o lepsze powiązanie struktur, urzędów i instytucji wymiaru sprawiedliwości,
- organiczne połączenie oddziaływań metodycznych z realiami życia codziennego podopiecznych.

Zasadniczym punktem wyjścia do działań modernizacyjnych jest dobrze przygotowana metodyka obserwacji stylu życia, ze szczególnym odniesieniem do czynników ryzyka zagrożenia recydywą. Brane są przy tym pod uwagę dwa podstawowe kryteria:

- ocena prawdopodobieństwa ponownego popełnienia przestępstwa przez podopiecznego;

¹⁰² M. Galuste, (2005): *Methoden der Sozialen Arbeit*, s. 7–81.

¹⁰³ E. Kutajova, (2009): *Bewährungshilfe aus der Sicht jugendlicher und heranwachsender Probanden: Ein Vergleich zwischen deutschen Probanden und Probanden mit Migrationshintergrund*.

¹⁰⁴ Por. W. Klug, (2007a): *Spezialisierung und Fallbelastung in der Bewährungshilfe*. [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 54, Heft 1, s. 21–32; W. Klug, (2007b): *Methodische Grundlagen der Bewährungshilfe – Vorschlag für ein Gesamtkonzept*. [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 54, Heft 3, s. 235–248.; W. Klug, (2007c): *Gefährlichkeitsanalysen von rückfallsgefährdeten Probanden – methodische Aspekte des Kontrollprozesses in der Bewährungshilfe*. [w:] *DBH-Fachverband (Hg.): Sicherheit und Risiko – Soziale Arbeit im Spannungsfeld von Kontrolle und Privatisierung*, Berlin, s. 33–43.

- przewidywalność możliwych rodzajów przestępstw, których można się spodziewać.

Jeżeli na podstawie określonych kryteriów zachodzi prawdopodobieństwo, że podopieczny ma dyspozycję, względnie gotowość do popełnienia kolejnych przestępstw, należy wówczas zaklasyfikować go jako niebezpiecznego. Odpowiednie kryteria zostają określone na podstawie empirycznie potwierdzonych badań naukowych.

Wybrane metody Case Management

„Tranzyt” – program zdobywania umiejętności, kwalifikacji edukacyjno-zawodowych i pracy w ośrodkach karnych oraz organizacja życia w okresie przejściowym. Dobrym przykładem może być berliński model organizacji okresu przejściowego opartego na koncepcji zarządzania przypadkiem (Case Management). Podejście to znacznie różni się od koncepcji resocjalizacji skoncentrowanej na deficytach – stosującej naprawcze postępowanie metodyczne. Case Management zorientowany jest na odmiennym podejściu, aktywizującym zasoby indywidualne i społeczne jednostki oraz jej zdolność i potrzebę do samostanowienia, nawet jeżeli ta w procesie probacji podlega monitoringowi. Wspólnie z podopiecznym wypracowuje się strategię bazującą na jego właściwościach, możliwościach i posiadanych umiejętnościach. Podopieczny, wspierany przez kuratora, partycypuje w podejmowaniu decyzji, dotyczących celów i zastosowania dalszych środków oraz planowanych działań. W celu wdrożenia tej metody zorganizowano, w porozumieniu z właściwym urzędem senackim (Senat Berlina), kierownictwem więzienia i służbami socjalnymi, współpracującymi z sądownictwem, szereg kursów edukacyjnych dla uczestników projektu. Zostały one przeprowadzone przez certyfikowanego trenera Niemieckiego Towarzystwa Opieki i Zarządzania przypadkiem (Deutsche Gesellschaft für Care und Case Management – DGCC). Case Management ujmuje się szeroko, nie tylko jako metodę pracy społeczno-pedagogicznej, ale też jako koncepcję podejścia do procesów i funkcjonowania struktur organizacyjnych – na wszystkich poziomach. Case Management dotyczy zatem nie tylko przygotowania metodycznego poszczególnych kuratorów, ale również obejmuje funkcjonowanie całokształtu organizacyjnego danych struktur instytucjonalnych.

W konkretnych warunkach pracy tą metodą nabierają znaczenia pytania odnoszące się też do całokształtu organizacji:

- Czy opracowane instrumenty znajdują się w akcie wykonawczym (wyroku)?
- Czy Case Management zostanie włączony w plan wykonawczy?
- Co dzieje się z dokumentacją po zakończeniu Case Management?
- Kto decyduje o udziale więźnia (więźniarki) w Case Management?
- Jakie środki będą wymagane podczas opracowywania konkretnych przypadków?
- Skąd będą pochodzić określone środki?

Wdrażanie Case Management w instytucjach

Integracja tego typu koncepcji i metodyki z dotychczasowym przebiegiem pracy określonej instytucji wymaga konkretyzacji niezbędnych w tym względzie kroków. Idealny przebieg Case Management na potrzeby ośrodków i więziennictwa oraz służb socjalnych można osiągnąć dzięki jasnemu zdefiniowaniu grupy docelowej, ponieważ Case Management, przeciwnie do panującego przekonania, nie jest sensowny i konieczny dla wszystkich więźniów (więźniarek), a jedynie dla tych, którzy konfrontowani są z napiętymi sytuacjami problemowymi.

Z uwagi na fakt, że praca w więziennictwie i więziennych służbach społecznych różni się od działań innych służb socjalnych i społecznych (np. kontekst przymusu, sytuacja prawna), istnieje też potrzeba modyfikacji i dopasowania narzędzi Case Managementu do potrzeb w tym charakterystycznym zakresie.

RISK i przepracowywanie deliktu

Przepracowanie charakteru przestępstwa ujmowane jest często za pomocą sprawdzonych programów poznawczo-behawioralnych, w różnych ich konstelacjach – np. w ramach modułów programu RISK, opracowanego w Kanadzie i Szwajcarii (np. w Kanadzie program Risk-Need-Responsivity¹⁰⁵). Przy tego rodzaju programach przyjmuje się, że po nawiązaniu wstępnej relacji z klientem, zadaniem tego typu metodycznego podejścia behawioralno-terapeutycznego jest przepracowywanie dokonanego przestępstwa i jego skutków, tak aby następne kroki umożliwiły aktywizację zasobów i odpowiednio wspierały umiejętności pokonywania deficytów psychospołecznych jednostki. Po sporządzeniu szczegółowego sprawozdania na temat dokonanego przestępstwa lub wykroczenia, które ma na celu wyjaśnienie, co dokładnie się wydarzyło, zostaje wspólnie określony charakter „winy”: za co odpowiada sam klient, za co odpowiadają inni i jakie alternatywne opcje działań byłyby dostępne w zaistniałej sytuacji? W trzecim etapie omawiane są konsekwencje dokonanego przestępstwa, ze zwróceniem uwagi z jednej strony na to, kogo ono dotknęło, a z drugiej strony z rozróżnieniem skutków krótko- i długoterminowe, pozytywnych i negatywnych. Potem przechodzi się do następnego działania, a mianowicie do oceny retrospektywnej i prospektywnej zagadnień związanych z pytaniem: jakie jest aktualne zdanie samego klienta w obliczu dokonanego przez niego przestępstwa?

¹⁰⁵ Por. RNR, D. Andrews, J. Bonta, (2010): *The Psychology of Criminal Conduct*. New Providence; K. Mayer, U. Schlatter, P. Zobrist, (2007): *Das Konzept der Risikoorientierten Bewährungshilfe*. [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 54, Heft 1, s. 33–64.

W kolejnym etapie, w celu ustalenia, jakie sytuacje ryzyka mogą zaistnieć oraz aby umożliwić realistyczną ocenę ryzyka nawrotu zachowań przestępczych u klienta, badane są przyczyny jego dotychczasowych zachowań (mogą one leżeć we wcześniejszej sytuacji życiowej lub też wynikać z jego cech indywidualnych i postaw).

Następnie dołączane są dodatkowe moduły, w których badane są motywacje i chęci powrotu podopiecznego do normalnego życia. Zostają opracowane długofalowe i krótkoterminowe plany działania, tak aby cel miał realne szanse na urzeczywistnienie.

Zasady te określają, że: po pierwsze, (znormalizowany) poziom ryzyka powinien kontrolować intensywność przewidzianej interwencji – im wyższe ryzyko nawrotu, tym intensywniejsza interwencja; po drugie, w pierwszej linii należy zająć się tzw. *criminogenic needs*, tj. problematycznymi potrzebami, czy też obszarami, które są istotne dla ryzyka nawrotu. Trzecia zasada dotyczy „reaktywności” klientów (*Responsivität*), czyli pytania: jak powinno się z ich reagowaniem (współpracą) postępować względnie jak pracować nad jego zmianą?

W porównaniu z wcześniejszą formą służby kuratorskiej, jako pomocy ukierunkowanej na potrzeby klienta, z dużą swobodą wyboru metod i naciskiem na relacje międzyludzkie, RISK jest metodą bardziej dyrektywną, jeżeli chodzi o zadania kuratorskie. Ma znormalizowany i ustrukturyzowany charakter, w miarę precyzyjnie zorientowany na konkretne cele. Inaczej niż dotychczas, obecni kuratorzy sądowi są zobowiązani (w oparciu o diagnozę) do opracowywania i wdrażania planu działania z klientem. W tym też sensie kuratorzy postrzegają siebie jako specjalistów od profilaktyki i przeciwdziałania ryzyku recydywy. Mają szersze kompetencje i możliwości do określania zagadnień i celów adekwatnych interwencji – w odróżnieniu od wcześniej reprezentowanego stanowiska, według którego wypełniali głównie zadania gotowości do współpracy. Tego typu nowe rozumienie zadań i tak fundamentalne zmiany nierzadko skutkują dezaprobatą pośród samych pracowników kuratorskich¹⁰⁶.

Trening umiejętności społecznych

Trening umiejętności społecznych jest jedną z najbardziej wypróbowanych i szeroko rozpowszechnionych metod interwencji w pracy z przestępcami. Niejako z definicji metoda ta promuje zarówno zdolność do „przebicia się” w otoczeniu społecznym, jak i zdolność do dopasowania się do wymogów życia i akceptacji społecznej. Treningi tego typu bazują na poznawczo-emocjonalnych i behawioralnych koncepcjach zachowania ludzkiego. W przypadku podopiecznych często wykorzystywane są trzy podstawowe obszary kompetencji: rzecznictwo dla własnych praw, konstruktywne radzenie sobie z konfliktami w bliskich relacjach oraz aktywne nawiązywanie kontaktów i ich pogłębianie. Dla planowania interwencji,

¹⁰⁶ K. Mayer, (2014): *Risikoorientierung – der nächste Schritt: Herausforderungen und Bedingungen der Förderungen von Responsivität*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 61, Heft 2, s. 171–188.

z etiologicznego punktu widzenia, posiadane umiejętności mogą mieć istotne znaczenie prognostyczne. Trening umiejętności społecznych, ze względu na swoją pragmatyczność i elastyczność, dobrze odpowiada zapotrzebowaniu i zasadom skutecznego postępowania z podopiecznymi przestępcami. Konieczne są jednak dalsze prace nad rozwojem koncepcyjnym, zarówno co do diagnostyki umiejętności społecznych, jak i w odniesieniu do ewaluacji podejmowanych działań, wraz z replikacją osiągniętych długoterminowych efektów¹⁰⁷.

Metoda czasu na przemyślenie (Think-Time Classic)

Indywidualny społeczno-poznawczy trening dla młodzieży i dorastających. Metoda polega na promocji zdolności poznawczo-społecznych, jako czynników ochronnych w zagrożeniu nastawieniami przestępczymi (np. kontrola selektywnej percepcji/postrzegania, postrzeganie i kontrolowanie własnych emocji, antycypacja/zdolność przewidywania – zdolność oceny skutków działań, rozpoznanie emocjonalnych stanów innych osób, rozpoznanie i kontrola własnych skłonności przypisywania innym wrogich intencji, zdolność do ujmowania szerszych kontekstów społecznych w ocenach, empatia, zdolność osądu moralnego). Grupa docelowa: nastolatki i młodzież z nastawieniami przestępczymi, czy też posiadających już repertuar problemowych, względnie przestępczych zachowań, aspołeczność lub wysoki poziom nastawień przemocowych. Przestępcze nastolatki i młodzież, do których można dotrzeć poprzez indywidualny związek z osobą dorosłą. Młodzież, która jest gotowa zaakceptować zasady uczestnictwa w treningu (po szczegółowym ich omówieniu w rozmowie wstępnej).

Metoda Think-Time Classic (dawniej DENKZEIT-JGG) jest naukowo potwierdzonym i metodycznie dobrze zabezpieczonym indywidualnym treningiem społeczno-poznawczym dla młodzieży i dorastających, względnie często stosowaną w pracy z młodymi z wyrokiem sądu dla nieletnich (zgodnie z § 10 JGG – niemieckiego prawa karnego dla młodocianych). Oprócz stosownych kompetencji społecznych przekazuje się w ramach treningu umiejętności bezkonfliktowego rozwiązywania napięć i moralnie poprawnego podejmowania decyzji. Młodzi ludzie powinni nauczyć się, właściwego postępowania w złożonych i emocjonalnie obciążających sytuacjach, a także nabierania dystansu do reaktywnych form. Dlatego też nazwa: metoda „uwzględnienia czasu”, w celu postrzeżenia swoich emocji i podjęcia decyzji podbudowanej moralnie. Metoda Think-Time to metoda edukacyjna „jeden na jednego”, tzn. wyszkolony „trener” pracuje z jednym nastolatkiem przez czterdzieści sesji (co odpowiada okresowi 7–9 miesięcy) według programu składającego się z czterech modułów:

- przetwarzanie informacji społecznych,

¹⁰⁷ A. Drinkmann, (2017): *Soziale Kompetenztrainings mit Straftätern: theoretische Grundlagen und Ziele*. [w:] *Bewährungshilfe – Soziales, Strafrecht, Kriminalpolitik*. Bd. 64 (2017) Heft 3. s. 238–253.

- regulacja emocji,
- postrzeganie, wnioskowanie i działanie odpowiedzialne moralnie,
- dowolny – różne formy aktualizacji efektu treningu w życiu codziennym nastolatka.

Trening ma charakter nauczania, pierwsze 24 sesje mają wyraźnie zdefiniowane cele i treści oraz odpowiednio dobrane przykłady. Druga część programu, ostatnie 16 sesji, poświęcona jest na przeniesienie poznanych treści i umiejętności do realiów życia młodego człowieka oraz zastosowaniu konkretnych przykładów związanych z codziennymi konfliktami jako platformy dla przepracowania i utwierdzenia wyuczonych, społecznie pożądanych reakcji.

Trening Anty-Agresywności

Trening Anty-Agresywności (AAT) został opracowany w Niemczech i wprowadzony w praktykę pod koniec lat osiemdziesiątych. AAT jest metodą pracy z agresywnymi recydywistami, ze szczególnym uwzględnieniem rodzaju przestępstwa i indywidualnych deficytów. Czas trwania tego poznawczo-behawioralnego programu treningu społecznego wynosi od 5 do 6 miesięcy, przy zastosowaniu kilkugodzinnej sesji grupowej raz w tygodniu. Trening zawiera m. in. takie metody pracy jak metoda „na gorącym krześle”, połączona z uwrażliwianiem na różne stany emocjonalne, zindywidualizowany również poprzez możliwość włączenia indywidualnych rozmów i zajęć rekreacyjnych, stanowiących podstawę programu.

Podstawy programowe to:

- analiza wyzwalaczy agresywności,
- testy prowokacyjne,
- analiza idealnego i realnego ja,
- techniki neutralizacji,
- komunikacja z ofiarą,
- agresywność jako korzyść,
- analiza subkulturowa,
- pytania o przemoc strukturalną związaną z agresywnością podopiecznych.

AAT przeprowadza się na wniosek sędziego, z § 10 JGG lub jako środek resocjalizacyjny stosowany w ośrodkach dla nieletnich skazanych. Warunkiem wstępnym są wielokrotne wyroki skazujące za groźne i poważne obrażenia ciała względnie też zabójstwa. Program znalazł szerokie zastosowanie w Niemczech, Szwajcarii i Austrii oraz w Luksemburgu. Dzięki Instytutowi Pracy Socjalnej i Pedagogiki Społecznej we Frankfurcie (ISS), Uniwersytetom Nauk Stosowanych w Hamburgu i Mannheim oraz Niemieckiemu i Szwajcarskiemu Instytutowi Pedagogiki Konfrontacyjnej (IKD), od 1994 r. ponad 1000 pracowników socjalnych, psychologów, prawników i nauczycieli otrzymało certyfikaty trenerów AAT. Pośród nich 50% stanowią kobiety. Certyfikacja jest ustandaryzowana i chroniona przez Niemiecki Urząd

Znaków Towarowych i Urząd Patentów. Ochrona terminu AAT® przez Urząd Patentowy, nietypowa w sektorze społeczno-socjalnym, ma swoje źródło w potrzebie utrzymania jakości. Decyzja o opatentowaniu programu była wywołana uproszczeniami w przygotowaniu kadry trenerskiej i w czasie trwania treningu.

Anty-Agresywny-Trening (AAT®) przewidziany jest między innymi dla podopiecznych z grupy zwolnień warunkowych. Grupa docelowa to w przybliżeniu ośmiu dorosłych płci męskiej na tzw. „zwolnieniu warunkowym”, którzy popełnili przestępstwa z obrażeniem ciała z zastosowaniem przemocy, względnie należą do grupy ryzyka dla popełniania dalszych aktów przemocy. Decyzję o uczestnictwie w treningu wydaje sąd – w formie nakazu lub też propozycji wzięcia udziału w AAT.

Uczestnicy treningu powinni być w stanie aktywnie uczestniczyć w szkoleniach zarówno od strony komunikacji językowej, jak i intelektualnej. Z uczestnictwa w AAT wyłączeni są przestępcy na tle seksualnym, osoby uzależnione od narkotyków i psychicznie chore, zagrożone samobójstwem, a także ci, którzy brali udział w przestępczości zorganizowanej.

Szczegółowe cele szkolenia są ustalane przez trenera w ramach wstępnej rozmowy lub też wstępnego spotkania z potencjalnymi uczestnikami; na tym etapie podejmowana jest ostateczna decyzja o włączeniu do AAT.

AAT ma za zadanie podwyższenie progu użycia siły przez sprawcę, tak aby w ten sposób znacznie obniżyć częstotliwość i intensywność stosowania przemocy.

Szczegółowe zadania AAT to:

- Rozpoznawanie i przepracowanie dynamiki procesów eskalacji; uwrażliwianie na pytania o konieczność odwołania się do przemocy w sytuacjach wyzwalających agresję, czy też prowokujących.
- Wzięcie odpowiedzialności za czyny i uczenie się odstąpienia od przekonań o jej słuszności (techniki neutralizacji).
- Wspieranie pro-społecznych umiejętności i ćwiczenie zachowania równowagi i spokoju, jako oznak suwerenności (kompensacja poprzez zmianę ról i oczekiwań, analiza kosztów i korzyści).
- Uwrażliwianie na postrzeganie cierpienia innych oraz kształtowanie empatycznych umiejętności (zdolność do „szerokiego spojrzenia”) oraz uwrażliwianie na cierpienie ofiary przy jednoczesnym unikaniu usprawiedliwiania roli sprawcy.
- Promowanie zachowań prospołecznych i rozwój świadomości moralnej.

Metody i podstawy teoretyczne AAT

AAT jest specjalistycznym treningiem, uwzględniającym charakter przestępstwa, związanym z przestępczością o orientacji konfrontacyjno-prowokacyjnej. Warunkiem sukcesu

treningu jest zadbanie o trwałe relacje. Stosuje się w nim elementy psychodramy, terapii typu Gestalt, terapii systemowej, pedagogiki teatralnej, różnego typu ćwiczeń interakcji społecznych, wizualizacje (poglądów, postaw, wzorców myślenia i sposobów zachowań etc.).

Należy podkreślić, że AAT nie należy do metod terapeutycznych. Jest typowym treningiem opartym o teorię uczenia się (Bandury), psychologię poznawczą (Kelly), terapię prowokacyjną (Farrelly), pedagogikę konfrontacyjną, dramę (Moreno) i psychologię humanistyczną opartą o pozytywny obraz człowieka (Ferrainola).

Podsumowanie

Na przestrzeni ostatnich lat kuratela i probacja w Niemczech przybierają coraz bardziej charakter „kierowania przypadkiem”. Nie rezygnuje się jednak z procesu „pracy z podmiotem oddziaływania”, czyli „kierowania podopiecznym i jego sytuacją”, poszerzając go, oprócz typowo psychopedagogicznego zakresu, o inne poziomy oddziaływania resocjalizującego i zapobiegawczego, w odniesieniu do ryzyka powrotności do przestępstwa. Ważnym zadaniem jest tu zrównoważenie potrzeby samostanowienia i podmiotowości podopiecznego z oddziaływaniem kurateli w kierunku osiągnięcia społecznie pożądanego funkcjonowania podopiecznego w środowisku społecznym.

Powyższe ujęcie koncepcyjne pracy kuratorów jest krytykowane przede wszystkim za ciągle jeszcze zbyt mocne kładzenie akcentu na przepracowaniu zachowań przestępczych i koncentracji na zapobieganiu im, względnie ich nawrotom, przy jednoczesnym niedowartościowaniu celów związanych z integracją społeczną. Tworzenie efektywnej relacji w pracy z konkretnym, indywidualnym przypadkiem wymaga ze strony kuratora umiejętności empatycznych odniesień, pełnego szacunku i zainteresowania osobą podopiecznego oraz posiadania podstawowych koncepcyjno-metodycznych umiejętności w celu osiągnięcia niezbędnych celów¹⁰⁸. Przy tego typu podejściu do prowadzenia, czy też zarządzania przypadkiem przyjmuje się, że do zadań kuratora należy zapewnienie małoletniemu przestępcy dostępu do różnych systemów i służb wsparcia oraz do możliwości korzystania z programów i terapii redukujących i zapobiegających kryminogennym potrzebom. Proponowane modele pracy, oparte o psychologiczne, poznawczo-emocjonalne i behawioralne teorie, jak model RNR czy też RISK, odwołują się w pierwszym kroku również do czynników mających znaczenie dla ustalenia poziomu ryzyka i nawrotu. Sam fakt poszerzenia problematyki potrzeb podopiecznego (*criminogenic needs*) umożliwia uchwycenie również innych aspektów, tj. też

¹⁰⁸ M. Lindenau, M.M. Kressig, (2015): *Wenn Prävention zum Problem wird. Die Soziale Arbeit in der Hochsicherheitsgesellschaft*, [w:] H. Hongler & S. Keller (Hrsg.), *Risiko und Soziale Arbeit: Diskurse, Spannungsfelder, Konsequenzen* (s. 81–98), Wiesbaden.

tych niezwiązanych bezpośrednio z ryzykiem nawrotu i pozwala na bardziej systemowe ujęcie świadomości potrzeb, w jej powiązaniach i kontekstach społecznych¹⁰⁹.

Wyniki badań sugerują, że długoterminowa i całościowo rozumiana opieka kuratorska, realizowana na zasadach fachowej i dobrej współpracy systemowej, jest warunkiem wstępnym, aby takie i podobne programy koncentrujące się na przepracowywaniu czynu przestępczego mogły zapewnić ich pełną skuteczność.

5.2. Ogólny zarys systemu probacyjnego w Norwegii

(dr Ilona Fajfer-Kruczek)

Teorie ekonomiczne obejmują państwa skandynawskie, do których należy Norwegia, wspólnym terminem – „państwa dobrobytu społecznego” (*welfare state*). Kraje skandynawskie mają podobne systemy karne i systemy penitencjarne, wyróżniające się wysokim standardem wykonania kar pozbawienia wolności, niską populacją więzienną i uznaniem wolności za istotną wartość¹¹⁰. Właśnie wobec tej wartości wolności oscylują wszelkie działania mające na celu readaptację społeczną i aktywne uczestnictwo osób skazanych w życiu społecznym. Norwegia uchodzi za kraj wzorcowy co do środków probacyjnych. Trudno porównywać same środki, bez szerszego kontekstu funkcjonowania społecznego i obowiązującego prawa. Poniżej zaprezentowane zostaną informacje dotyczące organizacji norweskiego systemu prawa, w tym probacji.

Confederation of European Probation (CEP) – Europejska Organizacja do spraw Probacji, na co dzień zajmuje się porównywaniem systemów probacyjnych w krajach europejskich, publikacją analiz, a także propagowaniem dobrych praktyk. Ponadto ma na celu promowanie integracji społecznej przestępców poprzez sankcje społeczne i środki takie jak: probacja, pomoc społeczna, mediacja i postępowanie pojednawcze. Poniżej zaprezentowane zostaną wybrane analizy przeprowadzone przez tę organizację¹¹¹. Organizacja zakłada, iż przestępczość występuje w społecznościach i dlatego w społecznościach właśnie muszą być rozwiązywane problemy jej dotyczące, w oparciu o prawa człowieka, tak aby wydawane wyroki były efektywne¹¹².

¹⁰⁹ D. Andrews, J. Bonta, (2010): *The Psychology of Criminal Conduct*. New Providence; K. Mayer, (2014): *Risikoorientierung – der nächste Schritt: Herausforderungen und Bedingungen der Förderungen von Responsivität*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 61, Heft 2, s. 171–188.

¹¹⁰ M. Płatek, *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Wrocław 2007, s. 18.

¹¹¹ CEP – www.cep-probation.org (dostęp: 03.11.2018); A.M. Kalmthout, I. Durnescu, *Chapter 1. European probation service systems a comparative overview*, [w:] A. M. van Kalmthout, I. Durnescu (red.), *Probation in Europe*, CEP, 2008.

¹¹² K. Pierzchała, Europejskie standardy postępowania w sprawach objętych probacją. Synteza problemu w oparciu o materiały z Konferencji Senackiej, „Probacja” 2012, nr 1, s. 62.

Wiek odpowiedzialności karnej w Norwegii wynosi 15 lat. Prawo karne w tym kraju nie dzieli przestępców na dorosłych i młodocianych. Osoby poniżej 18 roku życia zazwyczaj podlegają pod instytucje opieki nad dziećmi – Urzędu Ochrony Praw Dziecka (*Barnevernet*) i rzadko trafiają do zakładów karnych (podobnie jak w Polsce). Kwestie dotyczące nieletnich reguluje *Lov om barneverntjenester (barnevernloven)* – ustawa o prawach dziecka i opiece nad dziećmi¹¹³. Reguluje ona przede wszystkim sytuacje, w których zagrożone jest dobro dziecka, a w zależności od okoliczności wskazuje procedury opiekuńczo-wychowawcze, interwencyjne i zapobiegawcze, a także warunki umieszczenia dziecka poza rodziną biologiczną, jak również odpowiedzialność karną nieletnich i sytuacje adekwatne do zagrożenia demoralizacją w odniesieniu do polskich warunków.

Służba opieki nad dziećmi na poziomie gmin ma prawo i obowiązek interweniować w sytuacjach, gdy:

- z powodu warunków w domu rodzinnym lub z innych powodów dziecko ma szczególną potrzebę działań wspierających;
- codzienna opieka otrzymywana przez dziecko odznacza się poważnymi uchybieniami lub istnieją poważne braki w kontakcie osobistym lub bezpieczeństwie, jakich dziecko potrzebuje zgodnie ze swoim wiekiem i poziomem rozwoju;
- rodzice nie dbają o to, aby potrzeby dziecka chorego, niepełnosprawnego lub potrzebującego specjalnej pomocy zostały zaspokojone, zwłaszcza w zakresie leczenia/terapii i nauki;
- dziecko jest krzywdzone lub narażone na inne poważne naruszenie godności osobistej w domu;
- jest wysoce prawdopodobne, że zdrowie lub rozwój dziecka mogą poważnie ucierpieć, ponieważ rodzice nie są w stanie wziąć dostatecznej odpowiedzialności za dziecko;
- dziecko wykazuje poważne zaburzenia zachowania: poprzez trwającą lub powtarzającą się działalność kryminalną, poprzez długotrwałe nadużywanie środków odurzających lub w inny sposób¹¹⁴.

W systemie norweskim bardzo ważne jest dobro dziecka oraz jego zdanie w danej sprawie oraz zgoda co do ważnych kwestii z nim związanych. Wyjątek stanowi § 4-24 wspomnianej ustawy, który mówi, że umieszczone w instytucji może zostać dziecko, bez uprzedniej zgody rodziców odpowiedzialnych za nie i zgody własnej, które wykazało poważne trudności w zachowaniu:

- w przypadku poważnego lub wielokrotnego przestępstwa,
- w przypadku ciągłego nadużywania narkotyków.

¹¹³ <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100> (dostęp: 03.11.2018).

¹¹⁴ Broszura informacyjna Urzędu Ochrony Praw Dziecka (*Barnevernet*); źródło – Ministerstwo ds. Dzieci, Równouprawnienia i Inkluzji Społecznej (*Barne, Likestillings og Inkluderingsdepartementet*): “Urząd Ochrony Praw Dziecka – dla dobra dziecka”, https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/barnets_beste_brosjyre/barnevernet_til_barnets_beste_polsk.pdf (dostęp: 03.11.2018).

Celem umieszczenia w placówce lub instytucji może być obserwacja, badania specjalistyczne, krótkotrwałe leczenie/terapia. Pobyt określony w decyzji trwa z reguły 4 tygodnie, może być jednak krótszy lub może zostać w szczególnych wypadkach przedłużony o kolejne 4 tygodnie. W tym czasie służby opieki nad dzieckiem oraz służby opieki społecznej monitorują sytuację dziecka, tworząc plan działań, jeśli jest to możliwe na tym etapie, mogą go tworzyć wraz z dzieckiem. Ministerstwo może wydać wytyczne co do treści planu działań.

Do działań zapobiegawczych zalicza się następujące środki:

- porady i doradztwo rodzinne, na przykład poprzez ustanowienie kuratora – (*tilsynsfører*);
- pomoc materialna dla dziecka tak, aby dziecko mogło uczestniczyć w zajęciach w czasie wolnym, itp.;
- odciążenie rodziny poprzez przyznanie pomocy domowej, miejsca w przedszkolu, świetlicy szkolnej itp.;
- mianowanie opiekuna społecznego (*støttekontakt*);
- dom odwiedzin (*besøkshjem*)¹¹⁵.

Należy rozróżnić w tym momencie funkcje kuratora (*støttekontakt*) od opiekuna społecznego (*tilsynsfører*). Ten pierwszy nadzoruje plan pracy z rodziną/rodziną zastępczą, drugi zaś wspiera i asystuje¹¹⁶.

Głównym organem nadzorującym tą sferę jest Ministerstwo ds. Dzieci, Równouprawnienia i Inkluzji Społecznej oraz Urząd ds. Dzieci, Młodzieży i Rodzin – *Barne, ungdoms, og familiedirektoratet*. Sprawy dotyczące kwestii wykonawczych na poziomie administracyjnym reguluje *Ustawa o postępowaniu administracyjnym i administracji publicznej (Forvaltningsloven)*.

W sprawach dotyczących opieki nad niepełnoletnimi w Norwegii ma miejsce krytyka związana ze zbyt pochopnym działaniem interwencyjnym, skutkującym odebraniem dziecka z rodziny – zwłaszcza w przypadku obcokrajowców¹¹⁷. Ambasada Polska w Oslo, w materiałach informacyjnych, mocno podkreśla, iż dziecko jest przez państwo szczególnie chronione. Bez względu na okoliczności, każde budzące wątpliwość zachowanie dziecka, wyrażające się np. płaczem lub krzykiem, będące (lub nie) wynikiem nadużycia, przemocy, zaniedbania, wykorzystania ze strony rodziców/prawnych opiekunów, jest podstawą do zainteresowania się dobrem dziecka¹¹⁸. System prawa sprzyja wnikliwemu monitoringowi sytuacji rodzinnej i ingerencji w sprawę rodzinną.

¹¹⁵ Broszura informacyjna Urzędu Ochrony Praw Dziecka (*Barnevernet*)..., (dostęp: 03.11.2018).

¹¹⁶ „Tilsynsfører i fosterhjem – en veileder”. *Veileder*, publikacja Ministerstwo ds. Dzieci, Równouprawnienia i Inkluzji Społecznej, <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/bld/bro/2006/0007/ddd/pdfv/284441-q-1103.pdf> (dostęp: 03.11.2018).

¹¹⁷ Por. M. Płatek, *Systemy penitencjarne...*, s. 18.

¹¹⁸ „System opieki nad małoletnimi w Norwegii”, strona internetowa Ambasady Rzeczypospolitej w Oslo, https://www.msz.gov.pl/pl/p/oslo_no_a_pl/informacje_konsularne/poradnik_dla_osob_wyjezdajacych/system_opieki/system_opieki_nad_maloletnimi_w_norwegii_1 (dostęp: 03.11.2018).

Wracając do zagadnień ogólnych, służby probacyjne, podobnie jak w Polsce, mają stanowiska i stopnie zawodowe, które różnicują ich zadania i poziom decyzyjny. Są to zarówno stanowiska kierownicze i administracyjne, jak i specjalistyczne: kierownik jednostki, kierownik działu, starszy doradca, doradca, starszy konsultant, pierwszy konsultant, konsultant, sekretariat. Istotne jest to, iż służby probacyjne nie korzystają z pomocy wolontariuszy (w polskich warunkach rozumianych jako kuratorów społecznych). W wyjątkowych przypadkach wolontariusze mogą jednak włączać się w działania probacyjne np. w sytuacji, gdy należy nadzorować osoby w ramach prac społecznych, gdy jednostka kuratora i miejsce pracy leżą daleko od siebie. Kuratorzy w wielu przypadkach współpracują z organizacjami edukacyjnymi lub zawodowymi oraz z gminami w związku z środkami probacyjnymi np. z Fundacją „Młodzież przeciw przemocy”¹¹⁹.

Norweska służba kuratora podejmuje następujące działania¹²⁰:

- nadzór nad wykonaniem prac na rzecz społeczeństwa (kara społeczna/wspólnotowa);
- nadzór nad warunkowym zwolnieniem z więzienia;
- nadzór nad warunkowym zwolnieniem z aresztu prewencyjnego;
- nadzór nad realizacją programu dla osób, które pod wpływem alkoholu prowadziły pojazd mechaniczny;
- nadzór nad aresztem domowym i dozorem elektronicznym (*hjemmesoning*);
- przygotowywanie raportów przed próbą (*personundersøkelse*).

Wyroki sądowe w Norwegii w 51% skazują na inkarcerację, wśród pozostałych wyroków środki probacyjne stanowią 24%, należy mieć jednak na uwadze, iż do tego dochodzą wszelkie działania i czynności nadzorów, które wymienione zostały powyżej. Ponadto system karny skupia się na krótkich wyrokach i możliwościach jak najszybciej reintegracji lub takim doborze środków probacyjnych, aby skazany działał w swoim środowisku i na rzecz niego, co stanowi system probacyjny¹²¹. Jak wskazuje Politowicz¹²², przy podobnym rozkładzie orzekanych kar i środków, w Polsce mamy do czynienia raczej z orzekaniem środków probacyjnych, aniżeli z filozofią myślenia o systemie probacyjnym, ukierunkowanym na jednostkę i społeczność.

Zadaniem kuratorów jest przygotowanie przed procesowych na wnioski prokuratora lub sądu raportów/sprawozdań (które mogą być również wykorzystane jako sprawozdania poprzedzające nadzór). Ponadto kuratorzy zajmują się wykonywaniem działań na rzecz wspólnoty i w wspólnocie, które mogą obejmować nieodpłatną pracę, indywidualne rozmowy,

¹¹⁹ Summary information on probation in Norway, <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Summary-information-on-Norway.pdf> (dostęp: 03.11.2018).

¹²⁰ G. Ploeg, *Chapter 24. Norway*, [w:] A. M. van Kalmthout, I. Durnescu (red.) *Probation in Europe*. CEP, 2008.

¹²¹ M. Bhuller, G.B. Dahl, K.V. Løken, M. Mogstad, (2018): *Incarceration, Recidivism, and Employment*, NHH Dept. Of Economics Discussion Paper No. 14.

¹²² K.A. Politowicz, *Dozór jako element probacji na tle przesłanek historyczno-porównawczych*. „Studia Prawnoustrojowe” 2014, nr 23.

leczenie, programy i mediacje. Co więcej, pracownicy kurateli są odpowiedzialni za realizację programu dla kierowców, którzy jechali pod wpływem alkoholu (program ten jest również stosowany w odniesieniu do osób, które jechały pod wpływem narkotyków/leków), ponadto nadzorują oni warunkowo zwolnione osoby z więzienia/aresztu prewencyjnego. Usługi opiekuńcze nie należą do obowiązków kuratorów. Osoby, które potrzebują środków zaradczych, są zwykle zabezpieczane przez usługi społeczne, z którymi kuratorzy współpracują od początku próby¹²³.

Od 2008 r. wprowadzono gwarancję reintegracji, wedle której wszystkim osobom, które przeszły wyrok wprowadzony w drodze korekty/probacji i świadczenia usług socjalnych, zostaną zapewnione warunki życia, takie jak: mieszkanie, praca, edukacja, opieka zdrowotna, leczenie uzależnień, doradztwo w zakresie zadłużenia itp. po zakończeniu kary. Wdrażana jest „zasada normalności”, co oznacza, że nikt nie będzie wykonywał kar w bardziej rygorystycznych warunkach niż jest to konieczne dla bezpieczeństwa publicznego¹²⁴.

Podsumowując, zarysowany system oddziaływań i narzędzi prawnych w Norwegii względem takich sytuacji jak demoralizacja, rażące zaniedbania opiekuńczo-wychowawcze, różni się nieco od polskiego w zakresie procedowania, a w szczególności wskaźników alarmujących o takich sytuacjach. W Norwegii dolna granica wieku odpowiedzialności prawnej wynosi 15 lat, w Polsce – 13 lat. W Norwegii mamy do czynienia z modelem systemu probacji, w Polsce raczej skupiamy się na środkach probacyjnych. W obydwu krajach istnieje podobnie konieczność współpracy z innymi instytucjami, natomiast w Norwegii zakres obowiązków i odpowiedzialności między poszczególnymi agendami jest wyraźnie rozdzielony. Istnieje również mocno zaostrzone prawo dotyczące danych osobowych i informacji poufnych. W Polsce natomiast funkcjonuje kuratela społeczna. Odnosząc się jedynie do nadzoru nad dorosłymi, zakres zadań i obowiązków jest zbliżony.

5.3. Charakterystyka probacji w Republice Słowackiej

(dr Ilona Fajfer-Kruczek)

Na przełomie XIX i XX w. w wielu krajach europejskich zaczęto wprowadzać na wzór rozwiązań legislacyjnych w Stanach Zjednoczonych oraz w Skandynawii kary wolnościowe, okres próby oraz działania na rzecz społeczeństwa. W latach 90-tych ubiegłego stulecia rozpowszechniła się idea sprawiedliwości naprawczej (restytucyjnej)¹²⁵. Aby lepiej zrozumieć

¹²³ Summary information on probation in Norway...

¹²⁴ Summary information on probation in Norway....

¹²⁵ Por. M. Vráblová, *Współczesna Polityka karna wobec nieletnich sprawców czynów zabronionych – doświadczenia europejskie. Zarys problematyki*, „Kultura bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, IX-X/2012.

sens i zasady probacji, najlepiej odwołać się do przepisów słowackiego kodeksu karnego¹²⁶, w którym zakłada się takie alternatywne sankcje jak:

- areszt domowy (§ 53),
- kara obowiązkowej pracy (§ 54–§ 55),
- kara finansowa (§ 56–§ 57),
- wyrok zakazu uczestniczenia w imprezach publicznych (§ 62a),
- zawieszenie kary (§ 49–§ 50),
- zawieszenie kary na okres próbny (§ 51–§ 52).

Natomiast wspomniane sankcje nie stanowią głównego udziału w orzekanych karach, są jedynie pewną alternatywą w modelu restrykcyjnym¹²⁷.

Kuratela sądowa i mediacja w Republice Słowackiej zostały powołane w 2002 r. Wtedy też zrealizowano pierwszy projekt pilotażowy, związany z reformą polityki karnej, ze szczególnym uwzględnieniem alternatywnych sankcji. W trakcie pilotażu kuratorzy pracowali w trzech sądach rejonowych, testując różne narzędzia i metody pracy w okresie próby, tak wyłoniono model, najbardziej adekwatny do słowackich warunków. W ramach Ministerstwa Sprawiedliwości funkcjonuje Rządowa Komisja ds. Probacji i Mediacji. Natomiast Wydział ds. probacji i mediacji, podporządkowany Sekcji Prawa Karnego, zajmuje się między innymi wypełnieniem zadań związanych z kuratelą i mediacją w sądach rejonowych. Między innymi przygotowuje, we współpracy z Akademią Sądowniczą, podstawowe dokumenty dotyczące kształcenia w okresie próbnym, a także monitoruje i ocenia obciążenie kuratorów i mediatorów oraz ich pracę¹²⁸.

Na szczeblu lokalnym osoby wykonujące zadania w zakresie probacji i mediacji pracują w dystryktach sądów, są one zatrudnieni jako urzędnicy sądowi. W zakresie okresu próbnego i mediacji funkcjonariusze, podobnie jak w Polsce, współpracują z różnymi organizacjami pozarządowymi, takimi jak EDUKOS i MAJAK. Ponadto istnieje szerokie spektrum państwowych i niepublicznych organizacji zaangażowanych we współpracę z urzędnikami probacji i mediatorami (organy sił policyjnych, instytucje resocjalizacyjne, badacze itp.). Najczęściej nadzór dotyczy okresu próby: warunkowego zawieszenia wykonania pozbawienia wolności, zwolnienia warunkowego, prac społecznych. Urzędnicy probacji i mediatorzy przedkładają sądowni stosowne raporty i sprawozdania¹²⁹.

Zasadniczym celem kuratorów i mediatorów jest:

- organizowanie i nadzorowanie oskarżonego lub skazanego,
- nadzorowanie wykonania kary, w tym zobowiązanie lub ograniczenie,

¹²⁶ Tresny zakon c. 300/2005, <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300#p1> (dostęp: 03.11.2018).

¹²⁷ L. Šimunová, *The concept of alternative sanctions in Slovak Republic*, YLQ 4/2016 www.ilaw.cas.cz/tlq (dostęp: 03.11.2018), s. 248–255.

¹²⁸ Summary information on Slovakia. CEP. <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Summary-information-on-Slovakia.pdf> (dostęp: 03.11.2018).

¹²⁹ Tamże.

- nadzorowanie zachowania oskarżonego w okresie próbnym – zwolnionego warunkowo,
- pomoc oskarżonemu w prowadzeniu uporządkowanego życia i spełnieniu warunków, które zostały na niego nałożone decyzją prokuratora lub sądu w postępowaniu karnym,
- przygotowanie podstawowych dokumentów informujących na temat oskarżonego, jego rodziny, środowiska i pracy,
- tworzenie warunków prawnych dla decyzji o zawieszeniu aresztowania przestępcy lub zatwierdzanie ugody pozasądowej,
- prowadzenie działań w celu zawarcia porozumienia pomiędzy poszkodowanym i oskarżonym o odszkodowanie z powodu czynu przestępczego lub w celu eliminacji szkód spowodowanych przez ten czyn,
- nadzorowanie zachowania oskarżonego w okresie próbnym i monitorowanie wykonania kary niezwiązanej z uwięzieniem,
- kontrolowanie, organizowanie i realizacja programów próbnych dla oskarżonych, osądzonych i skazanych, w tym nałożon ograniczenia i obowiązki,
- działalność związana ze wstępną diagnozą oskarżonego,
- realizowanie innych działań podczas wykonywania okresu próbnego i mediacji,
- organizowanie, koordynowanie i wykonywanie kary przymusowej pracy i wyroku w sprawie aresztu domowego,
- nadzór nad zachowaniem oskarżonego, jeżeli do zabezpieczenia używa się środków technicznych,
- pomoc ofierze, jeżeli istnieje nakaz ograniczający lub zabraniający oskarżonemu nawiązywania kontaktu z ofiarą i zbliżania się do miejsca zamieszkania ofiary¹³⁰.

Rola urzędników probacji wydaje się być podobna w niektórych zakresach do roli pracownika socjalnego, ponieważ używają oni środków pomocowych oraz kontroli. Podstawowym narzędziem w pracy probacyjnej jest stworzenia planu okresu próby, jednocześnie sporządzana jest ocena potrzeb klienta i zagrożenie recydywą. Jest to aspekt bardzo ważny, ukierunkowany na indywidualną sytuację klienta, w oparciu o ścisły z nim kontakt. Urzędnik probacji ma w tym obszarze zestaw instrumentów/narzędzi aktywnych (bezpośrednie oddziaływanie) i pasywnych (zbieranie i weryfikacja danych) do pracy z klientem¹³¹.

Również obowiązki klienta szczegółowo określa § 3 ustawy o urzędnikach probacji i mediacji – 550/2003¹³²:

- współpraca z pracownikami i wypełnianie planu okresu próby;
- branie udziału w spotkaniach, stawianie się w wyznaczonych terminach;

¹³⁰ M. Lulei, L. Galbavy, *Chapter 29. Slovakia*, [w:] A. M. van Kalmthout, I. Durnescu (red.) *Probation in Europe*. CEP, 2008, s. 6; M. Lulei, V. Cehlár, (2017): *Probation in Europe Slovak Republic*, 2017, s. 37–38.

¹³¹ Por. I. Rác, Ł. Kwadrans, *Rola służby probacyjnej w systemie pomocy postpenitencjarnej w Republice Słowackiej – raport z badań*. „Probacja” III/2014.

¹³² Zákon o probačných a mediačných úradníkoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov – 550/2003 Z.z., <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2003-550> (dostęp: 03.11.2018).

- umożliwienie urzędnikowi probacji wstępu do swojego miejsca zamieszkania;
- informowanie pracowników o miejscu pobytu, zatrudnieniu, środkach utrzymania, sposobie wypełniania zobowiązań oraz ograniczeń nałożonych przez sąd i innych sprawach dotyczących jego życia.

W Republice Słowackiej, inaczej aniżeli w Polsce, w ramach systemu sądownictwa funkcjonuje rozwinięta mediacja, zatem kuratorzy sądowi i mediatorzy są również zaangażowani w pracę z ofiarami przestępstwa. Przygotowują oni wstępne raporty o ewentualnej mediacji między ofiarą a sprawcą, wskazują na status społeczny oskarżonego (który obejmuje między innymi informacje ze środowiska społecznego oskarżonego i ofiary, wzajemne relacje między osobami dotkniętymi przestępstwem a informacjami o przyczynach i konsekwencjach czynu przestępczego), które mogą być dostarczone do prokuratora.

Służby probacyjne (kuratorzy) na Słowacji mają bardzo duże obszary dozorów, a liczba kuratorów jest niewystarczająca do potrzeb. Najczęściej z dozorowanym widują się raz w miesiącu, w Polsce przepisy nakładają obowiązek przynajmniej dwóch wizyt w miesiącu¹³³.

Kuratela sądowa i mediacja mogą zajmować się zarówno dorosłymi, jak i nieletnimi. W odniesieniu do nieletnich kuratela jest głównie odpowiedzialna za zadania nadzoru (na przykład nadzór nad nieletnim w przypadku warunkowego zawieszenia kary pozbawienia wolności). Warto w tym momencie podkreślić, iż w Czechosłowacji pierwsze prawa sankcjonujące sprawy przestępczości nieletnich pojawiły się w 1931 r. Zasadniczą różnicą było powołanie sędziów orzekających w sprawach nieletnich, których ideą było dobro dziecka. Zamiast sankcji kary pozbawienia wolności lub grzywny wprowadzone zostały skierowania do uczęszczania na zajęcia edukacyjne, a także terapie, które miały charakter obowiązkowy. Obecnie dolną granicą wieku odpowiedzialności karnej nieletnich na Słowacji jest wiek 14 lat¹³⁴. Sprawy odpowiedzialności nieletnich reguluje również kodeks karny. Kolejnym aktem regulującym sprawy nieletnich jest ustawa o wsparciu pracy z młodzieżą¹³⁵. Ustawa jasno określa odpowiedzialność i role państwa oraz samorządu w rozwijaniu pracy z młodzieżą, a także tworzy platformę finansową, mechanizmy wspierania pracy z młodzieżą¹³⁶.

Podsumowując, oprócz zakresu dotyczącego mediacji, metodyka pracy służb probacyjnych w Republice Słowackiej zbliżona jest do polskich realiów. Natomiast należy mieć na względzie różnorodność przepisów wykonawczych praw w każdym kraju. To one w głównej mierze warunkują zakres działań poszczególnych funkcjonariuszy i urzędników.

¹³³ J. Balvín, L. Haburajová Ilavská, Ľ. Kwadrans, Analiza porównawcza modeli w ramach probacji i mediacji w Republice Słowackiej i Austrii, „Probacja” II/2013, s. 166.

¹³⁴ Por. M. Vráblová, *Współczesna Polityka karna wobec nieletnich sprawców czynów zabronionych – doświadczenia europejskie. Zarys problematyki*, „Kultura bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”. IX-X/2012.

¹³⁵ Zákon o podpore práce s mládežou č. 282/2008 Z. z., <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2008-282> (dostęp: 03.11.2018).

¹³⁶ J. Mihalikova, *Country sheet in youth policy in Slovakia*, https://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/8534762/Country_Sheet_Slovakia_2015.pdf/828c43c5-85d7-483d-b653-1d22a4cf2b47 (dostęp: 03.11.2018), s.11.

6. Propozycje programu oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjnego i profilaktycznego dla kuratorów rodzinnych

(dr Karol Konaszewski)

Podstawę teoretyczną zaproponowanego programu stanowi koncepcja twórczej resocjalizacji M. Konopczyńskiego. Koncepcja twórczej resocjalizacji bazuje na założeniach teorii poznawczej oraz odniesieniach do koncepcji interakcyjnych. Pojęcie tożsamości stanowi jedno z kluczowych zagadnień opisywanej koncepcji. Wyznacza kierunki działań profilaktycznych, wychowawczo-resocjalizacyjnych i aktywności pedagogicznej. Celem Twórczej Resocjalizacji jest aktywowanie potencjału jednostek oraz doprowadzenie do prawidłowego i adekwatnego zaistnienia ja podmiotowego w podstawowych wymiarach życia: społecznym, duchowym, kulturowym, intelektualnym, egzystencjalnym itd¹³⁷. Istotnym pojęciem w kontekście opisywanej koncepcji jest destygmatyzacja. Proces destygmatyzacji rozpoczyna się od uświadomienia przez jednostkę niewłaściwego dotychczasowego życia, które powoduje pełnienie dewiacyjnych ról społecznych. Z punktu widzenia pedagogiki resocjalizacyjnej proces ten polega na swoistym „nakładaniu” przez jednostkę nowych kostiumów tożsamościowych. Powinno się próbować kreować na nowo odmienną tożsamość rodziny, odmienną od tej stworzonej w wyniku oddziaływań mechanizmów zaburzonej socjalizacji. Nowa tożsamość może stać się szansą innego (lepszego) życia. Dzięki niej ich nowe role życiowe wypełnią się akceptowaną społecznie i kulturowo treścią a dotychczasowe ich publiczne prezentacje mogą zostać zastąpione autoprezentacjami budzącymi uznanie i życzliwość¹³⁸.

Koncepcja Twórczej Resocjalizacji odnosi się do zasobów, talentów i potencjałów jednostek nieprzystosowanych oraz możliwości wykorzystania ich w procesach resocjalizacji i readaptacji społecznej. Wizja ta związana jest z pojęciem determinantów rozwoju parametrów Ja indywidualnego i Ja społecznego. Różni się w pięciu zasadniczych kwestiach od dotychczasowych, tradycyjnych sposobów rozumienia istoty wychowania resocjalizacyjnego, wynikającego z założeń pedagogiki resocjalizacyjnej: określa resocjalizację jako proces rozwijania i kreowania potencjałów, a nie, jak to się przyjęło, korektywną zmianę parametrów społecznych i osobowych nieletnich. Traktuje nieprzystosowanie społeczne jako problem

¹³⁷ M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych...*; M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna: W stronę działań kreujących*, Kraków 2014.

¹³⁸ M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych...*; M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji: teoria...*; M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) Sukces działań pozornych: refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa 2013; M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna: W stronę działań...*

wadliwie ukształtowanej tożsamości a nie wadliwych postaw i zachowań, zaburzonych relacji interpersonalnych i wadliwych ról społecznych, czy patologicznych zachowań, cech osobowości oraz preferencji aksjologicznych. Celem resocjalizacji jest w istocie wykreowanie nowych parametrów tożsamościowych wychowanków, a nie korektywna zmiana przekonań, nastawień i preferencji aksjologicznych czy form reakcji, zachowań, postaw i ról społecznych. Środkiem do tego celu jest rozwój strukturalnych czynników i mechanizmów procesów twórczych nieletnich a nie zamiana jednych wadliwych form funkcjonowania innymi akceptowanymi społecznie poprzez wychowawczą korekcję, psychokorekcję, socjokorekcję, czy inne sposoby antropotechnicznych oddziaływań wychowawczych. Twórcza resocjalizacja w warstwie metodycznej proponuje metody osiągania celów przez monitorowane treningi autoprezentacji określonych, wizualizowanych parametrów tożsamościowych. Jej istota tkwi w aktywizacji zasobów wewnętrznych człowieka, wykorzystaniu ich w procesie autokreacji nowej tożsamości¹³⁹.

Metody twórczej resocjalizacji umożliwiają odnalezienie i rozwój ludzkich potencjałów, zasobów oraz talentów. Jej fundamentalnym założeniem jest stymulowanie, uaktywnianie i rozwijanie strukturalnych czynników oraz mechanizmów procesów twórczych osób zagrożonych nieprzystosowaniem i nieprzystosowanych społecznie. Rozwinięte i urealnione wspomniane czynniki strukturalne mają pomóc w konstruowaniu nowych sposobów rozwiązywania sytuacji problemowych przez osoby nieprzystosowane społecznie. Nowe sposoby rozwiązywania problemów mogą pomóc im w wykreowaniu nowych tożsamości. Metody twórczej resocjalizacji zwracają się ku resocjalizacji samourzeczywistniania się poprzez działalności: artystyczną, literacką, plastyczną, muzyczną, sportową, teatralną. Takie formy pracy wyzwalały potencjały i kształtują talenty jednostek poprzez uruchomienie motywacji hubrystycznej. Fundamentalnym aspektem w pracy profilaktycznej i resocjalizacyjnej jest zauważenie i rozwijanie pasji i możliwości, wykraczanie poza to, co jest dane tu i teraz, tworzenie warunków do pozytywnego rozwoju¹⁴⁰.

Umożliwienie jednostce przejawiania i realizowania spontanicznej twórczości i aktywności w wymiarze osobowym, społecznym, kulturowym, egzystencjalnym. Efektem oddziaływań będą nie tylko rozwinięte ludzkie alternatywne parametry tożsamościowe, lecz również kompetencje i umiejętności społeczne. Dzięki nim człowiek podejmuje twórcze działania, które w finalnym efekcie pozwalają mu na aktywne społeczne funkcjonowanie oraz na innowacyjne, twórcze rozwiązywanie sytuacji problemowych¹⁴¹.

¹³⁹ M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych...*; M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji: teoria...*; M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) Sukces działań pozornych...*; M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna: W stronę działań...*

¹⁴⁰ M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych...*; M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji: teoria...*; M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) Sukces działań pozornych...*; M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna: W stronę działań...*

¹⁴¹ Por. M. Konopczyński.

W pracy profilaktycznej i resocjalizacyjnej powinno dążyć się do ukształtowania tożsamości twórczej – rozbudzając potencjały, zasoby i talenty młodych ludzi poprzez uruchomienie motywacji hubrystycznej, czyli dążenia do potwierdzania własnej wartości. Człowiek, pragnąc poszerzać granice własnego świata, celowo wychodzi poza to, co posiada i czym jest. Ta nieustanna ekspansja daje mu możliwość rozwoju, który nie musi iść w parze ze zdrowym rozsądkiem¹⁴². Poszukiwanie wzorów pracy wychowawczej jest niezwykle istotne, albowiem zostawienie problemów losowi, może mieć daleko idące konsekwencje. Wobec tego w tej części pracy przedstawiono program (model) działań mających na celu wspieranie w rozwoju. A. Kamiński, wyjaśniając pojęcie modelu (w zakresie prowadzonych badań empirycznych), wskazuje, iż jest to pojęcie ogólne, utworzone z określonej rzeczywistości przez wyselekcjonowanie z niej istotnych elementów i zbudowanie z nich syntetycznej struktury. Model może być obrazem rzeczywistości empirycznej, stwierdzanej (przez obserwację, pomiar statystyczny, itp.), bądź też obrazem rzeczywistości pożądanej, postulowanej, projektowanej – ujawnianej zwykle za pomocą technik badania opinii¹⁴³.

Przedstawiony model opiera się na diagnozie poznawczej i diagnozie decyzyjnej. Diagnoza poznawcza stanowi podstawę opisu i wyjaśniania rzeczywistości indywidualnej i społeczno-kulturowej, ale może stanowić fundament diagnozy epidemiologicznej, służącej pośrednio projektowaniu zmian. Diagnoza decyzyjna połączona jest z działalnością praktyczną, stąd jej celem i funkcją jest projektowanie zmian na różnych poziomach – jednostkowym, grupowym i społecznym. Najczęściej stanowi jednak podstawę diagnozy przypadku, zaś weryfikacja diagnozy następuje tu w toku różnorodnych działań: interwencyjnych, naprawczych, wychowawczych, resocjalizacyjnych, profilaktycznych¹⁴⁴.

Diagnozowanie jest czynnością nastawioną na wyjaśnianie określonego funkcjonowania człowieka z punktu widzenia genezy tego funkcjonowania, jego psychologicznych mechanizmów i skutków. Dane uzyskane za pomocą metod takich jak obserwacja, rozmowa, wywiad, analiza dokumentów pozwalają na poznanie funkcjonowania jednostki w różnych obszarach społeczno-kulturowych oraz po części na odtworzenie biografii członków rodziny¹⁴⁵. Drugim etapem jest zebranie informacji o rodzinie z pomocą metod testowych czy skal pomiaru. Pozwalają one między innymi na ustalenie poziomu inteligencji, cech osobowości, temperamentu, poczucia kontroli, kompetencji społecznych, samooceny itp. Dane te mogą być wykorzystane w obu etapach procesu diagnostycznego. Oczywiście uzyskane informacje można wtórnie uzupełnić, lub sięgnąć do innych. W ten sposób zebrany materiał empiryczny powinien dać odpowiedzi między innymi na następujące pytania:

¹⁴² Por. M. Konopczyński.

¹⁴³ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej: praca socjalna i kulturalna*, Warszawa 1974.

¹⁴⁴ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe i modele rozwiązań...*; E. Wysocka, *Diagnostyka pedagogiczna*, Kraków 2013.

¹⁴⁵ I. Obuchowska, *Dynamika nerwic: psychologiczne aspekty zaburzeń nerwicowych u dzieci i młodzieży*, Warszawa 1981.

- rodzaj i zakres trudności, z którymi boryka się jednostka;
- jej niezaspokojone potrzeby, wartości, plany dążenia;
- ewentualne przyczyny środowiskowe i osobowe powodujące zaburzenia w zachowaniu;
- funkcjonowanie w najbliższych środowiskach wychowawczych;
- pozytywne cechy badanej jednostki;
- zainteresowania, talenty, potencjały¹⁴⁶.

Wobec powyższego podjęte czynności powinny w pierwszej kolejności wiązać się z konstrukcją katalogu pytań, które będą dotyczyć funkcjonowania jednostek z kontekstem społeczno-kulturowym, obejmującym takie obszary jak rodzina, grupa rówieśnicza, szkoła, praca, grupa subkulturowa. W tym ujęciu diagnoza obejmuje rozpoznanie stanu nieprzystosowania społecznego jednostki, jego opis, genezę oraz ocenę z punktu widzenia istniejących standardów pedagogicznych i społecznych, celem zaprojektowania oddziaływania zapobiegawczego (profilaktycznego) lub korekcyjnego (resocjalizującego). Pierwszy etap diagnozy polega na możliwie pełnym opisie istniejącego stanu rzeczy (określenie rodzaju występujących zaburzeń i dewiacji, wykrycie mechanizmów osobowościowych i środowiskowych prowadzących do rozpoznanych zaburzeń) oraz konkluzji oceniającej, zawierającej decyzję dotyczącą działania interweniującego lub wstrzymywania się od niego. Wymaga się także określenia skutków osobistych i społecznych, jakie powodują dewiacje w zachowaniu jednostki¹⁴⁷.

Zaproponowany model diagnostyczno-metodyczny w kontekście oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjnego i profilaktycznego w obszarze kurateli rodzinnej obejmuje wszystkie płaszczyzny funkcjonowania jednostki, jak również trzy perspektywy czasowe: przeszłość, teraźniejszość i przyszłość¹⁴⁸. Uwzględnia również analizę czynników ryzyka i czynników ochronnych. Model oparty jest na diagnozie indywidualnej, grup społecznych i społeczności lokalnych – obejmującej swym zakresem jednostkę i wszystkie środowiska życia członków rodziny. Można w tym miejscu wykorzystać teorię systemów ekologicznych według U. Bronfenbrennera, w której rozwój jest procesem wzajemnego i progresywnego przystosowania się człowieka i środowiska społecznego. Środowisko tworzą zróżnicowane układy bliższe i dalsze jednostce wraz ze wszystkimi powiązaniami, które między tymi układami występują i mogą wywierać wpływ na rozwój jednostki. Są to: mikrosystem (rodzina, klasa, szkoła, grupa rówieśnicza itd.); mezosystem (interakcje między mikrosystemami, relacje między rodzicami a nauczycielem, dzieckiem a kolegami); egzosystem (środowisko zewnętrzne nie wpływające bezpośrednio na rozwój jednostki, np. praca rodziców, w przypadku małego

¹⁴⁶ S. Kawula, *Diagnozowanie potrzeb opiekuńczo-wychowawczych środowiska rodzinnego*, Toruń 1978. S. Kawula, *Pedagogika rodziny: obszary i panorama problematyki*, Toruń 2007.

¹⁴⁷ L. Pytka, T. Zacharuk, *Wielowymiarowa geneza zaburzeń...*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna...*; L. Pytka, *Teoretyczne problemy diagnozy...*; L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna: wybrane zagadnienia...*

¹⁴⁸ J. Nikitorowicz, *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowej*, Białystok 1997; J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne...*

dziecka może być to klasa szkolna, do której uczęszcza starsze rodzeństwo); makrosystem (szerszy kontekst społeczno-kulturowy, tworzy go ekonomia, gospodarka, polityka, kultura; oznacza zawartość na poziomie formy i treści systemów niższego rzędu (mikro, mezo i egzosystemów) istniejącą lub mogącą istnieć w ramach danej subkultury lub kultury, ujmowaną jako całość łącznie z leżącą u jej podstaw ideologią czy systemem przekonań)¹⁴⁹.

Ponadto istotnym elementem jest rozpoznanie potencjałów członków rodziny w obszarach osobowym i społecznym. Rozpoznanie owych zasobów może stanowić bazę do pracy resocjalizacyjnej dla pedagogów i psychologów, ale przede wszystkim kuratorów i wychowawców. Określenie zasobów dotyczy wewnętrznych cech jednostki, czyli tego, co stanowi wartość w obrębie właściwości psychicznych (dążenia, pragnienia, samoocena) oraz wpływów środowiska rodzinnego, rówieśniczego, szkolnego¹⁵⁰.

Kurator diagnozujący jednostkę i jej sytuację musi wziąć pod uwagę obszary takie jak: analiza osobowości, sytuacji rodzinnej, szkolnej, lokalnej, rówieśniczej i zająć się konstatacją czynników ryzyka wpływających zarówno na jednostki, jak i społeczność w której ona uczestniczy. Branie pod uwagę tylko jednego obszaru działania daje małe prawdopodobieństwo, aby zminimalizować faktory powodujące dysfunkcjonalność członków rodziny.

Diagnoza tożsamości rodziny dotyczy przeszłości, teraźniejszości i antycypowanej przyszłości. Kurator pracujący z rodziną skupia się na problemach życiowych wynikających z przeszłości (szuka przyczyn nieprzystosowania odnoszących się do osobowości – tkwiących w samej jednostce, w zaburzeniach środowiska rodzinnego, w kontekście zaburzeń wychowawczych środowiska szkoły, w środowisku rówieśniczym, w warunkach społeczno-kulturowych). Jeśli nie ma się wiedzy o wcześniejszych doświadczeniach oraz o obecnym życiu osobistym danej osoby, prawdopodobnie nie będzie się w stanie pracować z nią w sposób pełny i głęboko satysfakcjonujący. Kurator skupia się na aspekcie teraźniejszego życia podopiecznego i rodziny (szuka potencjałów nie tylko w jednostce, ale również w środowisku). Pomaga kształtować perspektywy, udziela wsparcia odnośnie wyznaczania celów i cierpliwego ich realizowania¹⁵¹.

¹⁴⁹ U. Bronfenbrenner, *The Experimental Ecology of Education* 1. Educational researcher, 5(9), s. 5–15, 1976; U. Bronfenbrenner, *Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives*. *Developmental psychology*, 22(6), s. 723, 1986; U. Bronfenbrenner, *Dwa światy wychowania – USA i ZSRR*, 1988; U. Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development*. "Harvard University Press" 2009.

¹⁵⁰ E. Jarosz, *Wybrane obszary diagnozowania pedagogicznego*, Katowice 2006; N. Ogińska-Bulik, M. Zadworna-Cieślak, E. Rogala, *Rola zasobów osobistych w podejmowaniu zachowań zdrowotnych przez osoby w wieku senioralnym*. 2015. z <http://www.phie.pl/pdf/phe-2015/phe-2015-3-570.pdf> (data dostępu: 03.11.2018); R. Poprawa, *Zasoby osobiste w radzeniu sobie ze stresem*, [w:] *Elementy psychologii zdrowia*, G. Dolińska-Zygmunt (red.), Wrocław 2001; E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe i modele rozwiązań...*

¹⁵¹ J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne i metodyczne...*; J. Rogers, przekład: K. Konarska, D. Porążka, *Coaching: podstawy umiejętności*, Gdańsk 2010; J. Rogers, *Coaching*, Gdańsk 2017; J. Surzykiewicz, M. Kulesza, *Coaching społeczny. W poszukiwaniu efektywnych form wsparcia osób w trudnych sytuacjach życiowych*, Warszawa 2013; A. I. Worsztynowicz, *Coaching a poczucie koherencji*, „Forum Oświatowe” 2013, t. 25, s. 41–55.

Zadaniem kuratora jest zadawanie przenikliwych pytań, prowadzących członków rodziny w sferę życia, których nie brali pod uwagę. W obszary, których wcześniej nigdy nie rozważali. W trakcie tego postępowania członkowie rodziny powinni budować własne zasoby. Ważne jest indywidualne podejście do każdej jednostki, różne są bowiem potrzeby, możliwości oraz uwarunkowania ich nieprzystosowania¹⁵².

Głównym celem proponowanego modelu (programu) jest zatem diagnoza obrazu tożsamości rodziny oraz czynników mających znaczenie dla jej rozwoju.

Fundamentalne cechy charakteryzujące zaproponowaną diagnozę zawierają się w tym, że:

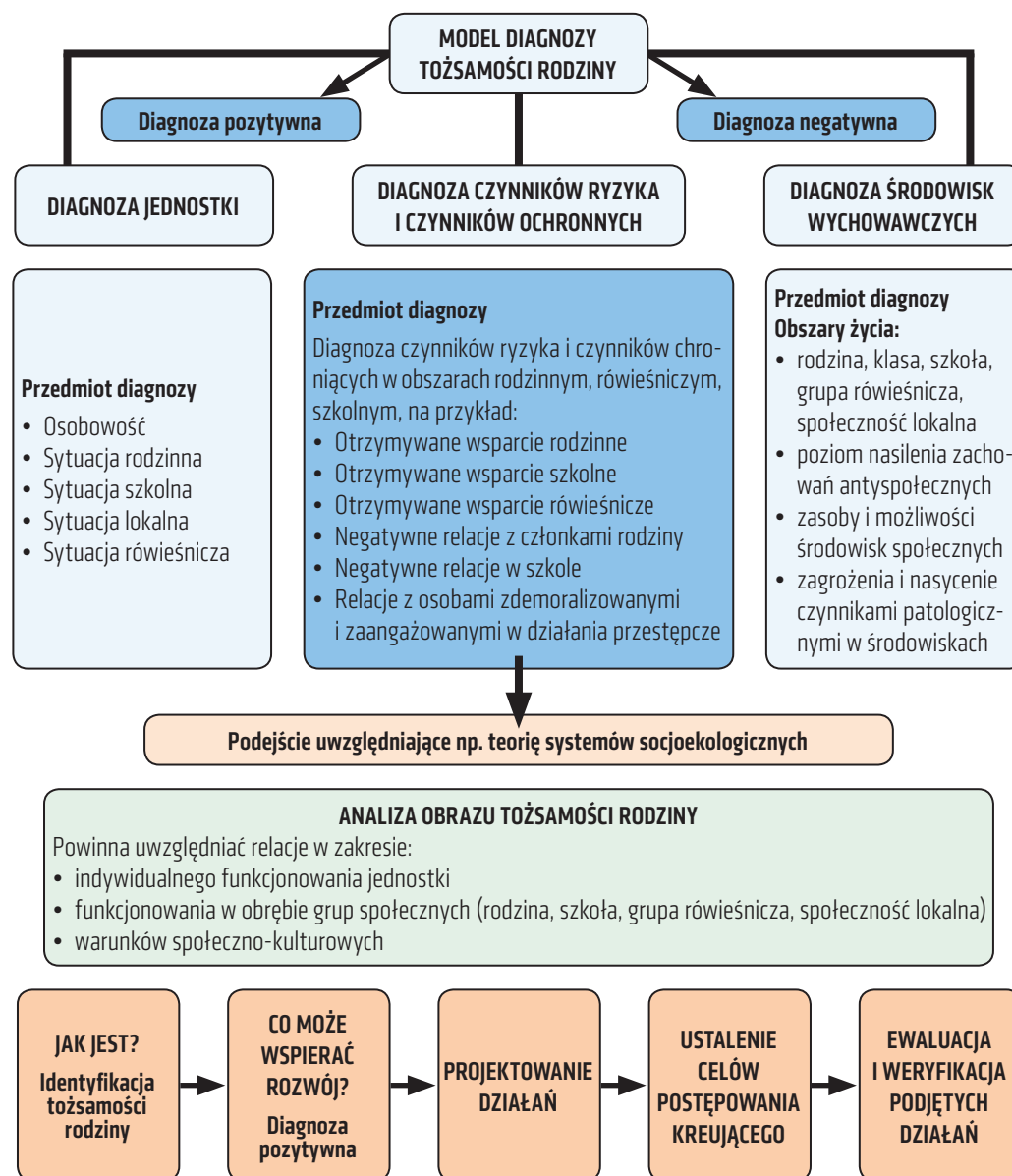
- jest oparta o refleksję i ma charakter dynamiczny;
- jest wciąż weryfikowana i nigdy nie jest ostateczna;
- uwzględnia przeszłość, teraźniejszość i antycypowaną przyszłość;
- ważniejszą rolę niż określenie dysfunkcji ma określenie zasobów, potencjałów i zainteresowań;
- uwzględnia czynniki wsparcia i czynniki ochronne;
- zawiera wskazania do dalszego postępowania z rodziną i dziećmi.

Podejmowane działania wychowawcze ukierunkowane są na rozwój strukturalnych czynników procesów poznawczych i twórczych osób nieprzystosowanych. Działania takie nazywamy kreowaniem resocjalizacyjnym. Kreowanie resocjalizacyjne ma na celu aktywowanie potencjału rodziny i kształtowanie indywidualnej i społecznie akceptowanej tożsamości. Efektem oddziaływań powinny być nowe parametry tożsamościowe związane z tożsamością indywidualną i tożsamością społeczną. To znaczy przemiana jednostki przebiegać ma zarówno w sferze wewnętrznej (uwewnętrznione parametry tożsamości), jak i zewnętrznej (wizualizowane parametry tożsamościowe)¹⁵³.

¹⁵² J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne i metodyczne...*; J. Rogers, przekład: K. Konarska, D. Porażka, *Coaching: podstawy umiejętności...*; J. Rogers, *Coaching...*; J. Surzykiewicz, M. Kulesza, *Coaching społeczny. W poszukiwaniu...*; A. I. Worsztynowicz, *Coaching a poczucie koherencji...*

¹⁵³ M. Konopczyński, *Metody twórczej resocjalizacji: teoria...*; M. Konopczyński, *Kryzys resocjalizacji czy(li) Sukces działań pozornych...*; M. Konopczyński, *Pedagogika resocjalizacyjna: W stronę działań...*

Schemat 1. Propozycja programu diagnostyczno-metodycznego w pracy kuratorskiej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie otrzymanych wyników badań oraz literatury przedmiotu E. Wysocka, M. Konopczyński, I. Obuchowska¹⁵⁴.

Określenie dominujących kategorii opisujących specyfikę tożsamości rodziny (przede wszystkim w pozytywnych, jak również i negatywnych) aspektach stanowi podstawę do sformułowania zaleceń praktycznych kuratorom zaangażowanym w pracę wychowawczo-resocjalizacyjną. Pożytki płynące z wielostronnej diagnozy identyfikacji są dla pedagogiki resocjalizacyjnej niewątpliwe. Poprzez identyfikację jednostki z określonym systemem

¹⁵⁴ M. Konopczyński, *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych...*; I. Obuchowska, *Dynamika nerwic: psychologiczne aspekty zaburzeń nerwicowych u dzieci i młodzieży...*; E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe i modele rozwiązań...*; E. Wysocka, *Diagnostyka pedagogiczna...*; E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne...*, s. 195.

wartości i wzorem osobowym można wyzwolić spontaniczną aktywność wyrażającą się w zachowaniach codziennych czy w wystąpieniu poczucia wspólnoty. Poprzez stymulowanie określonych procesów identyfikacyjnych w środowisku lokalnym można podejmować działania mające na celu kształtowanie tożsamości rodziny jak również dające podstawę do integracji osób nieprzystosowanych w społeczności lokalnej¹⁵⁵.

¹⁵⁵ A. Kłoskowska, *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*. „Kultura i społeczeństwo” 1992, nr 1, s. 131–143; A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996.

7. Podsumowanie, wnioski i rekomendacje

We wnioskach przede wszystkim należy zasygnalizować potrzebę zmian, które są niezbędne w kuratorskiej służbie sądowej, a szczególnie w kurateli rodzinnej. Trzeba zwrócić uwagę na właściwą diagnozę, która pozwala na dobór odpowiednich metod pracy resocjalizacyjno-wychowawczej i profilaktycznej, a także zmiany organizacyjne, wprowadzenie specjalizacji, ewaluacji oraz superwizji, odpowiedni *feedback* w postaci precyzyjnych wskazań do pracy. Poza tym szczególnie ważne może być wykorzystanie ośrodka kuratorskiego jako formy pracy z podopiecznymi, ich rodzinami oraz współpracy ze środowiskiem lokalnym. Idea funkcjonowania tej szczególnej instytucji przy każdym sądzie rejonowym jest możliwa do zrealizowania, a placówka ta mogłaby stać się rozwinięciem zdolności działania zespołów kuratorskiej służby sądowej, doposażając je w możliwości prowadzenia działalności diagnostycznej, a także wielu metod pracy niedostępnych w nadzorach, jak kulturotechniki, czy wykorzystanie dynamiki grupowej. Ośrodek kuratorski mógłby stać się elementem systemu wczesnego reagowania na zjawiska społecznie patologiczne w wymiarze mikro i mezo, a także punktem interwencji kryzysowej, instytucją wspomagającą kuratelę rodzinną oraz placówką lokalnego wsparcia osób zagrożonych niedostosowaniem społecznym. Wnioski te zostaną poniżej rozwinięte i uzasadnione.

Diagnoza

Rozwijając ważny wątek właściwie sformułowanej diagnozy, należy wskazać, że pomocna w kontekście diagnozy identyfikacyjnej w obszarze rodzinny może być teoria systemów, która jest wykorzystywana w diagnozie i terapii w szerokim zakresie – od indywidualnej, poprzez diagnozę i terapię par, całej rodziny na grupie kończąc. W strategii systemowej podstawą jest diagnoza podsystemów wchodzących w skład systemu, sposobów komunikowania się jej członków, wymienności energii i materii pomiędzy nimi, występujących emocji, uczuć i tendencji do zmian, stopnia świadomości granic, sposobów regulacji systemu oraz specyfiki pozytywnych i negatywnych sprzężeń¹⁵⁶.

¹⁵⁶ T. Bajkowski, *System diagnosis of a family...*, [w:] E. Jarosz, M. Józł, M. Bargel jr. (red.), *Contemporary...*, s. 79; J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne i metodyczne...*

Diagnoza identyfikacyjna w odniesieniu do dzieci i młodzieży zagrożonej nieprzystosowaniem dotyczy rozpoznania typowych symptomów w obszarze rodzinny, w obszarze szkolnym, w obszarze grupy rówieśniczej, w relacji do samego siebie, w relacjach społecznych oraz przyporządkowania do znanych typologii. Przykładowo w ujęciu J. Konopnickiego będą to zachowania wrogie, aspołeczne, niekonsekwentne, zahamowane, w ujęciu C.E. Sullivana i M.Q. Granta – neurotyzm, aspołeczność, konformizm, natomiast w ujęciu C. Czapówa – socjalizacja podkulturowa, demoralizacja, zwichnięta socjalizacja¹⁵⁷.

W przypadku diagnozy pozytywnej należy za pomocą odpowiednich metod rozpoznać zasoby członków rodziny oraz sprecyzować możliwe, dostępne sposoby utrzymania dotychczasowego stanu rzeczy oraz skutecznej i efektywnej stymulacji podnoszącej np. dobrostan psychiczny, poziom satysfakcji, poczucie koherencji, prężność psychiczną, poczucie własnej skuteczności czy konstrukty związane z funkcjonowaniem grupy (jakość życia, spójność, elastyczność, wrażliwość, adaptacyjność). Diagnoza pozytywna daje możliwość poznania zjawisk i jednostek transgresyjnych i może posłużyć twórczym przekształceniom norm, dając zarazem bodziec stymulujący oraz przedstawiając obraz sytuacji wzorcowej¹⁵⁸.

Diagnoza genetyczna uwzględnia model czynników ryzyka, eksponujący znaczenie różnych, nakładających się na siebie biologicznych, osobowościowych, temperamentalnych oraz behawioralnych czynników ryzyka i stresu życiowego, stanowiących korelaty zaburzeń o różnej sile oddziaływania (różnym prawdopodobieństwie wywoływania zaburzeń). Zakłada się, że im więcej takich czynników pojawia się w życiu jednostki, tym większe jest ryzyko wystąpienia nieprzystosowania społecznego jednostek i grup społecznych¹⁵⁹. Diagnoza ta pozwala budować złożone układy czynników wyjaśniających, o różnej mocy sprawczej, wskazując jednocześnie istotne mechanizmy procesu nieprzystosowania, obrazujące też proces rozwoju zaburzeń¹⁶⁰.

Diagnoza genetyczna skupiona jest na przyczynach nieprzystosowania członków rodziny, których należy szukać¹⁶¹ wokół dysfunkcji centralnego układu nerwowego i odnoszących się do osobowości jednostki (znaczenie wyposażenia genetycznego, uszkodzenia struktur mózgu, czynniki prenatalne i okołoporodowe, odziedziczony temperament, poziom samooceny,

¹⁵⁷ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki...*; L. Pytka, T. Zacharuk, *Wielowymiarowa geneza zaburzeń...*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna...*; L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna: wybrane zagadnienia...*

¹⁵⁸ T. Bajkowski, *System diagnosis of a family-integrative approach*, [w:] E. Jarosz, M. Jůzl, M. Bargel jr. (red.), *Contemporary...*, s. 79

¹⁵⁹ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe...*; E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne...*, s. 195.

¹⁶⁰ E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe i modele rozwiązań...*; E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne...*, s. 195.

¹⁶¹ E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna: podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006; K. Ostrowska, *Psychologia resocjalizacyjna: w kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa 2008; K. Ostrowska, E. Milewska, *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii: przewodnik metodyczny*, Warszawa 1986; E. Wysocka, *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne...*, s. 195; S. Ziemiński, *Problemy dobrej diagnozy...*

poziom intelektu, przyhamowanie aktywności, poczucie własnej wartości, nieśmiałość, lękliwość, trudności w czytaniu, pisaniu, mówieniu, nadpobudliwość psychoruchowa, psychopatia, charakteropatia, autoagresja, bierność, apatyczność, drgawki, stereotypie ruchowe). Drugim obszarem są zaburzenia środowiska rodzinnego, na przykład: wadliwe postawy i metody wychowawcze, stosowanie kar, brak więzi emocjonalnej, niski status socjoekonomiczny, stan rodziny - niepełny, rozbity, wadliwy (negatywny) system norm, wartości i wzorów, uzależnienia w rodzinie, kontrola rodzicielska, obowiązki domowe, choroby rodziców. Trzeci obszar dotyczy zaburzeń wychowawczych środowiska szkoły. Mogą to być przyczyny dotyczące nauczyciela i jego sposobów postępowania (hierarchia, sankcje) jak również związane ze środowiskiem ucznia (zależne od niego) czyli niechętny stosunek do nauki, konflikty z nauczycielami oraz niezależne od niego (brak książek, brak opieki ze strony rodziców). Czwarty obszar uwarunkowań nieprzystosowania może być związany ze środowiskiem rówieśniczym, na przykład: demoralizacja grupy rówieśników, przynależność podkulturowa, brak więzi z grupą szkolną, izolacja, odrzucenia grupowe. Ostatni obszar może dotyczyć szerszych warunków społeczno - kulturowych, na przykład: związek rodziców z grupami przestępczymi, karalność członków rodziny jak również miejsce w jakim rodzina zamieszkuje (dzielnica)¹⁶².

Diagnoza znaczenia określa rolę czy też znaczenie badanego zjawiska dla pewnego szerszego kompleksu zjawisk, uwypuklając przy okazji celowość podjętej diagnozy. W toku jej konstruowania należy zastanowić się, na ile zidentyfikowane kategorie opisu jednostki, grupy, instytucji czy zjawiska społecznego są istotne i dominujące oraz jakie mają znaczenie w ogólnym ich funkcjonowaniu¹⁶³. Diagnoza znaczenia może być przydatna, kiedy kurator sądowy obserwuje i opisuje funkcjonowanie jednostki (małoletniego w rodzinie). Na przykład może być związana z jednostką i jej niepowodzeniami szkolnymi, zaburzonymi relacjami rówieśniczymi i rodzinnymi. Mogą to być niepowodzenia edukacyjne z matematyki, które przyczyniają się do agresji słownej w stosunku do nauczyciela. Dziecko w środowisku szkolnym jest etykietowane przez nauczyciela jako „nieuk”, „głupek”. Problem ofensywy słownej rozszerza się na całe funkcjonowanie szkolne. Natomiast takie zachowanie w obszarze rówieśniczym (koleżeńskim) bardzo często jest akceptowane, pochlebiane i dostarcza jednostce komunikatów pozytywnych. Jednostka nie rezygnuje z agresji słownej, ponieważ w związku z taką sytuacją ma więcej korzyści niż negatywów. Drugi przykład może dotyczyć osoby, która funkcjonuje w sytuacji, kiedy rodzice nie mogą zaspokoić jej potrzeb materialnych. Powoduje to zaburzone relacje z rówieśnikami. Dostarcza obiektowi całą gamę

¹⁶² E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna: podstawowe problemy i rozwiązania...*; J. Nikitorowicz, K. Sawicki, T. Bajkowski, *Współczesne dylematy diagnostyczne i metodyczne...*; L. Pytko, *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży: aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Siedlce 1998; E. Wysocka, *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe i modele rozwiązań...*; E. Wysocka, *Diagnostyka pedagogiczna...*

¹⁶³ T. Bajkowski, *System diagnosis of a family...*, [w:] E. Jarosz, M. Józł, M. Bargel jr. (red.), *Contemporary...*, s. 79.

niekorzyści – traktowanie jak „popychadło”, nieprzyjazny stosunek do jego osoby, naznaczenie. Jednostka poszukuje akceptacji w grupach podkulturowych (nieakceptowanych). W rezultacie prowadzi to do czynów karalnych i demoralizacji. Trzeci przykład związany jest z brakiem więzi emocjonalnych z ojcem i matką. Powoduje on lęk w kontaktach społecznych z innymi osobami. Jednostka izoluje się od innych osób, ma trudności z nawiązaniem relacji. W konsekwencji jest osobą odrzuconą, ma negatywny, pejoratywny stosunek do siebie. Pogardliwy i nieprzychylny stosunek do jednostki mają również rówieśnicy.

Sporządzając sprawozdanie z objęcia nadzoru nad rodziną i małoletnimi dziećmi, a także nad nieletnim, warto zwrócić uwagę na diagnozę fazy, która pozwala na ustalenie etapu nieprzystosowania. Przykładem mogą być stadia wyznaczone przez C. Czapówa. Stadium pierwsze – u jednostki występuje poczucie odrzucenia czyli niezaspokojona potrzeba zależności emocjonalnej. Objawy to wrogość, agresja, brak koncentracji uwagi, łatwe nudzenie się, brak cierpliwości, występowanie zachowań problemowych. Natomiast diagnoza prognostyczna przewiduje, co będzie dalej z jednostką, która wykazuje symptomy nieprzystosowania. Wobec powyższego taką osobę będzie cechować stadium drugie nieprzystosowania, które wyraża się utrwalaniem wrogich reakcji wobec osób socjalizująco znaczących i autorytetów. Objawy to zaspokojenie potrzeb poza domem, alkoholizowanie się, ucieczki z domu, wagarowanie, wybryki seksualne¹⁶⁴.

Znaczenie przemian demograficznych i polityki społecznej dla funkcjonowania kuratorskiej służby sądowej

Z przeprowadzonej analizy statystycznej wynika, że zakres i rodzaj zadań kuratorskiej służby sądowej wykonującej orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich w latach 2015–2018 uległ przemianie. Jej bezpośrednią przyczyną, która przyspieszyła obserwowane od kilku lat procesy regresji poszczególnych zadań, było starzenie się społeczeństwa, mała liczba urodzeń, a także wielość programów socjalnych, a przede wszystkim powstanie nowych instytucji w systemie oraz nadanie szeregu kompetencji organom pomocy społecznej, które odmieniły istotnie obraz orzecznictwa sądów rodzinnych z wykorzystaniem nadzoru kuratora sądowego. Zauważalne jest odejście od prymatu tej formy ingerencji sądu opiekuńczego na rzecz innych zobowiązań, a także wykorzystania nowych instytucji. Mniejsza liczba nadzorów spowodowała zmniejszenie zapotrzebowania na usługi kuratorów społecznych, którzy przestają odgrywać w kurateli rodzinnej dotychczasową rolę. Ich liczba zmniejsza się, choć zapewne nie doprowadzi w najbliższej perspektywie do całkowitego uzawodowienia kuratorskiej służby sądowej w pionie rodzinnym. Taka zmiana organizacyjna niesie jednak ze sobą wyzwania związane przede wszystkim z koniecznością pełniejszego wykorzystania

¹⁶⁴ C. Czapów, *Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki...*; C. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna...*

szerokich, interdyscyplinarnych kompetencji i zasobów wewnętrznych zawodowych kuratorów sądowych, a także ich ciągłego podnoszenia. Wsparciem instytucjonalnym mogłyby być wspomniany ośrodek kuratorski, traktowany jako centrum diagnostyczno-metodyczne.

Preferowane metody stosowane przez kuratorów sądowych i ich efektywność

Pomimo przeprowadzenia szczegółowych badań, nie można precyzyjnie wskazać, które konkretnie metody oddziaływań wykorzystywane przez kuratorów sądowych wobec podopiecznych w trzech głównych kategoriach spraw z nadzorem prowadziły do pożądanego społecznie skutku ich działalności, np. wypełnienia zobowiązań nałożonych przez sąd, właściwego pełnienia władzy rodzicielskiej, wykonania środka wychowawczego i zmiany zachowania nieletniego, czy powstrzymywania się od spożywania alkoholu i ukończenia terapii przez uczestnika.

Ustawa o kuratorach sądowych wymienia wśród zadań kuratora sądowego te o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, zaś inne przepisy ogólne wskazują na konkretne zadania, których opisu dokonaliśmy w pierwszym rozdziale. Obecnie bezpośrednią pracę z podopiecznymi wykonuje 2067 rodzinnych zawodowych kuratorów sądowych, wspieranych przez 11 885 kuratorów społecznych. Każdy z nich, w każdym powierzonym mu przypadku dokonuje autonomicznego wyboru stosownej, konkretnej metody i sposobu pracy wobec łącznej liczby 313 000 osób pozostających pod ich oddziaływaniem. Taki sposób pracy umożliwia prowadzenie zindywidualizowanych oddziaływań, z reguły w ramach ogólnej metody pracy, określanej mianem metody indywidualnych przypadków (*casework*). Z dokonanej analizy wynika, że nie jest to dominujący sposób pracy z nadzorowanymi, ale jeden z popularniejszych, nawet jeśli nie dochodzi wprost do jego scharakteryzowania w prowadzonej dokumentacji. Zaś podstawową metodą oddziaływania są psychotechniki bezpośrednie – najczęściej utożsamiane z dialogiem, rozmową, perswazją, motywacją, uświadamianiem, przekonywaniem czy też wsparciem, a przede wszystkim rozmową wychowawczą. Kontrolowanie jest jedną z najczęstszych form oddziaływania. Okazuje się, że prowadzone w tej formie oddziaływania, przy spełnieniu funkcji diagnozy resocjalizacyjnej, stosunkowo niskiej częstotliwości kontaktu z nadzorowanymi, wykorzystaniu zasobów zewnętrznych doprowadziły do pozytywnych zmian w życiu osób poddanych oddziaływaniom kuratora sądowego. Najważniejsze narzędzie, najczęściej wykorzystywane w pracy kuratora rodzinnego, to wciąż jego zasoby wewnętrzne, tj. np. wiedza z zakresu i umiejętność posługiwania się metodami pracy resocjalizacyjnej, własne predyspozycje, wrażliwość oraz inteligencja emocjonalna, empatia, zdolności interpersonalne, odporność psychiczna, trafność w doborze metod i umiejętności diagnostyczne, od których należałoby zacząć. Pozostaje jednak pytanie, w jaki sposób podnieść skuteczność i trwałość oddziaływań

prowadzonych przez kuratorów rodzinnych. W świetle przeprowadzonych badań wydaje się, że rozwój ten może nastąpić przede wszystkim przez ustawiczne podnoszenie zawodowych kompetencji indywidualnych kuratorów sądowych, poprzez wdrożenie następujących elementów systemowych:

- 1) centralnego przygotowania aplikantów do pełnienia służby, a także zapewnienia centralnego systemu szkoleń ciągłych;
- 2) poprawy funkcjonowania zespołów kuratorskiej służby sądowej poprzez poprawę zarządzania służbą, zadaniami, właściwy dobór spraw do referatów, specjalizację kuratorów;
- 3) wdrożenie narzędzi usprawniających pracę, systemowe podejście do pracy z rodziną, wykorzystanie ośrodków kuratorskich w każdym sądzie rejonowym;
- 4) wdrożenie superwizji pracy: wychowawczej, resocjalizacyjnej, profilaktycznej i związanej z reintegracją społeczną,
- 5) opracowanie optymalnego narzędzia ewaluacyjnego dla polskiej probacji w obu pionach,
- 6) dostosowanie programów oddziaływania indywidualnego oraz grupowego do potrzeb kuratorów wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych.

Przygotowanie do służby i kształcenie ustawiczne

Współczesne wymagania wobec aplikantów¹⁶⁵ mają charakter formalny i merytoryczny, może nim zostać ten kto, w szczególności ukończył wyższe studia magisterskie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych albo inne wyższe studia magisterskie i studia podyplomowe z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych, odbył aplikację kuratorską i zdał egzamin kuratorski. Zatem poziom przygotowania kandydatów do służby kuratorskiej jest zróżnicowany, w szczególności z punktu widzenia wykształcenia lecz także doświadczenia życiowego i zawodowego. Podstawowym problemem pozostaje rozproszenie naboru do służby pomiędzy sądami okręgowymi, które rzutuje na przygotowanie aplikantów do zawodu. Każdy okręg sądowy organizuje przygotowanie aplikanta we własnym zakresie, prowadzi to do powstania różnic w zakresie praktycznych kompetencji kuratorów zawodowych. W ten sposób dochodzi do kształtowania specyficznych form działalności kuratorów sądowych praktycznie na poziomie każdego zespołu (których w Polsce jest 554)¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Aplikantów kuratorskich jest około 100 rocznie. Aplikacja kuratorska została uregulowana w Rozdziale 6 (art. 71–83) ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych.

¹⁶⁶ Istotny wpływ na pracę przyszłego kuratora zawodowego ma jego patron i metodyka pracy stosowana przez niego.

Sytuację powyższą potwierdzają przeprowadzone na zlecenie IWS badania aktowe. Podczas analizy dokumentów potwierdziły się przypuszczenia, że w poszczególnych sądach okręgowych, czy nawet rejonowych, zostały wypracowane nie tylko pewne procedury, pragmatyki, metody działania kuratorów sądowych, ale również sposób przygotowywania dokumentacji, konstrukcji planów pracy, czy struktury sprawozdań, a nawet dobór stosowanych sformułowań, nazewnictwa.

W tej sytuacji wydaje się, że wyłącznie scentralizowana aplikacja o określonym standardzie programu kształcenia kandydatów do służby, obok funkcjonującego systemu patronackiego, a następnie kontynuowany programowy sposób kształcenia ustawicznego uwzględniający zasady superwizji i ewaluacji, może doprowadzić do systemowego ujednolicenia oraz podniesienia jakości prowadzonych przez kuratorów sądowych oddziaływań.

Zespół kuratorskiej służby sądowej

Zadania kierownika zespołu określa ustawa¹⁶⁷, lecz samemu zespołowi nie przypisano żadnych funkcji i zadań, nie określono także zależności, relacji i kierunków współpracy kuratorów sądowych w ramach zespołu, czy też pomiędzy zespołami. Pozornie, z punktu widzenia formalnego, jest on zatem wyłącznie tworem organizacyjnym, w którym grupa zatrudnionych kuratorów zawodowych oraz współpracujących z nimi kuratorów społecznych, realizuje samodzielnie powierzone im sprawy konkretnych osób. Tymczasem, z punktu widzenia zadań kuratorów sądowych, które wymagają interdyscyplinarnej wiedzy i szerokiej współpracy z podmiotami zewnętrznymi, w szczególności z zakresu świadczenia pomocy socjalnej, instytucji rynku pracy, Policji, podmiotów leczniczych, a także stowarzyszeń i fundacji, nie wydaje się, aby możliwe było skuteczne działanie kuratora zawodowego bez wsparcia merytorycznego i funkcjonalnego przez innych członków zespołu. Złożoność spraw prowadzonych przez kuratorów sądowych, dotycząca m.in. uwarunkowań psychicznych, rodzinnych, społecznych, bytowych i w końcu prawnych – podopiecznych, wymaga nieustannego konsultowania ich wewnątrz i na zewnątrz zespołu. Kierownik zespołu winien opracować strategię działania zespołu, mieć merytoryczny wpływ na metodykę pracy z podmiotem postępowania wykonawczego, a także planować rozwój zawodowy kuratorów i funkcjonalności zespołu. Ta strategia powinna opierać się w szczególności o: rozpoznane braki kompetencyjne kuratorów zawodowych; bieżące, rozpoznane potrzeby w zakresie przygotowania kuratorów pod względem charakteru spraw przez nich wykonywanych, dominujące lokalnie zjawiska społecznie patologiczne; prognozę, tj. rozpoznane – przyszłe potrzeby zespołu, w zakresie kompetencji specjalistycznych kuratorów, determinowane

¹⁶⁷ Rozdział 3 (art. 39–42) ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych.

zmianami demograficznymi, zmieniającą się polityką społeczną; utworzoną sieć lokalnej współpracy pomiędzy przedstawicielami instytucji i służb bezpośrednio współpracujących z wymiarem sprawiedliwości, jak i tych, które towarzyszą osobom z tej samej grupy zagrożenia zjawiskami społecznie patologicznymi.

Przyjęty przez kierownika model zarządzania zespołem powinien zatem mieć charakter dynamiczny i kreatywny. Zasady świadomego kształtowania kompetencji kuratorów w zespole stanowią podstawę do stałego, świadomego podnoszenia jakości i skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych. Niezbędnym dla kierownika zespołu działaniem jest ewaluacja przyjętych strategii personalnych i organizacyjnych, która wymaga okresowego badania stopnia realizacji celów w oparciu o obiektywne mierniki i wskaźniki. Dotyczy to zarówno kwestii związanych z nadzorem i kontrolą nad pracą kuratorów zawodowych, np. terminowości wykonywania czynności, sprawności postępowania, tj. poziomu opanowania wpływu spraw, jak również jakości oddziaływań – metodyki pracy, rodzaju podejmowanych oddziaływań, inicjowania postępowań incydentalnych, czy też realizowania współpracy z podmiotami zewnętrznymi, które współuczestniczą w procesie reintegracji społecznej podopiecznych.

Ośrodek kuratorski jako centrum diagnostyczne, instytucja wczesnego wsparcia i kompleksowej pracy z rodziną i podopiecznym z wykorzystaniem wielości dostępnych metod

Ośrodek kuratorski bez wątpienia jest alternatywą dla izolacyjnych środków wychowawczych stosowanych wobec nieletnich, może być jednak wykorzystany jako centrum lokalnego wsparcia i szerzej promieniującej działalności kuratorskiej służby sądowej o charakterze środowiskowym. Istnieje zatem potrzeba prowadzenia wielokierunkowych programów badawczych poszukujących nowych metod resocjalizacji i pracy nie tylko z nieletnim w ośrodku kuratorskim. Wskazane jest stosowanie w pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej metod twórczej resocjalizacji. Rzeczywisty pomiar efektywności kurateli sądowej powinien dotyczyć nie tyle sfery sprawozdawczo-administracyjnej, ale przede wszystkim realnych dokonań socjalizacyjno-wychowawczych potwierdzonych przez realne sukcesy społeczne i indywidualne podopiecznych ośrodków kuratorskich. Należy podkreślić oddalenie w czasie efektywności pracy kuratorów rodzinnych.

Od dawna ośrodki kuratorskie wzajemnie wspomagają się także ze stosowanym nadzorem kuratorów sądowych. Nieletni najczęściej dobrowolnie biorą udział w zajęciach. Jest to zgodne ze współczesnymi trendami w resocjalizacji. Dyskusja o ośrodkach kuratorskich staje się zatem pretekstem do szerokiego spojrzenia na system resocjalizacji nieletnich, i nie tylko, na określenie przyszłych działań w kontekście zmian w kierunku rozwoju. Może to być przyczynek do budowania systemu wsparcia dla podopiecznych sądów. Należałoby dostrzec

możliwości współpracy międzyresortowej, dodatkowo z Ministerstwem Edukacji Narodowej oraz Ministerstwem Pracy i Polityki Społecznej, a szczególnie z Ochotniczymi Hufcami Pracy. Jak już wspomniano, nie ma potrzeby rozbudowywania placówek typu zamkniętego, których utrzymanie jest kosztowne, ponieważ ośrodki kuratorskie zapewniają równowagę systemu. Ośrodek kuratorski to również element pracy kuratorów sądowych wskazujący na istotę kurateli, którą z założenia nie jest kuratela urzędnicza, tylko polegająca na pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej z podopiecznym. Ośrodek kuratorski, zajęcia tam prowadzone ograniczają podopiecznych w działaniach na zewnątrz, pobudzają ich pozytywną aktywność. Konieczne zatem jest rozwijanie tej formy działalności kuratorów sądowych we współpracy z organizacjami pozarządowymi, społecznościami lokalnymi, samorządem terytorialnym w postaci możliwości korzystania ze specjalistycznego poradnictwa i terapii. Istnieje zatem konieczność prowadzenia permanentnej działalności informacyjnej w zakresie korzyści płynących z funkcjonowania ośrodka kuratorskiego oraz uzyskania wsparcia społeczności lokalnych przy jego tworzeniu i w trakcie jego działania. Ośrodki kuratorskie stanowią istotny, polski wkład w resocjalizację nieletnich, z którego przykład mogą czerpać inne kraje poszukujące kierunków optymalizacji oddziaływań wychowawczych.

Należałoby rozwijać funkcjonowanie ośrodków kuratorskich wobec niepowodzeń zabiegów resocjalizacyjnych w placówkach zamkniętych. Jest to zgodne ze współczesnymi trendami w resocjalizacji. Jak już wspomniano, ideałem byłoby funkcjonowanie chociaż jednego ośrodka kuratorskiego przy każdym sądzie rejonowym. Nie tylko jako placówki typu otwartego dla nieletnich, ale rzeczywistego centrum diagnostycznego, instytucji wczesnego wsparcia i kompleksowej pracy z rodziną i podopiecznym z wykorzystaniem wielości dostępnych metod. W odniesieniu do wcześniejszych rozważań na temat zespołu kuratorskiej służby sądowej, to właśnie ośrodek kuratorski mógłby wypełniać postulowane zadania i funkcje. Można również określić precyzyjnie zależności, relacje i kierunki współpracy kuratorów sądowych pracujących na danym obszarze, jak i współpracy z zewnętrznymi podmiotami. Pozwoliłoby to na merytoryczny wpływ na metodykę pracy z podmiotem postępowania wykonawczego, a także planowanie rozwoju zawodowego kuratorów sądowych, ich specjalizację, ewaluację pracy i supervizję. Powstać mogłaby sieć lokalnej współpracy pomiędzy przedstawicielami instytucji i służb bezpośrednio współdziałających, a tym samym możliwość rozpoznania problemów i zjawisk społecznie patologicznych w środowisku lokalnym, przygotowanie prognoz, programów oraz podejmowanie działań interwencyjnych.

Supervizja

Od wielu lat kuratorzy sądowi wymieniają, jako jeden z elementów, który może służyć rozwojowi ich indywidualnych kompetencji oraz profesjonalizacji prowadzonych

oddziaływań – superwizję, która jest narzędziem niezbędnym w pracy z ludźmi i budowaniu z nimi relacji. Superwizja może być rozumiana jako narzędzie służące wprowadzaniu i utrzymywaniu profesjonalnych standardów praktykowania, wzmacnianiu i rozwijaniu kompetencji zawodowych pracowników, przeciwdziałaniu ich wypaleniu zawodowemu, udzielaniu im wsparcia, wzmacnianiu umiejętności komunikacji interpersonalnej oraz podnoszeniu skuteczności pracy¹⁶⁸. Niezależnie od specjalizacji kuratorskiej, determinowanej rodzajem wykonywanych orzeczeń (kurator dla dorosłych oraz kurator rodzinny), kuratorska służba sądowa jest jednym systemem, który należy rozwijać. Ten rozwój powinien dotyczyć przede wszystkim zasobów indywidualnych kuratorów sądowych w oparciu o jedną z podstawowych wartości, którą w wymiarze indywidualnym jest poczucie bezpieczeństwa. Z reguły od osiągnięcia odpowiedniego poziomu poczucia bezpieczeństwa jednostka uzależnia realizację innych potrzeb wyższego rzędu, w tym samorealizacji. Nie ulega wątpliwości, że jednym z elementów, które mogłyby wzmocnić poczucie bezpieczeństwa kuratorów sądowych, które moglibyśmy utożsamiać z dobrostanem psychicznym, jest wprowadzenie narzędzi superwizyjnych. Pozwoliłoby to również doskonalić warsztat pracy w oparciu o podejście systemowe oraz właściwy dobór metod i realizację planów oddziaływań.

Ewaluacja

Ewaluację należy rozumieć jako *uspołeczniony proces zmierzający do określenia wartości danego obiektu lub działania według przyjętych na drodze dialogu kryteriów w celu jego udoskonalenia, lepszego rozumienia i rozwoju*¹⁶⁹. Nie może być zatem ona mylona z „oceną” czy „mierzeniem”. Ewaluacja istnieje w konkretnym kontekście społecznym, głęboko wiążąc się z kierunkami jego przekształceń, a więc działań społecznych, stanowiąc często ich bodziec rozwojowy i nie sprowadzając się jedynie do technik pomiaru, analizy i oceny badanej rzeczywistości.

Role ewaluatorów dobrze mogą wypełniać kuratorzy zawodowi. Tym bardziej, że podejmowane przez nich działania nie tylko kontrolne, ale przede wszystkim te o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym i profilaktycznym, wymagają wsparcia poprzez ich wartościowanie, a tym samym określanie, czy w konkretnej sytuacji są konieczne, właściwie zaplanowane i wykonywane. Indywidualnie zaprojektowane działania wymagają indywidualnych projektów diagnozujących i oceniających. Ewaluacja stwarza bowiem możliwości wspierania rozwoju konkretnych działań, badając trafność ich podejmowania i podpowiadając właściwe drogi ewentualnych modyfikacji. Dodatkowo przeprowadzana

¹⁶⁸ Por. rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 grudnia 2016 r. w sprawie superwizji pracy socjalnej (Dz.U. poz. 2087).

¹⁶⁹ L. Korporowicz, Współczesne koncepcje ewaluacji w kontekście wyzwań rozwoju regionalnego, [w:] Ewaluacja programów operacyjnych na poziomie regionalnym – teoria i praktyka, Opole 2010.

w trakcie badań ewaluacyjnych ocena, ma charakter kontekstualny, uwzględniając potrzeby i wymogi nie tylko osób projektujących działania, ale również osób, będących ich podmiotem. Takie podejście do procesu badawczego powoduje wzrost zainteresowania ich wynikami. Obie strony, mając świadomość własnej sprawczości w procesie badawczym, chętniej biorą udział w ich projektowaniu, przeprowadzaniu, a także wykorzystywaniu uzyskanych wyników. Warto zatem w ten obszar funkcjonowania polskiej probacji wprowadzić badania ewaluacyjne, od początku zakładając i projektując ich rolę w ewaluowanych działaniach w oparciu o świadomość misji procesu ewaluacyjnego, który buduje kulturę ewaluacyjną w podejmowanych przedsięwzięciach¹⁷⁰.

Oddziaływanie programowe jako element uzupełniający oddziaływania zindywidualizowane

Kuratorzy sądowi nie dysponują wystandaryzowanymi wobec konkretnych grup podopiecznych, programami oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjnego oraz profilaktycznego, dostosowanych do profilu osoby w nadzorze. Z danych opracowanych w niniejszym raporcie, które są zgodne z danymi ogólnopolskimi, wynika, że największą grupą, wobec której prowadzono nadzór w analizowanych sprawach były rodziny w postępowaniach opiekuńczych. Kolejną znaczącą grupę stanowili nieletni w ramach wykonywanego środka wychowawczego. Trzecią co do wielkości grupą osób pod nadzorem, były osoby poddane przymusowemu leczeniu odwykowemu przeciwalkoholowemu.

Uzyskane w wyniku badania ankietowego informacje o udziale kuratorów sądowych w różnego rodzaju programach oddziaływania i wsparcia podopiecznych wskazują na niewielką liczbę osób zaangażowanych w aktywność wolontarystyczną, bądź podnoszących swoje kompetencje, by takie działania stosować. Stanowi to dowód na to, że kuratorzy dostrzegają potrzebę prowadzenia programowego oddziaływania zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i grupowym. Kuratorska służba sądowa dysponuje dużym potencjałem w zakresie prowadzenia, realizacji, koordynacji, rekrutacji, kierowania oraz kontroli przebiegu oddziaływań, a także w zakresie tworzenia lub współtworzenia programów z innymi podmiotami. Z analizy przekazanych materiałów wyłania się rola kuratora sądowego nie tylko jako osoby nadzorującej wykonywanie obowiązków orzeczonych przez sąd, ale jako trenera (*coach'a*) i koordynatora środowiska, w którym przebiega proces reintegracji skazanych. Właśnie ośrodek kuratorski mógłby stać się miejscem, centrum takich form pracy, przygotowywania kompleksowej diagnozy, tworzenia i realizowania programów oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjnego oraz profilaktycznego, dostosowanych do profilu osoby w nadzorze.

¹⁷⁰ S. Jaskuła, L. Korporowicz, S. Stasiorowski, *Ewaluacja w pracy kuratora sądowego – zagadnienia ogólne*. Artykuł przekazany do druku w kwartalniku „Probacja”; szerzej S. Jaskuła, *Ewaluacja społeczna w edukacji*, Kraków 2018.

W programach korekcyjno-edukacyjnych zawiera się wielki potencjał z uwagi na ich funkcję edukacyjną – jako poszerzenie wiedzy na temat skutków i konsekwencji prawnych w zakresie objętym oddziaływaniem oraz funkcję korekcyjną – związaną z uzyskaniem wglądu w siebie, jak również walory czasowe (stosunkowo krótki okres ich trwania). Mogą one w określonych przypadkach stanowić alternatywę dla oddziaływań terapeutycznych, będących opcją droższą, a z pewnością przede wszystkim długoterminową. Nie należy stawiać terapii i programów korekcyjno-edukacyjnych na tym samym poziomie, lecz mogą one wzajemnie się uzupełniać.

Bibliografia

- Andrews, D., Bonta, J. (2010): *The Psychology of Criminal Conduct*, New Providence.
- Associations of Probation Services workers, www.fengselogfriomsorg.no
- Bajkowski, T. (2010): *System diagnosis of a family – integrative approach*, [w:] E. Jarosz, M. Jůzl, M. Bargel jr. (red.), *Contemporary Challenges in Social Pedagogy*, Brno, s. 79.
- Bajkowski, T. (2013): *Uwarunkowania rodzinne kompetencji do komunikacji międzykulturowej współczesnej młodzieży*, [w:] J. Nikitorowicz, A. Sadowski, M. Sobecki (red.), *Pogranicze. Studia Społeczne*, Tom XXI, Białystok.
- Baładynowicz, A. (2011): *Probacja: resocjalizacja z udziałem społeczeństwa*, Warszawa.
- Balvín, J., Haburajová Ilavská, L., Kwadrans, Ł. (2013): *Analiza porównawcza modeli w ramach probacji i mediacji w Republice Słowackiej i Austrii*, „Probacja” I/2013.
- Bartkowicz, Z. (2016): *Skuteczność resocjalizacji – w kręgu drażliwych pytań*. „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, Vol. 35, nr 2.
- Bartkowicz, Z., Chudnicki, A. (2015): *Konflikty z prawem byłych wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, „Resocjalizacja Polska”, nr 10, s. 137–148.
- Bębas, S. (2015): *Metody i formy oddziaływań wychowawczych kuratorów sądowych*. „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, Vol. 33, s. 130.
- Bhuller M., Dahl G.B., Løken K.V., Mogstad M., (2018): *Incarceration, Recidivism, and Employment*, [w:] NHH Dept. Of Economics Discussion Paper No. 14.
- Bommes, M., Scherr, A. (2012): *Soziologie der Sozialen Arbeit. Eine Einführung in Formen und Funktionen organisierter Hilfe*. 2. Auflage, Weinheim/Basel.
- Bronfenbrenner, U. (1976): *The Experimental Ecology of Education*. “Educational researcher”, 5(9), s. 5–15.
- Bronfenbrenner, U. (1986): *Ecology of the family as a context for human development: Research perspectives*, “Developmental psychology”, 22(6), s. 723.
- Bronfenbrenner, U. (1988): *Dwa światy wychowania – USA i ZSRR*.
- Bronfenbrenner, U. (2009): *The Ecology of Human Development*, “Harvard University Press”.
- Broszura informacyjna Urzędu Ochrony Praw Dziecka Barnevernet; źródło – Ministerstwo ds. Dzieci, Równouprawnienia i Inkluzji Społecznej (Barne, Likestillings og Inkluderingsdepartementet): “Urząd Ochrony Praw Dziecka – dla dobra dziecka”, https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/barnets_beste_brosjyrer/barnevernet_til_barnets_beste_polsk_.pdf
- Cierpiałowska L., Ziarko M. (2010): *Psychologia uzależnień – alkoholizm*, Warszawa.
- Czapów, C. (1978): *Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki i diagnostyki*, Warszawa.
- Czapów, C., Jedlewski, S. (1971): *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa.
- Dollinger, B., Oelkers, N. (2015): *Professionelles Handeln im Kontext gegenwärtiger Sicherheitspolitiken*, [w:] dies. (Hg.): *Sozialpädagogische Perspektiven auf Devianz*, Weinheim/Basel, s. 34–46.
- Drinkmann, A. (2017): *Soziale Kompetenztrainings mit Straftätern : theoretische Grundlagen und Ziele*, [w:] *Bewährungshilfe - Soziales, Strafrecht, Kriminalpolitik*. Bd. 64 (2017) Heft 3. s. 238–253.
- Dziewięćdziesięciolecie kurateli sądowej w Polsce. *Historia-Teraźniejszość-Przyszłość*, (red.) K. Stasiak, Ł. Wirkus, P. Kozłowski, T. Jedynek, Kraków (2010).
- Galuste M. (2005): *Methoden der Sozialen Arbeit*, s. 73–81.

- Goworko-Składanek, B. (2005): *Nieprzystosowanie społeczne nieletnich ze szczególnym uwzględnieniem niekorzystnych czynników rodzinnych* (PhD Thesis), niepubl. praca doktorska.
- Grigori, E., Reidinger, V., Wahlhütter, L., Zach, B. (2015): *Soziale Arbeit zwischen Psycho-Boom und Professionalisierungstendenz. Hilfe-Methoden und -Theorien am Ausbildungsstandort St. Pölten*. Masterthese, FH St. Pölten.
- Gromek, K. (2001): *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*. Warszawa.
- Gromek, K. (2005): *Kuratorzy sądowi: komentarz*. Wyd. 2, stan prawny na 15 listopada 2004 roku, Warszawa.
- Gromek, K. (2003): *Regulacje prawne dotyczące ośrodków kuratorskich*, [w:] *Wychowanie, profilaktyka, resocjalizacja*, cz. II, red. J. Sowa, E. Piotrowski, J. Rejman, Rzeszów.
- Grześkowiak, K. (1991): *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*. (red.) A. Krukowski, Warszawa.
- Górecki, P., Stachowiak, S. (1998): *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Kraków.
- Haak, H. (2010): *Zadania kuratorów rodzinnych określone w ustawie z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*, [w:] *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, T. Jedynak, K. Stasiak (red.), Warszawa.
- Hofinger, V. (2013): „Desistance from Crime” – neue Konzepte in der Rückfallforschung, [w:] *Neue Kriminalpolitik*, Heft 4, s. 317–324.
- Holewińska-Łapińska, E. (2016): *Postępowania w sprawach o wykonywanie kontaktów z dzieckiem umorzone na podstawie art. 598²⁰ k.p.c.*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa.
- Holewińska-Łapińska, E. (2016): *Sędziowska ocena efektywności stosowania przepisów dotyczących wykonywania kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁵ – 598²⁰ k.p.c.) w świetle wyników badania ankietowego*, *Prawo w Działaniu* nr 25, Warszawa.
- Hołyst, B., Wojtera, E. (2013): *Bezpieczeństwo kuratorów sądowych w świetle badań ogólnopolskich*, Warszawa.
- Home-Start (Home-Start Familiekontakten) <https://home-start-norge.no/>
- Janus-Dębska, A., Gronkiewicz-Ostaszewska M., (2016): *Bezpieczeństwo kuratorów sądowych w świetle badania ankietowego*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa.
- Jarosz, E. (2006): *Wybrane obszary diagnozowania pedagogicznego*, Katowice.
- Jarosz, E., Wysocka, E. (2006): *Diagnoza psychopedagogiczna: podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa.
- Jaskuła, S., Korporowicz, L., Stasiorowski, S. *Ewaluacja w pracy kuratora sądowego – zagadnienia ogólne*. Artykuł przekazany do druku w kwartalnika „Probacja”.
- Jaskuła, S. (2018): *Ewaluacja społeczna w edukacji*, Kraków.
- Jaworska, A. (2012): *Leksykon resocjalizacji*, Kraków.
- Jedynak T., Stasiak K. (2018): *Nadzór kuratora sądowego*, [w:] *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*. K. Stasiak (red.), Warszawa.
- Kacprzak, A. (2017): *Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich*, [w:] „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Sociologica” 62.
- Kalinowski, M. (2005): *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Warszawa.
- Kalmthout, A.M., Durnescu, I. (2008): *Chapter 1. European probation service systems a comparative overview*, [w:] A. M. van Kalmthout, I. Durnescu (red.) *Probation in Europe*. CEP.
- Kamiński, A. (1974): *Funkcje pedagogiki społecznej: praca socjalna i kulturalna*, Warszawa.
- Kawula, S. (1978): *Diagnozowanie potrzeb opiekuńczo-wychowawczych środowiska rodzinnego*, Toruń.
- Kawula, S. (2007): *Pedagogika rodziny: obszary i panorama problematyki*, Toruń.
- Kłoskowska, A. (1992): *Tożsamość i identyfikacja narodowa w perspektywie historycznej i psychologicznej*. „Kultura i społeczeństwo”, nr 1, s. 131–143.
- Kłoskowska, A. (1996): *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa.
- Klug, W. (2000): *Professionalität in der Bewährungshilfe*. In: *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik*, Nr. 3, s. 263–273.

- Klug, W. (2002): *Hilfe und Kontrolle. Das „doppelte Mandat“ in der US-amerikanischen und deutschen Bewährungshilfe*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Nr. 4, s. 426–435.
- Klug, W. (2003): *Selbst organisierte Qualitätsprozesse – „Werkstattbericht“ eines Praxisprojekts der Bewährungshilfe*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Nr. 2, s. 192–204.
- Klug, W. (2007a): *Spezialisierung und Fallbelastung in der Bewährungshilfe*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 54, Heft 1, s. 21–32.
- Klug, W. (2007b): *Methodische Grundlagen der Bewährungshilfe – Vorschlag für ein Gesamtkonzept*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 54, Heft 3, s. 235–248.
- Klug, W. (2007c): *Gefährlichkeitsanalysen von rückfallsgefährdeten Probanden – methodische Aspekte des Kontrollprozesses in der Bewährungshilfe*, [w:] DBH-Fachverband (Hg.): *Sicherheit und Risiko – Soziale Arbeit im Spannungsfeld von Kontrolle und Privatisierung*. Berlin, s. 33–43.
- Klug, W. (2008): *„Risikoorientierte Bewährungshilfe“ – ein Modell? Auseinandersetzungen mit einem Züricher Konzept*. In: *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 55, Heft 2, s. 167–179.
- Klug, W. (2014a): *Bewährungshilfe auf dem Weg zur Fachsozialarbeit? Programmatik einer zukunfts-fähigen Profession*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 61, Heft 4, s. 396–409.
- Klug, W. (2014b): *Paradigmen der Bewährungshilfe zwischen gestern und morgen*, [w:] *Forum Strafvollzug*, Nr. 2, s. 85–88.
- Konaszewski, K. (2016): *Tożsamość wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych*, Gdańsk.
- Konaszewski, K., Kwadrans Ł. (2018): *Zasoby osobiste młodzieży nieprzystosowanej społecznie*, Kraków.
- Konopczyński, M. (2006): *Teoretyczne podstawy metodyki kulturotechnicznych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich: zarys koncepcji twórczej resocjalizacji*, Warszawa.
- Konopczyński, M. (2009): *Metody twórczej resocjalizacji: teoria i praktyka wychowawcza*, Warszawa.
- Konopczyński, M. (2013): *Kryzys resocjalizacji czy(li) Sukces działań pozornych: refleksje wokół polskiej rzeczywistości resocjalizacyjnej*, Warszawa.
- Konopczyński, M. (2014): *Pedagogika resocjalizacyjna: W stronę działań kreujących*, Kraków.
- Korporowicz, L. (2010): *Współczesne koncepcje ewaluacji w kontekście wyzwań rozwoju regionalnego*, [w:] *Ewaluacja programów operacyjnych na poziomie regionalnym – teoria i praktyka*, Opole.
- Kozłowski, P., Stasiak, K. (2018): *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka. Warszawa.
- Krasiejko, I. (2012): *Praca socjalno-wychowawcza i terapeutyczna z rodziną z wieloma problemami*, [w:] *Rola pracy socjalnej w przeciwdziałaniu zjawisku wykluczenia społecznego*, (red.) D. Błasiak, I. Piątkowska-Lipka, Katowice.
- Kulma, R. (2009): *Efektywność wykonania orzeczeń sądowych o obowiązku podjęcia leczenia odwykowego*, „Zeszyty prawnicze UKSW”, nr 9.2.
- Kutajova, E. (2009): *Bewährungshilfe aus der Sicht jugendlicher und heranwachsender Probanden: Ein Vergleich zwischen deutschen Probanden und Probanden mit Migrationshintergrund*.
- Kwadrans, Ł. (2012): *Diagnoza aktualnej sytuacji i propozycje rozwoju ośrodków kuratorskich*, „Probacja”, nr 3.
- Kwadrans, Ł. (2013): *Oczekiwane efekty resocjalizacyjne a rzeczywiste możliwości oddziaływania kuratorów sądowych*. „Resocjalizacja Polska”, n 4, s. 275–287.
- Kwadrans, Ł. (2016): *Ośrodek kuratorski – jego miejsce w systemie profilaktyki i resocjalizacji nieletnich w Polsce*, [w:] *Polska kuratela sądowa na przełomie wieków – nadzieje, oczekiwania, dylematy*, M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak, Kraków.
- Kwadrans, Ł. (2018): *Ośrodek kuratorski – środek wychowawczy wykonywany przez kuratorów sądowych*, [w:] *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, K. Stasiak (red.), Warszawa.

- Lindenau, M., Kressig, M. M. (2015): *Wenn Prävention zum Problem wird. Die Soziale Arbeit in der Hochsicherheitsgesellschaft*, [w:] H. Hongler & S. Keller (Hrsg.), *Risiko und Soziale Arbeit: Diskurse, Spannungsfelder, Konsequenzen* (s. 81–98). Wiesbaden.
- Lindner, W. (2013): *Prävention und andere „Irrwege“ der Offenen Kinder- und Jugendarbeit. Fortsetzung absehbar*, [w:] U. Deinet & B. Sturzenhecker (Hrsg.), *Handbuch Offene Kinder- und Jugendarbeit* (s. 359–371). Wiesbaden
- Lov om barneverntjenester (barnevernloven) (Ustawa o opiece nad dziećmi). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100>
- Lulei, M., Cehlár, V. (2017): *Probation in Europe Slovak Republic*, CEP.
- Lulei, M., Galbavy, L. (2008): *Chapter 29. Slovakia*, [w:] A. M. van Kalmthout, I. Durnescu (red.), *Probation in Europe*, CEP.
- Mayer, K. (2007): *Diagnostik und Interventionsplanung in der Bewährungshilfe. Grundlagen und Aufgaben eines Risikoorientierten Assessments*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 54, Heft 2, s. 147–171.
- Mayer, K. (2008): *Risikante Bewährungshilfe?! Risikoorientiertes Assessment und Interventionsprogramm: Integrierte Instrumente und Methoden*, [w:] *Sozialmagazin*, 33, Jg. 10/2008, s. 24–34.
- Mayer, K. (2009a): *Beziehungsgestaltung im Zwangskontext*, [w:] Mayer, K. Schildknecht, Huldreich (Hg.): *Dissozialität, Delinquenz, Kriminalität. Ein Handbuch für die interdisziplinäre Arbeit*. Zürich, s. 209–230.
- Mayer, K. (2009b): *Risikoorientierung in Bewährungshilfe und Maßnahmenvollzug*, [w:] Mayer, Klaus / Schildknecht, Huldreich (Hg.): *Dissozialität, Delinquenz, Kriminalität. Ein Handbuch für die interdisziplinäre Arbeit*. Zürich, s. 291–302.
- Mayer, K. (2010): *Wie Zwangsbeziehungen gelingen können*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 57, Heft 2, s. 151–77.
- Mayer, K. (2012): *Gemeinsames Problemverständnis als Grundlage der Kooperation. Sozialarbeit in der Bewährungshilfe*, [w:] *Sozial Aktuell*, Nr. 10, s. 27–29.
- Mayer, K. (2014): *Risikoorientierung – der nächste Schritt: Herausforderungen und Bedingungen der Förderungen von Responsivität*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 61, Heft 2, s. 171–188.
- Mayer, K., Schlatter, U., Zobrist, P. (2007): *Das Konzept der Risikoorientierten Bewährungshilfe*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 54, Heft 1, s. 33–64.
- Mayer, K., Treuthardt, D. (2014): *Risikoorientierung in Straf- und Massnahmenvollzug und Bewährungshilfe*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 61, Heft 2, s. 132–144.
- Mayrhofer, H. (2014): *Krise des Widerspruchsmanagements: Wirkungsorientierung in der Sozialen Arbeit aus neoinstitutionalistischer Theorieperspektive*, [w:] *ÖZS*, 39(4), s. 281–305.
- Meinhold, M. (2002): *Über Einzelfallhilfe und Case Management*, [w:] Thole, Werner (Hg.): *Grundriss Soziale Arbeit. Ein einführendes Handbuch*. Opladen, s. 509–522.
- Mellibruda, J. (1997): *Psycho-bio-społeczna koncepcja uzależnienia od alkoholu, „Alkoholizm i Narkomania”*, Nr 3.
- Mihalikova, J. (2015): *Country sheet in youth policy in Slovakia*, https://pjp-eu.coe.int/documents/1017981/8534762/Country_Sheet_Slovakia_2015.pdf/828c43c5-85d7-483d-b653-1d22a4cf2b47
- Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Strategii i Funduszy Europejskich Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej MS-S40 za 2017 rok.
- Mutz, J. (2007): *Entwicklung der Bewährungs- und Straffälligenhilfe in Europa. Was geschieht in den verschiedenen Ländern?* [w:] DBH Fachverband (Hg.): *Sicherheit und Risiko. Soziale Arbeit im Spannungsfeld von Kontrolle und Privatisierung*. Berlin, s. 147–161.
- Nikitorowicz, J. (1997): *Rodzina wobec wyzwań edukacji międzykulturowe*, Białystok.
- Nikitorowicz, J., Sawicki, K., Bajkowski, T. (2003): *Współczesne dylematy diagnostyczne i metodyczne w opiece i wychowaniu*, Olecko.
- Obuchowska, I. (1981): *Dynamika nerwic: psychologiczne aspekty zaburzeń nerwicowych u dzieci i młodzieży*, Warszawa.

- Ogińska-Bulik, N., Zadworna-Cieślak, M., Rogala, E. (2015): *Rola zasobów osobistych w podejmowaniu zachowań zdrowotnych przez osoby w wieku senioralnym*, <http://www.phie.pl/pdf/phe-2015/phe-2015-3-570.pdf>.
- Ostrowska, K. (2008): *Psychologia resocjalizacyjna: w kierunku nowej specjalności psychologii*, Warszawa.
- Ostrowska, K., Milewska, E. (1986): *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii: przewodnik metodyczny*, Warszawa.
- Pierzchała, K. (2012): *Europejskie standardy postępowania w sprawach objętych probacją. Synteza problemu w oparciu o materiały z Konferencji Senackiej*, [w:] „Probacja”, nr 1.
- Pilgram, A. (2013): *Hybride Organisationsformen der Straffälligenhilfe bewahren. Ermutigung und Kritik in der Sozialen Arbeit behaupten*, [w:] Bareis, E., Kolbe, Ch. Ott, M., Rathgeb, K., Schütte-Bäumner, Ch. (Hg.): *Episoden Sozialer Ausschließung. Definitionskämpfe und widerständige Praktiken*, Münster, s. 193–208.
- Płatek, M. (2007): *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Wrocław.
- Ploeg, G. (2008): *Chapter 24. Norway*, [w:] A. M. van Kalmthout, I. Durnescu (red.) *Probation in Europe*, CEP.
- Podgórecki, A. (1962): *Charakterystyka nauk praktycznych*, Warszawa.
- Politowicz, K.A., (2014): *Dozór jako element probacji na tle przesłanek historyczno-porównawczych*, „Studia Prawnoustrojowe” nr 23.
- Polska kuratela sądowa na przełomie wieków – nadzieje, oczekiwania, dylematy*, (red.) M. Konopczyński, Ł. Kwadrans, K. Stasiak, Kraków (2016).
- Poprawa, R. (2001): *Zasoby osobiste w radzeniu sobie ze stresem*, [w:] G. Dolińska-Zygmunt (red.), *Elementy psychologii zdrowia*, Wrocław.
- Problemy kuratorów rodzinnych związane z wykonaniem orzeczeń sądowych, opracowanie Łukasz Kwadrans. XVI Kongres Stowarzyszenia Sędziów Rodzinnych w Polsce „Sądownictwo rodzinne - pozycja i zadania w perspektywie zmian legislacyjnych” Zakopane, 21–25 września 2014 r.
- Prusinowska-Marek, A. (2016): *Skuteczność i celowość prowadzenia długoletnich (trwających od co najmniej 3 lata) nadzorów wykonywanych przez kuratorską służbę sądową w sprawach małoletnich – raport z badań aktowych*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa.
- Pytko, L. (1986): *Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym*, Warszawa.
- Pytko, L. (1998): *Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży: aspekty diagnostyczne i terapeutyczne*, Siedlce.
- Pytko, L. (2005): *Pedagogika resocjalizacyjna: wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*, Warszawa.
- Pytko, L., Zacharuk, T. (1995): *Wielowymiarowa geneza zaburzeń przystosowania społecznego*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.) *Pedagogika społeczna*, Warszawa.
- Rác, I., Kwadrans, Ł. (2014): *Rola służby probacyjnej w systemie pomocy postpenitencjarnej w Republice Słowackiej – raport z badań*, „Probacja” III/2014.
- Rekomendacje do realizowania i finansowania gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w 2018 roku - Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. <http://www.parpa.pl/images/file/rekomendacje2018.pdf>
- Rogers, J. (2010), przekład: Konarska K., Porażka D. *Coaching: podstawy umiejętności*, Gdańsk.
- Rogers, J. (2017): *Coaching, Podstawy umiejętności*, Gdańsk.
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 grudnia 2016 r. w sprawie supervizji pracy socjalnej, Dz.U. poz. 2087.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. Nr 112 poz., 1064; t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 989).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 czerwca 2014 r. w sprawie nadzoru nad nieletnim (Dz.U. poz. 855).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lutego 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. poz. 325).

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich (Dz.U. Nr 120, poz. 1294).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 maja 1983 r. w sprawie zasad i trybu postępowania w przedmiocie leczenia odwykowego osób umieszczonych w zakładach karnych, aresztach śledczych i ośrodkach przystosowania społecznego. (Dz.U. Nr 25 poz. 113).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. Nr 116, poz. 1100).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020 (Dz.U. 2016 poz. 1492).
- Sawicki, K., Konaszewski, K. (2014): Środowiskowy wymiar niedostosowania, Teorie-badania-praktyka, <http://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/4619>
- Schmitt, W. S. (2003): *Das Kategorienmodell. Eine Alternative zu Fallzahlen als Index für Belastung bei Bewährungshelfern*, [w:] *Bewährungshilfe – Soziales. Strafrecht. Kriminalpolitik.*, Jg. 50, Heft 3, s. 226–236.
- Schmitt, W.S. (2007): *Klassifikation der Betreuungsintensität in der Bewährungshilfe. Die Evaluierung des Kategorienmodells*. DBH-Fachverband für Soziale Arbeit, Strafrecht, Kriminalpolitik, Köln.
- Šimunová, L. (2016): *The concept of alternative sanctions in Slovak Republic*, YLQ 4/2016 www.ilaw.cas.cz/tlq
- Stasiak, K., Jedynak, T. (208): *Ustawa o kuratorach sądowych. Komentarz*. Wyd. 2, stan prawny na 15 lipca 2014 r., Warszawa.
- Stosowanie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, opracowanie: dr Tadeusz Jedynak, Kurator okręgowy w Sądzie Okręgowym w Słupsku, XIV Kongres Stowarzyszenia Sędziów Sądów Rodzinnych w Polsce Zakopane, 11 września 2012 r.
- Summary information on probation in Norway, <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Summary-information-on-Norway.pdf>.
- Summary information on probation in Slovakia. CEP, <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2015/03/Summary-information-on-Slovakia.pdf>
- Surzykiewicz, J., Kulesza, M. (2013): *Coaching społeczny. W poszukiwaniu efektywnych form wsparcia osób w trudnych sytuacjach życiowych*, Warszawa.
- System opieki nad małoletnimi w Norwegii, https://www.msz.gov.pl/pl/p/oslo_no_a_pl/informacje_konsularne/poradnik_dla_osob_wyjezdajacych/system_opieki/system_opieki_nad_maloletnimi_w_norwegii_1
- Szymańska, J. (2000): *Programy profilaktyczne: Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, https://womgorz.edu.pl/files/Programy_profilaktyczne_J.Szymanska_Wyd_II.pdf
- Tilsynsfører i fosterhjem – en veileder. Veileder, <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kilde/bld/bro/2006/0007/ddd/pdfv/284441-q-1103.pdf>
- Transit- Qualifizierung und Arbeit im vollzuglichen Übergangsmanagement – Case Management im Justizvollzug und bei den Sozialen Diensten der Justiz des Landes Berlin. https://www.transit-berlin.eu/wp-content/uploads/2012/02/transit_broschuere_modulare_qualifizierung.pdf
- Tresny zákon č. 300/2005 Z.z.
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o zdrowiu publicznym (Dz.U. 2015 poz. 1916)
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2015 r. poz. 2082 ze zm.).
- Ustawa z 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych (Dz.U. Nr 98, poz. 1071 ze zm.).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2016 r. poz. 1654).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. (Dz.U. z 2016 r. poz. 487 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. 2018 poz. 2137).

- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 1390).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 998; zm.: Dz.U. z 2018 r. poz. 416, poz. 1076 i poz. 1544.).
- Vráblová, M. (2012): *Współczesna polityka karna wobec nieletnich sprawców czynów zabronionych – doświadczenia europejskie. Zarys problematyki*, [w:] „Kultura bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, IX-X/2012.
- Vráblová, M. (2012): *Współczesna polityka karna wobec nieletnich sprawców czynów zabronionych – doświadczenia europejskie. Zarys problematyki*, [w:] „Kultura bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, IX-X/2012.
- Weinhold, K., Nestmann, F. (2012): *Soziale Netzwerke und soziale Unterstützung in Übergängen*, [w:] S. B. Gahleitner & G. Hahn (Hrsg.), *Übergänge gestalten – Lebenskrisen begleiten* (s. 52–67). Bonn: Psychiatrie-Verlag.
- Wilamowska, B. (2008): *Chapter 25. Poland*, [w:] A. M. van Kalmthout, I. Durnescu (red.) *Probation in Europe*, CEP.
- Wirkus, Ł. (2015): *Stres w pracy kuratora sądowego. Studium teoretyczno-empiryczne*, Kraków.
- Wiszejko, D. (2000): *Prawne i epidemiologiczne aspekty zobowiązania do leczenia osób uzależnionych od alkoholu w Polsce*, [w:] „Alkoholizm i Narkomania”, Tom 13, Nr 1.
- Wójcik, D., Buczkowski, K., Kulma, R. (2010): *Trudności w kontaktach z podopiecznymi*, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa.
- Wójcik, D., Buczkowski, K., Kulma, R. (2010): *Zagrożenia dla kuratorów ze strony nadzorowanych*, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Warszawa.
- Wojtera, E. (2012): *Bezpieczeństwo pracy kuratora sądowego w ujęciu uniwersalnym i interdyscyplinarnym*, „Resocjalizacja Polska” nr 3.
- Worsztynowicz, A. I. (2013): *Coaching a poczucie koherencji*, „Forum Oświatowe”, t. 25, s. 41–55.
- Woynarowska, B. (2005): *Profilaktyka*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. 4, Warszawa, s. 943–946.
- Wysocka, E. (2008): *Diagnoza w resocjalizacji: obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*, Warszawa.
- Wysocka, E. (2013): *Diagnostyka pedagogiczna*, Kraków.
- Wysocka, E. (2017): *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne identyfikacji zaburzeń w przystosowaniu*. „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, Vol. 35, nr 2, s. 195.
- Zákon o podpore práce s mládežou č. 282/2008 Z. z.
- Zákon o probačných a mediačných úradníkoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov č. 550/2003 Z. z.
- Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, T. Jedynak (red.), K. Stasiak (red.), Warszawa (2008, 2010, 2014, 2018).
- Zentrale Koordinationsstelle für Bewährungshilfe (2017). *Qualitätsstandards bayerische Bewährungshilfe*, 8. Auflage und Qualitätsstandards bayerische Bewährungshilfe, 7. Auflage 2015.
- Ziemski, S. (1973). *Problemy dobrej diagnozy*, Warszawa.
- Zobrist, P. (2009): *Bewährungshilfe und Vollzug ambulanter Massnahmen*, [w:] Mayer, Klaus / Schildknecht, Huldreich (Hg.): *Dissozialität, Delinquenz, Kriminalität. Ein Handbuch für interdisziplinäre Arbeit*. Zürich, s. 177–188.

